

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2024 PRIS: 99 KR

Asociala medier

Kan vi bli vuxna våra nya verktyg?

SAMHÄLLE

WIDAR ANDERSSON

om att ett bra parti är
i ständig rörelse.

FRIZON

**JOHAN
FROSTEGÅRD**

om att skjuta upp
det oundvikliga.

CIVILISATION

**CATARINA
KÄRKKÄINEN**

om en stridsskrift mot
kulturkriget mot väst.

TIDSAM 2804-04

7 386280 409908

RETURVECKA 24

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv.

Allt öppet och utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

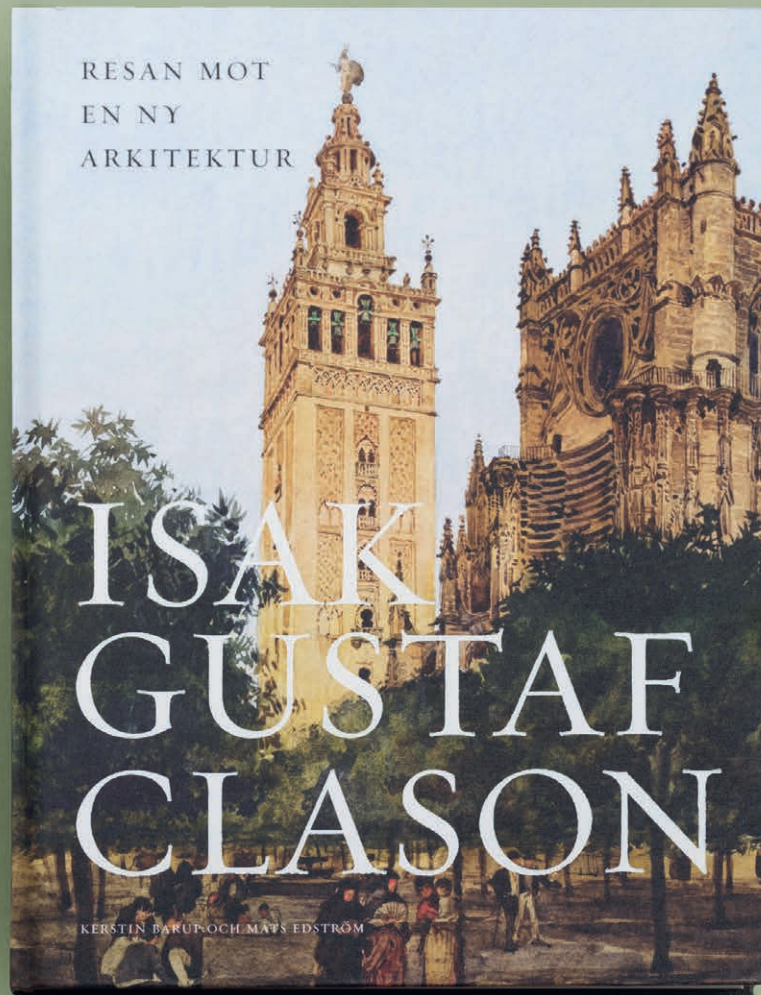

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

ISAK GUSTAF CLASON (1856–1930) gick ut Konstakademien 1881 som den bästee klassen. Han tilldelades kunglig guldmedalj och stipendium till en tre år lång resa. I Spanien, Italien och Frankrike upptäckte Clason den storslagna och frimodiga arkitekturen i äkta material, men också den främmande kulturen och folklivet.

Bland verken han lämnade efter sig finns Nordiska museet, Östermalms saluhall och Hallwylska palatset, samt ett stort antal privata och offentliga byggnader.

Med stor inlevelse och kollegial förståelse skildrar arkitekterna Kerstin Barup och Mats Edström hur Clason formades som yrkesman och förfinade sin metodik. I boken återges, förutom ett omfattande ritningsmaterial, en lång rad akvareller och teckningar från Clasons bildningsresa – en resa som på djupet präglade ett av Sveriges märkvärdigaste arkitekturarv.

Huvudsaken är att stärka Europa

**PJ Anders
Linder**

Nyligen hade jag skäl att gå till bokhyllan och plocka fram Nina Burtons lysande *Gutenberggalaxens nova* från 2016. Jag skulle ge tips om en bok om Europa i Henrik Jönssons talkshow 100% och vem förkroppsligar det bästa i den europeiska traditionen bättre än Burtons centralgestalt Erasmus (1469–1536): den ljusstarkaste stjärnan i det tryckta ordets nya universum? Erasmus agerade med Europa som arena. Han var född i dagens Nederländerna, studerade i Paris, var lärare i Cambridge, tog graden i Turin och hade produktiva år i Basel. Hans läsekrets var lika europeisk: när Erasmus stod på topp var han på ett eller annat sätt delaktig i en femtedel av Europas samlade bokutgivning.

Samtidigt påpekar Burton att känslan av europeisk samhörighet var ganska outvecklad vid den här tiden. Kontinenten bestod av ett myller av rivaliserande småstater, som ofta låg i fejd med varandra. Den gemenskap som ändå fanns uppstod främst genom konflikter med utomstående, där de muslimska osmanernas erövring av Konstantinopel, det andra Rom, fick särskilt stark effekt.

NOG ANAR MAN en parallell till idag? EU-institutionerna arbetar för all del intensivt med att främja känslan av en gemensam identitet på alla möjliga sätt. Varthelst man kommer på den europeiska landsbygden möts man av informationsmaterial som berättar att verksamhet på platsen får stöd genom ett eller annat EU-program. Studenter kan läsa utomlands via ett EU-program, som bär Erasmus namn. Det sjungs Europahymn, flaggas med EU-flagga och firas Europadag. Ja, ni vet. Men hur mycket unionsanda har alltsammans skapat? Är den starkare än den gemensamma katolska hållning som ändå fanns (i alla fall tills Luther kom in på plan) under Erasmus splittrade tid?

Enligt den senaste Eurobarometern tycker 71 procent av EU-medborgarna att medlemskapet har varit gynnsamt för deras hemland och det blåser motvind för politiker som vill lämna

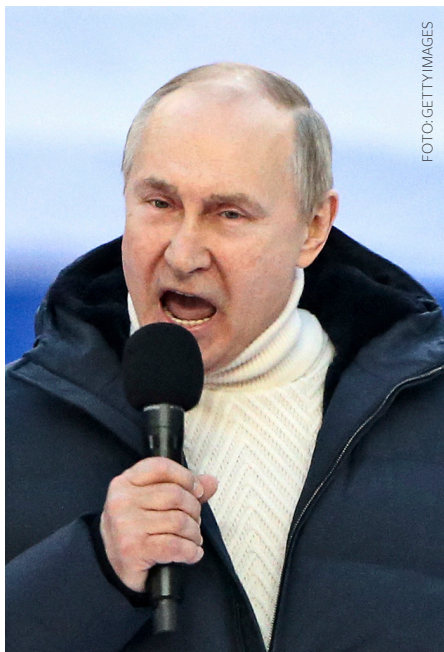
samarbetet. Men när det gäller att skapa sammanhållning kan det liksom på Erasmus tid vara så att yttre tryck spelar större roll än inre vilja. I öster: ett aggressivt Ryssland, ett alltmer offensivt Kina. I väster: ett alltmer oförutsägbart USA. Under hotet från ena hållet och risken för likgiltighet från det andra kan och måste det europeiska bygget förstärkas. Kring denna insikt borde både medborgare och makthavare kunna fylkas.

DET ÄR VAL till EU-parlamentet den 6–9 juni i år. Poströstningen börjar redan den 22 maj. Enligt tidigt gjorda prognoser från den liberala tankemedjan European Council of Foreign Relations (ECFR) kommer höger-mittengruppen EPP, socialdemokraterna i S&D och liberalerna i Renew sannolikt att gå tillbaka medan de mer hårdkokta konservativa i ECR och nationalisterna i ID-gruppen ser ut att stärka sina positioner rejält.

Hur kan partier i de centristiska grupperna bäst stävja detta? frågar sig ECFR:s toppföreträdare Ivan Krastev och Mark Leonard i den färskrapporten "A New Political Map. Getting the European Parliament Election Right". De båda är kritiska mot valstrategin som de hittills tycker sig se dominera: ett tvådelat upplägg där partier runt mitten dels anpassar sig till nationalisternas migrationskritik, dels lyfter fram EU:s lyckade krisbekämpning i frågor som covid-19, Ukraina och klimatet.

Det finns för all del ett antal länder i norra Europa där migrationsfrågan är het, konstaterar de, men i stora delar av EU kommer den relativt långt ned på listan. Och vad krisbekämpningen beträffar säger mätningar att väljarna är betydligt mindre imponerade av EU-politikerens handlag än vad de folkvalda själva är. Att gå på om covid-19 och klimatet riskerar att mobilisera motståndarsidan snarare än locka väljare och inte heller att framhålla Ukrainastödet är tyvärr någon entydig valvinnare: det finns betydande skillnader mellan folkopinionerna.

DEN INTRESSANTASTE AV de alternativa strategier som Krastev & Leonard föreslår är: att tala klarspråk om det geopolitiska läget och dra fördel av

I mötet med andra makter klarnar Europas självbild.

”Uppbrutet i småbitar, eller överreglerat och stagnerat, kan Europa lätt bli andras rov.”

den rätt entydiga skepsisen mot Donald Trump runt om i Europa: ”En stor majoritet av de europeiska väljarna kommer att bli besvikna om han vinner det amerikanska valet denna höst (Fidesz är det enda partiet med en majoritet bland sina väljare som skulle glädjas åt resultatet). Och européer är speciellt oroad för att han ska ge Putin segern i Ukraina [...] Proeuropeiska ledare skulle kunna föra diskussionen i termer av ett behov för EU att bli mer autonomt och seriöst när det gäller att försvara sig mot det ryska hotet.”

De resonerar eller åtminstone formulerar sig på ett olyckligt sätt när de skriver att Trump-hotet ger europeiska politiker en möjlighet att ”distansera sig” från USA under kampanjen. Att skapa sprickor i den transatlantiska länken är sannerligen inget som man bör ta initiativet till från europeiskt håll. Däremot är det förnuftigt att se riskerna i vitögat och inse att det finns alla skäl i världen för Europa att i en rad olika avseenden ta större ansvar för sin säkerhet. På litet längre sikt kan USA gå mot ökad isolationism även om Donald Trump förlorar i november.

HUR SANNOLIKT ÄR DET då att partierna som haft ansvar för den europeiska politiken under decennier av försummelser plötsligt ska framstå som goda garanten för skärpning och betydligt mer beslutsamma tag? Det är, som man säger, en bra fråga. Trots allt ligger de nog bättre till än nationalistpartier som i många fall haft en tveksam eller värre inställning till såväl Ryssland som EU-samarbetet.

Sedan måste det sägas med eftertryck att de grundläggande skälen för att stödja Ukraina och stärka Europa inte är att det ena eller andra partiet ska bli framgångsrikt i EU-valet. Det handlar om att Rysslands erövringskrig inte får bli framgångsrikt och att Europa måste kunna stå på egna ben. Vi utmanas från fler håll än ett och bör inte ta det amerikanska stödet för givet som tidigare. Europa definieras av mycket mer än att vi möter andra maktblock – det finns en rättvisans, frihetens och kunskapssökandets tradition, Erasmus tradition – att slå vakt om och utveckla, men vi definieras också av realpolitikens kyliga realiteter. Här får den pacifistiskt lagde Erasmus ursäkta.

EUROPA MÅSTE HÅLLA ihop och utveckla både sin ekonomiska och militära förmåga. Uppbrutet i småbitar, eller överreglerat och stagnerat, kan vi lätt bli andras rov. Det här betyder inte, som ofta görs gällande, att man behöver gilla vartenda påfund som någon kläcker i Bryssel; det är ofta rätt att göra motstånd. Men det betyder att man måste kunna skilja på huvudsak och bisak och att den som yrar om swexit inte vill riket väl.

PJ Anders Lindh

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson gör ett tankeexperiment **10**
 Annika Borg har en överlevnadslåda packad **10**
Politik Widar Andersson gillar partier som ändrar sig **12**
Amerikansk politik Daniel Bergström reder ut Republikanernas aversion mot Ukraina **16**
Taiwan Jojje Olsson om ett politiskt trendbrott i Taiwan **18**
EU-valet Charlotta Levay håller på den personliga friheten **20**
I korthet OS i Paris. Svenska ödesdramer **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Johan Falk undrar hur stark den katalanska separatismen egentligen är **24**
 Johan Frostegård tror inte att vi kan bli särskilt mycket äldre **30**
 Per-Arne Bodin blir förstämd av dagens ryska kultur **34**

38 OPINION

- Charlie Karlsson gör upp med en feltänkt bostadspolitik.

40 TEMA: ASOCIALA MEDIER

- 42 I blickfånget Ögonkontakt skapar trygghet. **Av Cecilia Nikpay**
- 44 Vuxna människor? Emojifieringen ger en pseudonärhet.
Av Anna Victoria Hallberg
- 46 Du känner inte dig själv Maskinerna fattar besluten åt oss.
Av Håkan Lindgren
- 48 Nördarnas revansch Nya folkbildare uppenbarar sig i en fragmenterad offentlighet. **Av Erik Jersenius**
- 50 Fångarna i formen Sociala medier är ett emotionellt problem.
Av Håkan Boström
- 52 Bortom vår kontroll Var går gränsen mellan människa och maskin?
Av Susanne Wigorts Yngvesson
- 54 Eskapismens revolution Hur når vi en balans? **Av Vesna Prekopic**
- 56 Vi måste ta ansvar Ny teknik kan skapa nya risker.
Av Nicklas Berild Lundblad

”

Den amerikanska drömmen visar sig vara det svenska folkhemmet. Jag tror att det var precis tvärtom.

Roland Poirier Martinsson, sid 80

58 TRADITION

Moa Ekbom läser Henryk Sienkiewicz.

62 CIVILISATION

- Historia* Gunnar Wetterberg om lärda verk och *Sverige 1523* 62
Kulturdebatt Catarina Kärkkäinen läser Douglas Murray 64
Tv-serier Bengt Magnusson tittar på *Yellowstone* 66
Litteraturhistoria Henrik Nilsson läser Gabriel García Márquez postuma roman 67
Litteraturhistoria Carl Rudbeck läser Emily Dickinsons brev 69
Litteraturhistoria Martin Lagerholm läser Hugo von Hofmannsthal's dikter 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson tittar på *Historien om Sverige* 71
I korthet Karin Stensdotter om Paris små boklådor 71

72 RECENSIONER

- Cecilia Nikpay drabbas av visionär kraft 73
Anna Victoria Hallberg leker med tanken om mångfald 77
Roland Poirier Martinsson drömmer delvis dystert 79
Gustaf Lewander följer rysk Sonderweg 82
Göran Frankel reser långt i tanken 84
Karin Henriksson går i kyrkan 88
Erik W Larsson kanaliserar sina drifter 90
Kim Salomon provar nya slagord 92
Håkan Lindgren blir felinformerad 95

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling konstaterar att konservatismen är den nya liberalismen.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 10 juni 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Smartphone som
popkonst. Illustration: iStock

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Widar Andersson
Chefredaktör i *Folkbladet*

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Daniel Bergström
Essäst och jurist

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Susanna Birgersson
Fri skribent

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Moa Ekblom
Fil dr i latin

Johan Falk
Professor emeritus i spanska
vid Stockholms universitet

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Johan Frostegård
Professor i medicin vid
Karolinska Institutet
och författare

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Karin Henriksson
Journalist och författare

Erik Jersenius
Kulturjournalist

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Charlie Karlsson
Professor emeritus i
nationalekonomi vid Jönköping
International Business School
och industriell ekonomi
vid BTH, Karlskrona

Catarina Kärkkäinen
Chef för ideologi på Timbro
och rektor för Stureakademien

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Charlotta Levay
Docent i företagsekonomi
vid Lunds universitet

Gustaf Lewander
Slavist och civilekonom

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Bengt Magnusson
Frilansskribent och
fd chefredaktör

Cecilia Nikpay
Economist och frilansskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäst

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Jojje Olsson
Journalist och författare

Jennifer Paterson
Journalist baserad i Paris

**Roland Poirier
Martinsson**
Filosof och författare

Vesna Prekopic
Frilansjournalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

**Susanne Wigorts
Yngvesson**
Professor i etik vid Enskilda
högskolan i Stockholm

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

När krisen står för dörren

LIBERALISMEN DRIVS AV självgodhet. Utbildning skapar människor med förstånd att arbeta för frihet och nytta – bildning skapar liberaler. Vurmen för upplyst rationalitet göder en avsmak för varje institution som inte följer av teoretiska överväganden. När liberaler accepterar organiska gemenskaper som viktiga meningsbärare är det med hänvisning till statistik som visar deras nytta för hälsa och tillväxt. Att de ens existerar beror på incitament som beskrivs av liberalismen.

Men det irrationella är villkorat. Staten kräver rätten att inskränka egenmakt som strider mot upplysningens ideal. Att någon av fri vilja underkastar sig värde- och normsystem avfärdas som bristfällig bildning, det vill säga, man är inte liberal, något staten bör motverka genom tvingande program.

DEN ENKLA förklaringen till liberalismens nedgång är sålunda att sista striden är här och de icke-liberala värde- och normsystemen visar sig starkast.

Men varför just nu? De typiska förklaringarna är tauologiska. Skulden bärs av global kapitalism, statsindividualism och ohämmad informationsspridning. Liberalismens problem är med andra ord liberalismen. Gott så, men Joel Stade i *Axess* (nr 3/24) ger utrymme åt fruktbare perspektiv: dels liberalismens relation till utopismen, dels relationen mellan staten och individens rättigheter. Han citerar en av rörelsens idéburna politiker, Birgitta Ohlsson, som idag ser hur liberalismen i avsaknad av en utopisk berättelse kan ha "underskattat människors behov av trygghet på jobbet" – ett minimalistiskt erkännande av folks vilja att leva i det bekanta.

LIBERALISMEN SAKNAR dock inte en utopistisk berättelse. Istället för det perfekta statsskicket är drömmen ideala levnadsvillkor. Denna utopi, som alltid kräver mer, pekar i någon av två riktningar. Antingen ett oreglerat samhälle som belönar egenintresset eller ett samhälle där dekret värnar individers rättigheter. I båda fallen är förnuftstron det nödvändiga korrelatet, alltså förklaras misslyckanden med bristande rationalitet. Liberalism som inte levererar kräver mer liberalism. Till och med Fukuyama vidhåller att det bara är i liberalismen som indelningen i slavar och herar kan upphöra, men vad dagens kris visar är att

det krävs andra fasta hållpunkter än rationaliteten för att träldomen ska upphöra utan eruptioner. Hållpunkter av ett slag liberalismen inte kan acceptera.

Det var Paulus i Galaterbrevet som först avfärdade uppdelningen i trälar och fria män, men i en mycket speciell domän: vi är alla lika inför Jesus. Vidgningen av den övertygelsen ledde sakta fram till Västerlandet med alla dess vårtor, men min poäng är inte att hållpunkten måste vara frälsning i Kristus, utan att personers frihet förutsätter – inte begränsas av – kollektiva normsystem varav religion kan vara ett. Om dessa är tillräckligt starka kan inte herrarna stå för ordningen och det ges utrymme för avvikare och minoriteter. Utan starka normsystem är varje störning däremot ett hot mot dem som befinner sig i närheten. Att USA lyckades ge större frihet än något annat land var

direkt kopplat till att landet genomsyrades av kyrkornas gemenskaper.

STADE HÄNVISAR till idealisten Charles Taylor, som undrar om den "ökade tonvikten på rättigheter" undergräver demokratin. Om så är fallet återfinns mekanismerna i högerliberalismens ekonomism och vänsterliberalismens mjuka despotism. Det anonyma kapitalet eller den fostrande staten har skapat en vrede eller uppgivenhet som fungerar som torrt fnöske för antidemokratiska alternativ.

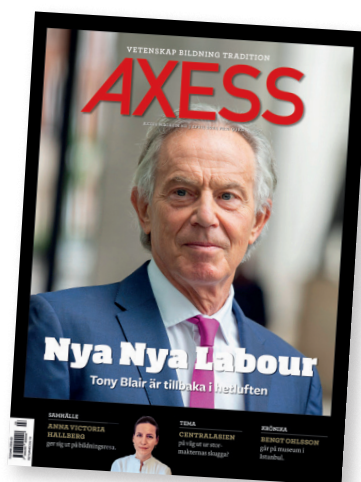
De som inte tror att mer liberalism är svaret efterfrågar en ny

berättelse, som kan ersätta nationalismen eller arbetarrörelsen eller religionen. Önsknigen bygger på ett missförstånd. Sådana skrivs så långsamt att människor inte märker dem. Snarare bör vi tala om koder, scheman, praktiker – att följa dessa ger sedan frihet att vara den man vill.

DET ANDRA SVARET på varför krisen står för dörren är att liberalismen varit framgångsrik genom att parasitera på gårdagens hållpunkter. Framgången, att bryta ner dem, avslöjar detta beroende.

Är det för sent? Ätminstone kan ett fredligt maktöverlåtande inte bestå i en storskalig motattack. Vi måste vinna de små politiska striderna på hemmaplan. Värna familjen, katederundervisningen, polismakten, fackklubbarna, arkitekturen, museerna och tjänstemannaansvaret. Håll rent och fint på gator och torg. Ta emot flyktingar, det är anständigt. Ta inte emot för många flyktingar, det är oansvarigt. Kanske, men bara kanske, tillåter då den postliberala epoken att vi om femtio år fortfarande går till fria val i ett samhälle som skänker frihet åt sina medborgare.

Roland Poirier Martinsson

Axess nr 3/2024.

Krönikor

Meningen med livet

I januari fick Humanisterna, efter många års juridisk kamp, status som trossamfund. Vi rynkade lite på näsan, vi kristna: Vad har de där ateisterna egentligen att komma med, förutom sitt religionsförakt? Deras trosbekännelse om demokrati, individualism, vetenskap och mänskliga rättigheter erbjuder ju inget som inte redan ingår i den värdegrund som hela det offentliga Sveriges vilar på, tänkte vi. Men jag har tänkt om och säger istället: Lycka till!

Jag har lyssnat på amerikanske Bart Campolo, en gång kristen stjärneevangelist, nu sekulärhumanistisk dito. Han är lika mycket pastor som tidigare, fast

numera utan gud, otroligt karismatisk, en sådan vars skara man gärna vill tillhöra. Och han menar att sekulärhumanisterna aldrig kommer att växa och aldrig göra någon verklig skillnad i världen om de inte förstår att människan är obotligt religiös, i bemärkelsen att hon söker identitet, tillhörighet, mening och uppgift.

CAMPOLO TALAR OM alla de unga människor som inte tror på någon Gud, och därför inte tillhör någon religiös församling: ”De är som får utan herde.” Sekulärhumanisterna borde se det som sin uppgift att nå dem och erbjuda gemenskap och vägledning till ett meningsfullt liv.

Sitt aldrig stilla

12 Socialdemokraternas särställning beror på förmågan att lägga om politiken.

Ingen tid för nyanser

16 Varför har Ukrainafrågan blivit en vattendelare för Republikanerna?

Sprickan som bara vidgas

18 Allt fler taiwaneser motsätter sig en återförening med Kina.

Var sak på sin plats

20 Dags att uppdatera sig inför EU-valet.

I korthet

22 OS i Paris. Svenska ödesdramer.

Samtiden

23 Fredrik Johansson skyr den falska ödmjukheten.

Följ den rätta vägen

LÄNGS E 18 HÄR i sydvästra Värmland finns en blå vägs skylt där det står ”1 km” och destinationen saknas. Antagligen borde man veta vad som finns en kilometer längre bort, månne är det ett hemligt tecken eller en förvarning.

Skylden har satt igång fantasier och tolkningar. Stundtals är hela livet en sträcka mot en fördold destination. Om man bortser från döden, förstås. Ofta tänker vi att om vi kommer fram till målet så läggs allt till rätta och får en mening. Sällan är det så. Den tomma skylten blir en symbol även för det. Det är vägen, som är mödan värd.

Vägskylden utan innehåll har också gett upphov till en idé angående en dokusåpa om ett antal prästers öden och äventyr i ett fiktivt kyrkligt pastorat. Huvudintrigen är följande: Passerar man skylten kommer man till en annan värld och då finns ingen återvändo. Skogen står tät och är innehållsrik, ingenting är vad det ser ut att vara – ingen människa heller. På egen

risk påbörjas resan in mot mörkrets hjärta där folktrons väsen lever som aldrig förr.

SAKTA GÅR DET upp för pastoratets trogna arbetare i vingården att de, precis som människorna i bygden, behöver lära sig vilka vägar de inte ska ta och memorera de krökar som absolut inte får passeras. Många är berättelserna om dem som inte kom tillbaka och om dem som aldrig blev sig själva igen efter att sett småfolk eller mött huldran där vägen steg och sjönk och svängde vid en sten som liknade en näve.

Manuset till dokusåpan har fått näring av verkliga skeenden. Det hände sig nämligen en sommardag att jag följde med en kollega för att titta på ett hus som var ute till försäljning. Efter krokiga grusvägar och en avsevärd mängd vilsekörningar hittade vi den väg, eller stig, rakt upp i skogen som skulle leda oss till målet. Det öppnade sig en plats, som trots sommarvärmen såg märkligt kylig ut. När vi steg ur bilen

Vad är då ett meningsfullt liv, enligt Bart Campolo? Starka, mänskliga relationer är det som skapar varaktig lycka. Ett arbete som går ut på något mer än pengar och status ger mening. Ett gott liv är att välja att älska sina medmänniskor, att se på dem med tolerans och medkänsla. Och det är att värna naturen, rädda klimatet och bekämpa fattigdom och lidande. Men detta är omöjligt att sträva efter på egen hand. Människan behöver finnas i en gemenskap som präglas av kärlek och omsorg, som en välfungerande församling, och det måste sekulärhumanisterna erbjuda, menar Campolo: en välkomnande mötesplats där människor tillsammans får förundras över livets stora och små mirakler, och tillsammans arbeta för en bättre värld.

DEN MÄNSKLIGA HISTORIEN är präglad av religion. Religiösa praktiker betraktas därför av vår post-religiösa samtid som just religiösa, men egentligen är de bara mänskliga, menar Campolo. Här måste man inflika att världshistoriens religiösa riter sammantaget inte precis har präglats av predikan, soppkök och psalmsång utan snarare av djuroffer, prostitution och extatisk dans. Det Campolo vill appropriera är trots allt ett slags judisk-kristen församlingskultur.

Men jag säger det ändå: Lycka till! Ni kommer att behöva rusta upp rejält.

Ni kommer ingenstans utan karismatiska ledare som kan göra fängslande livsvisdom av neuropsykiatrisk forskning och evolutionsbiologisk vetenskap. Ni kommer att behöva bättre sånger, för det är av ren barmhärtighet jag väljer att inte återge

Men jag säger det ändå: Lycka till!

den poesi som rekommenderas på er hemside för bröllop, begravning och namngivningsceremonier. Ni behöver kantater och oratorier som hjälper er att förundras över naturen, kosmos och varat. Som Haydns *Die Schöpfung*, fast utan Gud. Ett mäktigt *Der Urknall* helt enkelt.

JAG TYCKER ATT ni borde få minst en av de katedraler som förvaltas av Svenska kyrkan, plus några småkyrkor, och till det statliga bidrag för byggnadsvård. Det är inte mer än rätt och frågan är om ni inte skulle göra minst lika stor nytta med er verksamhet. Det skulle inte förvåna mig om en eller ett par av biskoparna hoppar över till er – i alla fall när ni har säkrat er finansiering.

Och de kristna kyrkorna kommer att ställas inför en helt grundläggande fråga: Om tron inte är avgörande för att leva ett

liv i tacksamhet och förundran, om tron inte behövs för att samla människor i en varm och förlåtande gemenskap, om tron inte behövs för att motivera välgörenhet – vad ska man då egentligen ha tron till? Vore det inte rentav ganska skönt att få allt det som känns tilltalande med kristen gemenskap, men slippa bortförklara sådant som arvsynd, jungfrufödsel och uppståndelse? Och tänk att slippa teodicéproblemet!

Meningen med livet är att lära känna Gud. Så enkelt och rakt kommer det behöva formuleras av framtidens kyrkor, när humanisterna väl erbjuder gemenskap, engagemang och ett narrativ om det goda livet.

Det är i alla fall ett intressant tankeexperiment. ✨

Av Susanna Birgersson

knöttrade sig armarna. Vi kunde inte vända bilen fort nog för att komma därifrån, djupt påverkade av stämningen runt huset.

PÅ TILLBAKAVÄGEN längs skogsstigen hördes plötsligt en hård dunk på bagageluckan. Det lät som om någon, eller något, hoppat ned på bilen. Det var nog en vätte, sade jag. Sedan var fantasin igång och det avsnittet av dokusåpan handlade om två kvinnliga präster som aldrig syntes till mer efter att ha varit och tittat på ett hus.

Det öppnade sig en plats, som trots sommarvärmen såg märkligt kylig ut.

En vätte hade tagit dem och kvar i bilen hittades enbart spår av dem. Polisen gick aldrig ut med vilka delar av kvinnorna som återfanns.

Läser man om vättar i den vackra utgåvan av folkloristen Tora Walls verk *Folktrons väsen* (Stolpe förlag), så får man svart på vitt att de underjordiska vättarna

ansågs röva bort människor. Vättarna kunde hålla till lite varstans i landskapet, som i skogen. Ofta fanns de nära hus och gårdar och uppfattades vara ett underjordiskt folk som var goda att ha som grannar. De kunde leka med barnen, men även komma med klagomål om de blev störda. Det var antagligen det sistnämnda vi gjorde. Att inte tycka att platsen dög, kan säkert ha skapat upprördhet under jorden.

VÄTTARNA HAR HAFT en roll i relation till den mest inflytelserika symbolen i myter, sägner och skapelseberättelser: Trädet. I bondesamhället fanns föreställningar om kraftfulla träd, som planterats centralt till åminnelse av släktens ledare och knöts till gårdens lycka. Det var under dessa träd som vättarna ansågs bo. Kanske var det vår rivstart med bilen under ett sådant träd, utan tanke på en underjordisk boning, som väckte vättarnas vrede.

I verkligheten körde en kvinnlig präst vilse en vinter för ett antal år sedan. Hon skulle lämna julblommor och tog fel avtagsväg bland virrvarret av smala vägar efter ett kraftigt snöfall och frös ihjäl. Det har skapat stora sår och bygden blir nog aldrig densamma igen. Historien här är

dramatisk i alla de dimensioner som står människan till buds.

I VÅR TRASIGA VÄRLD kan vi ibland glömma att människor förhållit sig till ondska och det vi inte kan förstå i alla tider. Jag har en överlevnadslåda med filter och choklad i bilen, det hjälper mot kylan, men om det hjälper mot folktrons vättar vet jag inte. Ett bra manus till en dokusåpa blir det i alla fall. Och hörs jag inte av vet ni var jag är. ✨

Av Annika Borg

POLITIK

Sitt aldrig stilla

Partier som inte ändrar sig förlorar sitt existensberättigande. Socialdemokraternas särställning beror på förmågan att lägga om sin politik när samhället förändras, skriver **Widar Andersson**.

>>

Sitt aldrig stilla

PARTIER SOM ÄNDRAR SIG är bra och relevanta eftersom de tar intryck av hur folk i allmänhet tänker och av hur samhällen utvecklas. Partier som inte ändrar sig är däremot inte så mycket att ha. De håller sina egna idéer av hur saker och ting ska vara före hur folk i allmänhet tänker och tycker. Dessvärre råder en bakvänd medielogik på det här området. Partier som ändrar sig skälls för populistiska och alltför makt sugna medan partier som inte ändrar sig gärna beskrivs i positiva ordalag som ärliga och principfasta.

Vi behöver påminna oss om att partier i grunden är något som finns till för att samla intressen av olika slag inom styrande församlingar för att på den vägen kunna bilda majoriteter för hur saker och ting ska hanteras ute i samhället. Partier är inget självändamål. I våra tider där de åtta partierna i riksdagen i allt väsentligt finansieras med medborgarnas skatter är det än mer rimligt att begära att partierna är kompetenta nog att kunna förhandla och överlägga för att finna sätt att ta itu med medborgarnas problem och förväntningar.

Socialdemokraterna bär i detta avseende syn för sägen. Det finns inget parti under det senaste seklet som varit så förändringsoblygt som Socialdemokraterna. Vilket är den främsta anledningen till att partiet har haft statsministerposten i 75 av de senaste hundra åren. Motpolen utgörs av Vänsterpartiet som i början av förra seklet bildades av uteslutna och avhoppade socialdemokrater, varav många senare skulle komma att sluta upp bakom Sovjetkommunisternas revolution i Ryssland. De har varit i riksdagen lika länge som Socialdemokraterna. Men de har aldrig varit i närheten av att regera. De har satt sin egen sanning före samhällets och medborgarnas mer breda behov.

Därför har Vänsterpartiet aldrig växt på något strukturellt sätt. Under en lång period var Vänsterpartiet – som då hade kommunistklingande partinamn – mer intresserat av att vara lydiga mot det styrande partiet i Ryssland än av att på allvar bry sig om svenska medborgare.

PÅ SENARE TID har en annat slags motpol etablerat sig i riksdagen. Sverigedemo-

kraterna som är sprunget ur rasism- och nazismromantik kom in i riksdagen först 2010. Redan 2022 förhandlade man fram ett innehållsrikt avtal med det regeringsbildande partiet Moderaterna och de små liberala och konservativa partierna Liberalerna och Kristdemokraterna.

Dessa stora och snabba framsteg för ett ungt 1980-tals parti med obskyra och folkfrämmande rötter hade varit helt omöjliga om SD inte visat stora talanger i förändringens ädla konster. Partiet var en gång snävt och strikt idéburet. Men steg för steg överflyglade lusten att växa som parti och i inflytande de gamla nedärvda idéerna och sanningarna. Ett parti som växer är synonymt med ett parti som vågar förändras; som vill förändras för att kunna växa ännu lite mer.

SOCIALDEMOKRATERNA ÄR alltså mästare i förändringens konst. Och mästarnas mästare är i det här fallet Ingvar Carlsson. Han var partiledare under ett decennium mellan 1986 och 1996. Och statsminister under sju av dessa tio år. Men så myck-

et mer än så. Nyligen var Carlsson och jag tillsammans med många andra på samma tillställning i riksdagens andrakammarsal. Där uppmärksammades att det gått 50 år sedan den nya grundlagen regeringsformen antogs av riksdagen 1974. På vägen in i salen efter en kafferast i den vackra sammanbindningsbanan mellan det gamla riksdagshusets båda kamrar, hörde jag Carlsson berätta att hans första minne från just andrakammarsalen var från 1958. Då satt han på sidan som sekreterare till

*En socialdemokrat
borde kunna säga,
utan att falla död-
ner, att vi nu ändrar
oss och byter åsikt i
den eller den sak-
frågan därför att
vi själva vill.*

Ändra er eller dö!

FOTO: ROBERT JOHANSSON/TT

Moderaterna ändrar sig tydligare än Socialdemokraterna. FOTO: JOHAN NILSSON/TT

dåvarande statsministern Tage Erlander. Ingvar Carlsson bär med pigga ben och klart huvud med sig snart 70 års erfarenheter av socialdemokratisk partiledning.

1990 var jag ombud på den socialdemokratiska partikongressen i Stockholms Folkets hus. Socialdemokraterna såg i den tiden behov av att anpassa sig till en tidsanda som frustade av önskingar om större individuellt svängrum – valfrihet om man så vill – i samhället. Partiprogrammet skulle justeras och ett särskilt ”90-talsprogram” skulle antas på kongressen.

INGVAR CARLSSON var mycket aktiv i kongressens diskussioner om partiprogrammet. I protokollet från kongressen finns en riktig pärla. Några meningar ur ett av Ingvar Carlssons replikskiften med kritiska ombud sätter socialdemokratins förändrings-dna i blyxtbelysning. Jag deltog själv i kongressdebatten som en av tidsandans pådrivare. Jag uppskattade varmt hur Ingvar Carlsson med en uttrycksfull ordknapphet, förklarade vad socialdemokratien är för något:

”Jag avvisar synpunkterna [...] att programförslaget skulle vara ideologiskt otydligt. Det är fel. Då har man inte läst med eftertanke. Förslaget är tydligt präglad av just socialdemokratins ideologi. Men denna ideologi är mångbottnad. Det är styrkan i den – inte svagheten. Den kan inte presenteras i enkla svartvita scheman. Det är inget som vi behöver skämmas för. Det är just detta som gett socialdemokratin dess unika förmåga att förändra den verklighet som själv alltid är sammansatt. [...] De senaste åren har fört med sig stora förändringar i vår omvärld. Det kan inte undgå att påverka förutsättningarna för vår praktiska politik, men det kanske paradoxala är att alla dessa förändringar visar på hållfastheten i vår ideologi.”

JAG INSER GIVETVIS att mer svartvitt renlärliga kritiker kan läsa Ingvar Carlssons inlägg som en beskrivning av en långt gången ideologisk hållningslöshet och förflackning där just förändringarna i den ”praktiska politiken” tas som bevis

för ”hållfastheten i vår ideologi”. Vad är i så fall denna ideologi? Den frågan har jag själv fått många gånger. Mitt svar är något i stil med att ”försöka göra det bästa möjliga för vanligt folk”. Och för att kunna göra det krävs att man har förmåga till anpassningar när det sker ”stora förändringar i vår omvärld”. Vilket i sin tur är ägnat att öka chanserna till fortsatt regerande även efter nästa val. Att vara ett ledande regeringsparti är ju faktiskt en förutsättning för att kunna leva upp till ideologins mål om att försöka göra det bästa möjliga för vanligt folk.

av ansvaret. Att skuldbelägga omvärlden är dock rätt så blekt. Omvärlden har ju funnits där under ganska lång tid utan att S velat se/inte sett den. En socialdemokrat borde kunna säga, utan att falla död ner, att vi nu ändrar oss och byter åsikt i den eller den sakfrågan därför att vi själva vill.

A ANDRA SIDAN är S förhållningssätt – att göra förändringar snarare än att tala om förändringar – politiskt rationellt. Socialdemokraternas framgångar i väljarkåren beror i allt väsentligt på färdigheter i samhällsförvaltningen/beskrivningar av fär-

De har satt sin egen sanning före samhällets och medborgarnas mer breda behov. Därför har Vänsterpartiet aldrig växt på något strukturellt sätt.

Till saken hör att ledande socialdemokrater mycket ogärna tillstår att man ”ändrat sig” i väsentliga frågor. Den egenheten har jag lite svårt för. Förändringsförnekelsen riskerar att uppfattas som oseriös och lite demokratiskt dimridåig visavi medborgarnas möjligheter att förstå och ta till sig vad partierna har för sig. Hänvisningar till en föränderlig omvärld (Putin) var till exempel legio från ledande S-företrädare när partiet under några vårveckor 2022 svängde på en femöring i frågan om Natomedlemskap.

I sina eftervalsanalyser – särskilt om invandring och kriminalitet – signalerades förändringar (i huvudsak för att snabbt riva plåstret efter åtta år med MP i regeringen). Omvärlden, i form av Reinfeldts och MP: s liberala svängar i migrationsfrågan, fick även här bära en stor del

Talangfull.

FOTO: JESSICA GOW/TT

digheter i samhällsförvaltningen. Samhället har blivit väldigt socialdemokratiskt under S-regeringarnas gång. När stora delar av befolkningen tycker att samhället på det stora hela fungerar hyfsat bra så ligger man också nära uppfattningen att Socialdemokraterna fungerar hyfsat bra.

Ingvar Carlsson: mästaren.

FOTO: ÅKE ERLANDSSON/TT >>

Förvaltning överflyglar oftast förändring, kort sagt.

Moderaterna under Reinfeldt gjorde – skickligt inspirerade av Tony Blair i New Labour – förändring till en huvudsak. ”Förändra er eller dö”, utropade Reinfeldt på en kommunal rikskonferens i Örebro 2007; ett år efter alliansens segerval 2006. Den blivande finansministern Anders Borg sa tydligt och klart på DN Debatt 2004 att vi har fört en felaktig och orättvis skattepolitik. Det ska vi ändra på. Den nuvarande statsministern och M-ledaren Ulf Kristersson var i sitt första tal som partiledare 2017 tydlig med att migrationsöverenskommelsen med MP och Decemberöverenskommelsen med S var fel politik.

MODERATERNA ÄNDRAR SIG således på ett tydligare sätt än vad S gör. Sverigedemokraternas modus operandi i förändringsbranschen ligger betydligt närmare S än M. S och SD är kort sagt mer konservativt försiktiga. Att ”låta som man alltid gjort” har ett egenvärde visavi stora väljargrupper för de båda partierna. Så har det varit i långa tider för Socialdemokraterna. Och så är det alltmör för Sverigedemokraterna som nu steg för steg etablerar sig som ett regeringsnära parti.

Moderaterna har lite annorlunda förväntningar på sig. När problemen hopar sig och när S-förvaltningen är trög så ökar väljarnas intresse för ”system- och paradigmskiftet”. Så hänger det ihop. Mixen mellan regeringsbärarna i Moderaterna och stödpartiet Sverigedemokraterna kan visa sig vara mycket föränderligt framgångsrik. Systemskiftesivrarna lär inte ta hand om roddet i regeringskretsen samtidigt som SD:s mer nostalgiska folkhemsivrande heller inte kommer att dominera i regeringssamarbetet.

Tillsammans har M och SD därför kanske chansen att blir ett slags hållbart socialdemokratiliknande alternativ som oblygt anpassar sig till vad som krävs för att öka chanserna att sitta kvar vid roddet ännu en mandatperiod. Vilket faktiskt är betydligt mer ärligt och principfast än att svika sina väljare och sin breda ideologi genom att kasta sig ut i opposition bara därför att det gamla man kört med ett tag, inte längre fungerar. Att vilja ha makten är inte fult eller skumt. Det är den grundläggande socialdemokratiska lärdomen. De skumma partierna är tvärtom de som *inte* vill ha makten bara därför att regerandet innebär att somliga teser och fraser får läggas på hyllan. Och handen på hjärtat: Vad ska väljarna med sådana partier till? Det kan man verkligen fråga sig. ✨

AMERIKANSK POLITIK

Ingen tid för nyanser

Varför har Ukrainafrågan blivit en politisk vattendelare för Republikanerna? Kanske för att det amerikanska psyket ser världen i svartvitt, skriver **Daniel Bergström**.

I SLUTET AV FEBRUARI tillkännagav senatören från Kentucky, tillika Republikanernas minoritetsledare i senaten (vilket enligt svenska förhållanden motsvarar något i stil med gruppleddare), Mitch McConnell sin avgång.

Många tyckte nog att detta inte kom en dag för tidigt. McConnell är visserligen bara 82 år gammal, vilket i jämförelse med vad som numera verkar vara den gängse åldern på presidentkandidater inte framstår som så anmärkningsvärt, men på sistone har ålderstecknen börjat hopa sig. Vid flera tillfällen har han till exempel ”frusit” mitt i en presskonferens och blivit stående tyst framför rullande kameror.

Det är hursomhelst en anmärkningsvärd politisk gärning, kantad av gigantiska segrar, som han lämnar efter sig. Genom att hårdspela när det gällde utnämningar av nya domare till Högsta domstolen lyckades han blockera demokratiska kandidater och driva igenom republikanska kandidater till de högsta domarämbetena. På det viset har McConnell skaffat Republikanerna det de drömt om i femtio år: en stabil och kraftig konservativ majoritet i HD, något som är gott och väl lika mycket värt som två presidentvalsegrar. Den nya HD-majoriteten har redan burit rik frukt; genom domstolsavgöranden har bland annat det konstitutionella skyddet för aborträtten upphävts, etnisk kvotering till högre utbildning förklarats grundlagsstridig och vapenrättigheterna stärkts avsevärt.

DETTA ÄR ETT ARV man sakligt sett kan tycka vad man vill om. Men Republikanerna borde i vart fall slänga blommor på vägen framför sin avgående hövding, i synnerhet de mer hårdföra av dem.

Jag säger ”borde”, för i detta fall är otack världens lön. Som svar på nyheten att McConnell var på väg ut skrev Freedom Caucus – som samlar mer högerinriktade republikanska kongressledamöter – på X

(före detta Twitter) följande syrliga meddelande. ”Our thoughts are with our Democrat colleagues in the Senate on the retirement of their Co-Majority Leader Mitch McConnell (D-Ukraine).” Mitch McConnell pekades alltså ut som en demokratisk ulv i republikanska fårakläder, något som nog få personer förtjänat mindre. Dessutom antydde att han sätter ukrainska intressen före amerikanska. Kontexten

Det blev en förhållandevis svår chock att se att de inte förmodade ta ställning.

är att McConnell har försökt galvanisera stöd bland republikanerna i kongressen för biståndspaketet till Ukraina.

Attackerna på gamle Mitch McConnell kan få illustrera det faktum att Ukrainafrågan för delar av den amerikanska högern på kort tid har blivit en av de huvudsakliga politiska vattendelarna. Att vara kritisk till Ukraina har, exempelvis i Freedom Caucus, blivit kanske det viktigaste lackmustestet på att man är en äkta rödblodig republikan. Att vara för Ukrainas sak uppfattas nu av somliga som en vänster-

Fick inget tack av sitt parti: senator Mitch McConnell.

FOTO: GETTY IMAGES

Ser det hela i svartvitt: republikanen Marjorie Taylor Greene.

FOTO: SHAWN THEW/GETTY IMAGES

avvikelse, och inte ens någon som Mitch McConnell finner alltså nåd.

DET SKA FÖR ordningens skull sägas att många av Ukrainas ivrigaste förkämpar i Washington återfinns i Republikanerna. Och när Representanthuset den 20 april i år röstade igenom ett paket med totalt 95 miljarder dollar i stöd till Ukraina, Israel och Taiwan stod i vart fall ungefär hälften av de republikanska ledamöterna, inklusive talmannen Mike Johnson, bakom beslutet. Men den utveckling som man har kunnat iakttä har likväl varit omskakande och förbryllande för dem av oss som ibland koketterat med att föredra den republikanska presidentkandidaten framför den demokratiska. Man får nog säga att man som högersinnad i Sverige har fått rätt om mycket – invandringen förde med sig påtagliga negativa konsekvenser trots allt, ett territoriellt inriktat nationellt försvar behövdes trots allt, ordensväsendet pryder sin plats i det offentliga livet trots allt. Men på minuskontot kan antecknas att Republikanerna har visat sig vara lite knäppa trots allt. (I vilken utsträckning Demokraterna av idag egentligen är mindre knäppa kan man låta vara osagt.)

FÖR DEN UKRAINKRITIK som förekommer i vissa delar av den amerikanska högern handlar inte, eller i vart fall inte bara, om att USA inte har tillräcklig anledning att blanda sig i avlägsna konflikter med oklar relevans för landets nationella intresse,

och att det åttio år efter andra världskrigets slut är dags för Europa att säkerhetspolitiskt stå på egna ben. Sådana impulser är förstaeliga, och helt säkert nyttiga. Den

att mina bekanta skulle instämma i att det som just då utspelade sig var förfärligt. Det blev en förhållandevis svår chock att se att de inte förmådde ta ställning. De slog ned

Allting måste vara antingen bra eller dåligt, så att säga hela vägen ner.

ställning av ensam världspolis som USA axlade efter 1989 är ohållbar – i vart fall är det inte märkligt att den amerikanska arbetarklassen inte vill offra sina barn eller sina *tax dollars* för att upprätthålla den.

Istället rör det sig ofta om ett direkt ställningstagande mot Ukraina och för angripna Ryssland. När kongressledamoten från Georgia Marjorie Taylor Greene – som visserligen har blivit utsparkad även ur Freedom Caucus för sina utträdade ställningstaganden – talar på valmöten sker det under stundom inför folkmassor som triumferande skanderar ”Putin”. Inför sådant kan man bara rodna av harm och blygsel.

NÄR RYSSLAND INLEDDE sitt storanfall mot Ukraina bodde jag i USA och studerade vid Harvard Law School, där mitt umgänge delvis bestod av en intressant grupp intellektuella högerjurister, varav några tidigare hade arbetat på olika nivåer i Trumpadministrationen. När jag på morgonen den 24 februari 2022 sammanbitet släpade mig till föreläsningssalen var det med dystert sinne. Jag utgick, som en helt självklar sak, från

blicken och sade att saken var komplicerad.

Så småningom tyckte jag mig dock förstå varför de hade reagerat så obegripligt – anstötligt – som jag tyckte de hade gjort.

I BOTTEN LIGGER en amerikansk oförmåga att hantera nyanser, att tänka i gråskalor istället för i motsatspar. Allting måste vara antingen bra eller dåligt, så att säga hela vägen ner.

Neokonservatismens korstågsanda uppfattas – inte utan rätt – som politiskt och moraliskt bankrutt. Samtidigt kan Ukrainakritiska republikaner som kongressledamoten från Florida Matt Gaetz till sist inte frigöra sig från sin inneboende Ronald Reagan, hur mycket de än avsvär sig hans arv. Om Putin är en skurk och om angreppet på Ukraina är orättfärdigt måste USA ingripa, detta är de flesta amerikaners omedvetna verklighetsuppfattning. Och eftersom många redan bestämt sig för att de inte vill att USA ska intervensera måste Ukraina vara skurken och Putin hjälten. Vad som för en europé framstår som en om inte moralisk så i vart fall rent intellektuellt hållbar hållning, >>

att fördöma invasionen men inte vilja riskera krig med Ryssland, finns inte på den amerikanska mentala paletten.

EN LIKNANDE bakvänd återverkan präglade den isolationistiska rörelsen i USA under mellankrigstiden, som samlades runt organisationen America First Committee med flyghjälten Charles Lindbergh som frontfigur. Att hålla USA utanför ny inblandning i Europas våldsamma konvulsioner framstod efter första världskriget knappast som en i sig orimlig idé. Och den hållningen hade inte nödvändigtvis behövt förenas med det minsta uns av sympati för Hitler-Tyskland – det ligger ju i realpolitikens natur att man inte gör politisk handling av värdeomdömen. Trots detta utvecklades America First i pronazistisk riktning. Realpolitiken fick styra värdeomdömet.

Den amerikanska oförmågan att hantera och acceptera nyanser är delvis ärvd från New Englands puritaner (se "Puritanernas arvtogare", Axess nr 3/2023). Men delvis handlar det också om att USA är ett nytt land, över vilket vilar en framgångens förbannelse så att man aldrig på allvar har behövt i grunden revidera berättelsen om sig själv.

Bokstavligt talat alla andra länder har, tallösa gånger, behövt göra rent hus med sina föreställningar om kärnan i landets identitet och idé, och finna en ny. Tyskland och Storbritannien är dramatiska exempel, men detsamma gäller även Sverige. Vi var ett lutherskt härlägar, blev därefter en kapitalistisk men inåtvänd ämbetsmannastat, blev därefter världens mjukaste och mest jämlika land, och är idag ytterligare något annat. I USA har man naturligtvis behövt göra kursjusteringar. Vissa större, som uppgörelsen med slaveriet. Men i vart fall fram till mycket nyligen har man aldrig behövt göra helt om.

UTAN ATT GÖRA en helomvändning finns det dock en annan nationell idé Republikanerna kan återknyta till, om de vill och kan. Senatorm från Ohio Robert Taft, känd som "Mr Republican", förkroppsligade på 1950-talet den politiska tendens som av eftervärlden kallas "Old Right": å ena sidan kompromisslöst fördömande av diktatur och våldsvälde, å andra sidan en skepsis att USA i längden kan uppträda som frihetens ensamma garant.

Den gamla amerikanska högern, djupt präglad av republikens inbyggda decentralism, förstod att frihet inte utgår från ett mäktigt kraftcentrum. Den kommer underifrån. Att skapa och upprätthålla förutsättningarna för ett fritt samhälle är ett gemensamt arbete, för människor och länder. ✨

William Lai: något helt nytt.

FOTO: CHIANGYING-YING/TT

TAIWAN

Sprickan som bara vidgas

Allt fler taiwaneser motsätter sig en politisk union med Kina och får nu en president som förknippas med taiwanesisk självständighet. Ett stort politiskt trendbrott äger rum, skriver **Jojje Olsson**.

NÄR WILLIAM LAI denna månad tillträder som Taiwans nya president får landet första gången en ledare som uttryckligen uppgett att han arbetar för taiwanesisk självständighet. Lai kommer från den så kallade djupgröna fraktionen inom regeringspartiet Democratic Progressive Party (DPP) som ser Taiwans historia åtskild från Kinas och hellre talar den lokala dialekten än det rikskinesiska språket mandarin.

Än mer anmärkningsvärt är att DPP i januari blev första taiwanesiska parti någonsin att vinna tre presidentval i följd. Sedan det första valet 1996 har relationen till Kina annars fungerat som en politisk pendel.

Det kinesiska nationalistpartiet Kuomintang (KMT) förlorade år 2000 makten

efter ett drygt halvsekels oavbrutet styre över Taiwan, då väljarna lockades av den taiwanesiska identitet som DPP stod för. Men det unga aktivistpartiets vågade hållning mot Peking ökade inte bara risken för väpnad konflikt. Slitningarna drabbade även ekonomin och förvärrade Taiwans internationella isolering, i en tid då omvärlden såg Kina som en global tillväxtmotor under politisk liberalisering.

KMT VANN DÄRFÖR valet 2008 med rekordstort antal röster genom att utlova bättre relationer med ett allt rikare och mäktigare Kina. Under president Ma Ying-jeou började flyg, fartyg och post för första gången någonsin gå över Taiwansundet utan att först passera tredje land. Antalet

turister och studenter från Kina ökade dramatiskt. Ma blev vidare Taiwans första ledare att kommunicera direkt med Kinas president, och för första gången på 38 år tilläts ön medverka som observatör vid FN-möten.

Under sin andra mandatperiod försökte Ma Ying-jeou driva genom CSSTA, det

Zedongs kommunister, nu är det parti som vill närma sig Kina kan verka paradoxalt. Detta beror på att DPP traditionellt förknippas med taiwanesisk självständighet, medan KMT – i alla fall formellt – ännu inte gett upp tanke på att själva styra över ett enat Kina. Just som Japan under andra världskriget blir DPP därför

för ännu djupare skepsis mot Kina. Detta trots KMT:s konstanta varningar om ”ett val mellan krig och fred”.

Trendbrottet har främst två anledningar. Till att börja med har Kina blivit mindre attraktivt för Taiwans invånare. Framförallt bidrar den tilltagande repressionen under Xi Jinping och löftesbrotten i Hongkong till minskad aptit på alla slags politiska överenskommelser med Peking.

Detta märks tydligt i den senaste undersökningen av National Chengchi University i Taipei, där 61,7 procent av öns invånare nu ser sig som taiwaneser

Framförallt bidrar den tilltagande repressionen under Xi Jinping och löftesbrotten i Hongkong till minskad aptit för alla slags politiska överenskommelser med Peking.

största av flera handelsavtal med Kina, utan sedvanlig debatt i parlamentet. Men avtalets omfattning innebar risken för ekonomiskt beroende av Kina. När innehållet blev känt påbörjades protester som fick namnet solrosrörelsen med miljontals deltagare, och studenter som ockuperade parlamentet tills regeringen tvingades skrota avtalet. Demonstranterna riktade sig även mot tanken att närma sig Kina på etniska eller historiska grunder, och hämtade inspiration från de protester som årtionden tidigare tvingat KMT till demokratisering.

ÅTERIGEN SÅG VÄLJARNAS DPP SOM EN GARANT för minskat kinesiskt inflytande och ökat självbestämmande. Tsai Ing-wen blev 2016 landets första kvinnliga president, och omvaldes med bred marginal 2020 då utvecklingen i Hongkong ytterligare ökade misstron mot Peking.

Att nationalistpartiet KMT, som en gång förlorade inbördeskriget mot Mao

en gemensam fiende som hotar den kinesiska nationen.

Lackmustestet heter 1992 års konsensus, en överenskommelse som ingicks mellan KMT och Peking när Taiwan fortfarande var en diktatur. Det innebär förklarat att Kina och Taiwan tillhör samma nation, utan att specificera utformningen av denna nation. På så vis kunde man tillfälligt åsidosätta det politiska käbblet och fokusera på ekonomiskt samarbete.

Men DPP vägrar – liksom en majoritet av befolkningen – att erkänna denna så kallade konsensus. Eftersom Peking ser avtalet som en förutsättning för samtal, så har den officiella dialogen sedan 2016 i princip upphört, precis som under DPP:s styre 2000–2008.

SOM EN KONSEKVENNS har spänningarna och Kinas militära aktiviteter kring Taiwan ökat. Men i år bröt alltså väljarnas pendelrörelsen: istället för att återgå till KMT röstade de fram en president som är känd

Xi Jinping: bidar sin tid.

FOTO: FENG LU/GETTY IMAGES

och endast 2,4 procent som kineser. I den första undersökningen 1992 var det tvärtom fler som uppgav ”kines” än ”taiwaneser” som sin kulturella identitet. Likaledes är det nu bara drygt 7 procent av befolkningen som vill se en politisk union med Kina, ens på lång sikt.

Inte heller utgör Kinas numera stagnerande ekonomi samma dragningskraft som tidigare. Sedan 2018 har den totala exporten till Kina minskat, jämfört med en ökning på 80 procent till USA som nu bland annat är störst importör av taiwanesiska jordbruksprodukter. På ett drygt årtionde har andelen av Taiwans utlandsinvesteringar som går till Kina minskat från 85 till 13 procent.

ANLEDNING NUMMER TVÅ är KMT:s svårigheter att justera sin självbild i takt med väljarnas uppfattning. Partiets drivs av en kinesisk identitet och arbetar fortfarande för en politisk union med Kina, låt vara att uppfattningen om tidsplan och villkor varierar inom partiet.

Därför gick KMT åter till val på att omfamna 1992 års konsensus och realisera CSSTA, trots att tioårsjubileet för solrosrörelsen stod inför dörren. DPP anklagades för spänningarna med Kina och för ”de-kinesifiering” efter förändringar i läroböckerna. Under valveckan sade Ma Ying-jeou, som fortsätter vara en inflytelserik figur inom partiet, i en intervju med tv-stationen *Deutsche Welle* att Taiwan ”måste lita” på Xi Jinping.

Givetvis känner KMT till väljarnas tvi- >>

Hongkong är ett varnande exempel.

FOTO: SAM YEH/GETTY IMAGES

vel inför Kina, och ville därför fokusera på andra frågor. Man försökte kleta korruption på William Lai och framställa ekonomins tillstånd i dålig dager. Men för Taiwans invånare handlar inte Kinafrågan längre enbart om krig utan går igen i snart sagt alla politikområden.

DISKUSSIONER OM ekonomin blir ofta en debatt om hur mycket man bör förlita sig på Kina för tillväxten. När utbildning och kultur kommer på tal så står den lokala kontra den kinesiska identiteten i centrum. Då skillnaderna i andra frågor kan framstå som små i jämförelse blir intrycket ofta att inställningen till Kina är det närmaste Taiwans har en politisk höger-vänster-skala.

Sedan William Lai 2020 blev vicepresident har han tonat ned sin retorik kring Kina och taiwanesisk självständighet. Han har nu anammat Tsai Ing-wens politik om att ingen självständighetsförklaring är nödvändig, eftersom Taiwan redan är en de facto självständig nation. Lai kommer även att fortsätta att hålla dörren för dialog med Kina öppen – men endast som jämlikar, snarare än under förutsättningen att Taiwan erkänner sig vara en del av Kina.

Samtidigt fortsätter Taiwan att utöka de inofficiella relationerna med länder som inte erkänner det diplomatiskt. Något som underlättas av bland annat USA:s stöd, den inhemska halvledarindustrin och *soft power* som Asiens mest framträdande demokrati i motsats till Kina. *Economist* Intelligence Unit rankade i slutet av fjolåret Taiwan som världens åttonde starkaste demokrati, före länder som Kanada och Tyskland. Kina delade plats 142 med Uzbekistan.

DET ÄR FRAMFÖRALLT TAIWANS yngre invånare, uppvuxna i en demokrati, som känner ökat avstånd till Kina. Så länge KMT saknar förtroende i denna fråga får partiet svårt att öka sin potentiella väljarbas. En yngre generation politiker har därför försökt distansera partiet från 1992 års konsensus, men än så länge hindrats av Ma Ying-jeou och andra i KMT:s konservativa fraktion. Motsättningarna är dock tydliga; efter kommentarerna om Xi Jinping bjöds Ma inte in att medverka vid det avslutande valmötet i år.

Taiwan har därmed blivit ett problem där tiden är emot snarare än för Kina. Inga enkla lösningar finns då vare sig ekonomiska lockelser, historisk propaganda eller hot om krig tycks bita på den taiwanesiska väljarkåren. Och snart riskerar Peking att stå utan politiska samarbetspartner i landet. ✨

FOTO: DAN KITWOOD / GETTY IMAGES

Inför EU-valet är det dags att uppdatera sig om hur personlig frihet bäst värnas under ömsesidigt beroende mellan Europas länder, regioner, städer, familjer, företag och föreningar, skriver **Charlotta Levay**.

EN AV DE stora frågorna inför valet till Europaparlamentet blir som vanligt hur mycket EU ska få bestämma och inte. Vissa politiker, vanligen på vänsterkanten, har stora förhoppningar om allt EU ska kunna åstadkomma med större befogenheter. Andra, vanligen på högerkanten, vill rida spärr mot vad de ser som EU:s kläfnighet och överdrivna inblandning i sådant som Sverige borde få bestämma självt.

De flesta missar att det finns en smart princip för detta som står inskriven i EU-fördraget och som varit vägledande sedan start: subsidiaritetsprincipen. Den anger att högre nivåer i samhället, såsom staten, inte ska blanda sig i sådant som lägre nivåer, såsom personer, familjer, organisationer och företag, kan klara själva. Högre nivåer ska istället fokusera på sådant som kräver samordning och ge hjälp till lägre nivåer när behov uppstår. Tillämpat på EU betyder det att EU:s beslutsorgan ska inrikta sig på gränsöverskridande frågor som staterna, regionerna och städerna inte kan sköta på egen hand utan behöver samarbeta om, till exempel miljöfrågor, forskningsinfrastruktur och kampen mot organiserad brottslighet.

Notera det där med regioner och städer – de är viktiga politiska nivåer som återspeglar våra olika identiteter, som

det uttrycks i titeln på Carl Bildts klassiska plaidoyer för svenskt EU-medlemskap: *Hallänning, svensk, europé*. Den politiska makten ska enligt detta tänkande inte koncentreras till en enda nivå utan fördelas stegvis, från de närmast berörda och vidare uppåt i den mån det verkligen behövs.

EXAKT VILKA FRÅGOR som kräver samordning på högre nivå och inte föreskrivs av den generella principen; det måste bedömas från fall till fall och meningarna kan gå isär. Men debatten om EU-maktens räckvidd skulle vinna på att man utgick från subsidiaritetsprincipen snarare än överdrivna uppfattningar om vad EU eller staterna ska klara av var för sig. Den skulle också vinna på en bättre förståelse av vad subsidiaritet handlar om.

Subsidiaritetsprincipen ingår i en tankevärld där den suveräna staten varken är politikens startpunkt eller högsta mål, utan ett oundgängligt men potentiellt problematiskt maktcentrum vars inflytande behöver tämjäs och begränsas, framförallt med hänsyn till medborgarnas och civilsamhällets frihet. Det saknas inte skräckexempel på när staten tar över helt och hållet – tänk Nazityskland och Sovjetstaten. Det verkar kanske överdrivet,

men det var just mot bakgrund av sådana urspårningar som EU:s föregångare en gång bildades.

TANKEN OM subsidiaritet har sina rötter i katolsk sociallära och den kontinentala kristdemokrati som spelat en central roll i Europasamarbetet, och den är numera en hörnsten i hela EU-bygget. I dagens EU-fördrag återopas subsidiaritetsprincipen

Delsol drar en parallell till den romerska arméns *subsidiarii*, reservtrupperna som var redo att gå in om de reguljära trupperna höll på att förlora. På samma sätt kan staten behöva gå in och stödja enskilda människor, familjer och sammanslutningar om de råkar i svårigheter och inte kan förverkliga den autonomi de i grunden har rätt till. Medan ekonomiskt understöd i välfärdsstater som den svenska syftar till

som EU betraktas som mer suspekt än staten. I grunden handlar det om samma misstänksamhet mot centraliserad makt som den som genomsyrar subsidiaritets-tanken, men dessa EU-skeptiker hamnar ändå fel när de i EU-sammanhang plötsligt förvandlas till statskramare.

Den svenska staten och dess beslutsorgan står visserligen närmare svenska medborgare än vad EU gör, men precis som EU kan den gå för långt i sin maktutövning. Det finns ingenting som säger att den svenska regeringen och riksdagen alltid skulle vara bättre garantier för personlig frihet än EU-kommissionen och EU-parlamentet. I själva verket har vi svenskar fått betydligt större handlingsfrihet och oberoende från politisk maktutövning tack vare EU, eftersom vi kan studera, arbeta och bosätta oss fritt i hela unionen.

NÄR DET GÄLLER mänskliga rättigheter är det visserligen Europadomstolen som utgör vårt värn mot statliga övertramp och som vi medborgare kan överklaga till om vi menar att våra rättigheter har kränkts,

Den svenska staten och dess beslutsorgan står visserligen närmare svenska medborgare än vad EU gör, men precis som EU kan den gå för långt i sin maktutövning.

redan i ingressen. Ambitionen att skapa en "allt fastare sammanslutning" mellan de europeiska folken modereras med att besluten ska fattas så nära medborgarna som möjligt. Subsidiaritetsprincipen återkommer i artikel 5, där det förklaras att EU endast ska vidta åtgärder om målen "inte i tillräcklig utsträckning kan uppnås av medlemsstaterna, vare sig på central nivå eller på regional och lokal nivå".

Den svenska standardförklaringen av subsidiaritetsprincipen är att beslut ska fattas på "lägsta effektiva nivå". Det är inte direkt fel men möjligen aningen missvisande. Dels handlar det inte om effektivitet i den mening vi vanligtvis använder ordet, det vill säga resurssnålhet, på engelska *efficiency*, utan snarare om att besluten ska få avsedd effekt, på engelska *effectiveness*. Dels har subsidiaritetsprincipen både en negativ och en positiv aspekt, vilket betonas av den franska filosofen och politiska historikern Chantal Delsol.

DEN NEGATIVA ASPEKTEN av subsidiaritetsprincipen handlar om vad högre nivåer *inte* ska göra, det vill säga blanda sig i angelägenheter som lägre nivåer klarar själva. Den positiva handlar om vad de högre nivåerna ska göra, de vill säga samordna och stödja de lägre nivåerna, i synnerhet när de lägre nivåerna råkar i svårigheter och inte klarar sig på egen hand.

Väljarfråga: Vad ska EU vara till för?

FOTO: JONATHAN NACKSTRAND/TT

att skapa rättvisa och jämlikhet så syftar den subsidiära statens stöd till att hjälpa medborgare och gemenskaper som inte klarar sig på egen hand för att återupprätta deras värdighet och självständighet.

PÅ EU-NIVÅ FÅR detta synsätt stora konsekvenser som bryter av mot den dominerande föreställningen att valet står mellan mera federalism och mera mellanstatlighet, mellan att öka och minska EU:s beslutsmakt. Som statsvetaren Carlo Invernizzi Accetti vid City College of New York påpekat är subsidiaritetsprincipen en bättre tolkningsnyckel för att förstå EU än både federalism och mellanstatlighet.

Varken EU eller nationalstaten är den nivå där så mycket som möjligt borde avgöras. Istället får vi tänka oss samhället uppbyggt underifrån, utifrån den enskilda personen och de olika koncentriskt gemenskaper hon tillhör – familjen, föreningarna, företagen, kvarteret, staden eller byn, regionen, nationen, den europeiska kulturskretsen och ytterst mänskligheten som helhet. Samhället behöver fungera enligt en sådan ask-i-ask-logik. Inga högre beslutsnivåer har något existensberättigande utöver att stödja de ingående personerna och gemenskaperna och att hjälpa dem att förverkliga sig själva och det gemensamma goda. Det gäller svenska staten såväl som EU.

DET EU-MINIMALISTISKA idealet om EU som en sammanslutning av suveräna stater är populärt hos högerliberala och konservativa EU-skeptiker i Sverige, trots att de annars vill begränsa statens makt så mycket som möjligt. Ofta hämtar de inspiration från brittiska EU-kritiker, även om de inte direkt vill att Sverige ska följa Storbritanniens exempel och lämna EU. De tycks drivna av en allmän misstänksamhet mot högre politiska beslutsnivåer – ju högre desto värre verkar det som, efter-

Gränsöverskridande verksamhet.

FOTO: TT

och den bygger på Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna som Sverige ratificerade långt innan vi blev EU-medlemmar. Men uppslutningen bakom Europeiska konventionen är inte oberoende av inställningen till EU. Konventionen blev svensk lag först samma år som vi gick med i EU, och brittiska EU-kritiker som Nigel Farage och flera konservativa parlamentsledamöter vill att Storbritannien ska dra sig ur den.

Libertalt och konservativt sinnade EU-skeptiker i Sverige borde rensa bland argumenten när de kritiserar EU:s makt. De borde fundera på om de verkligen är lika förtjusta i vår svenska stat som brittiska högnationalister uppenbarligen är i sin. Efter snart tjugo år i EU är det dags att ta intryck av Europasamarbetets bärande tankar och fräscha upp synen på hur den personliga friheten bäst kan värnas i en tillvaro av ömsesidigt beroende mellan Europas länder, regioner, städer, familjer, företag och föreningar. ✨

Bienvenue à Paris

Paris står inför en monumental utmaning som värd för de olympiska och paralympiska spelen 2024. Med förväntningar på att 15 miljoner besökare ska strömma in under de veckor då OS äger rum har Frankrike dragit igång sitt största säkerhetsmaskineri någonsin. Imponerande 35 000 poliser kommer att vara mobiliserade varje dag, med toppar på 45 000 under särskilt kritiska perioder.

Den största säkerhetsutmaningen är öppningsceremonin den 26 juli. Omkring 90 båtar med sammanlagt 206 delegationer och 10 500 idrottare kommer att paradera längs Parisfloden Seine, ackompanjerade av omkring 500 000 personer som antingen har biljetter eller tillgång till någon av de många balkonger och terrasser med utsikt över floden. Förväntningarna är högt ställda och trots att antalet biljetter har minskats av säkerhetsskäl förväntas centrala Paris denna dag vara fyllt till bristningsgränsen med människor som vill ta del av den historiska upplevelsen.

Utöver den stora mängden poliser och militärer – de har nekats all typ av semester under OS-veckorna – kommer Paris att delas in i olika zoner. Denna indelning innebär att ju längre bort från OS-området man befinner sig, desto mindre restriktiv är avspärrningen. I områdena med hårdast restriktioner råder totalt tillträdesförbud förutom för idrottare, arrangörer och åskådare med biljett. Detta gäller exempelvis populära turistmål som

FOTO: ILIYA MITSKOVETS/ALAMY

runt Eiffeltornet, Trocadero, Place de la Concorde och Grand Palais.

En annan uppmärksammas säkerhetsåtgärd är den utökade kameraövervakningen med AI-teknologi. Dessa kameror godkändes i det franska parlamentet förra året och gjorde därmed Frankrike till det första landet i EU att tillåta AI-övervakning. Trots kritiken från flera människorättsorganisationer som varnar för att det kan inskränka på medborgarnas fri- och rättigheter samt öppna dörren för övervakningssamhällen liknande Kina, hävdar polisen att kamerorna kommer att vara till stor hjälp för att snabbare kunna ingripa eller till och med förhindra eventuella attacker.

Frankrike har under 2000-talet varit ett av Europas mest terrordrabbade länder, vilket är en av anledningarna till de omfattande säkerhetsåtgärderna. Terrorattentatet i mars mot konserthuset i Moskva ledde till att Ryssland höjde sin terrorhotnivå till det max-

imala, vilket ytterligare riktat fokus på säkerheten kring OS. Den franska regeringen har nyligen sökt stöd från tidigare värdländer, bland annat genom att be om hjälp med specialiserade resurser såsom hundförare.

Men hotet mot spelen begränsar sig inte enbart till terrordåd. Även ryska desinformationskampanjer utgör en potentiell fara. Under det senaste halvåret har sådana kampanjer och hackarattacker riktade mot det franska samhället blivit allt vanligare. Till exempel har rädslan för vägglöss i Paris kollektivtrafik och de davidstjärnor som sprejades på husfasader under hösten 2023 kopplats till ryska nättroll.

I intervjuer har president Emmanuel Macron sagt att han är övertygad om att Ryssland kommer att fortsätta med sin desinformation för att störa de olympiska spelen och skapa oro. Exempel på detta har redan setts i olika ryska kampanjer som försöker antyda att Paris inte är redo för evenemanget.

Ett misslyckande med att säkerställa säkerheten under de olympiska spelen skulle inte bara vara en tragedi i sig, utan även riskera att skada Frankrikes rykte och dess status som en av världens främsta turistdestinationer. Å andra sidan, om OS fullföljs utan större problem, finns det potential för Paris 2024 att gå till historien som ett av de mest minnesvärda spelen någonsin.

Jennifer Paterson

SVENSKA ÖDESDRAMER

I antologin *Svenska diplomatprofiler under 1900-talet* skriver Krister Wahlbäck att när utrikesminister Christian Günther fick veta att tyskarna inlett ockupationen av Danmark och Norge tog han en promenad runt Djurgården. Han behövde tänka igenom läget.

För Günther lär det knappast ha kommit som en total överraskning. Men när det väl inträffade måste han ha insett att det nu verkligen var allvar.

Han lär också ha insett att varje vaken minut skulle innebära en enorm psykisk personlig påfrestning. Djurgårdspromenaden framstod därför säkert som en frist inför den stora stormen som när som helst kunde dra in över landet. Han behövde sina timmar.

Ödesdramat den 9 april 1940 blev livs-

avgörande för många svensks inställning till försvar och utrikespolitik. Insikten om hur illa rustade vi i själva verket var att möta ett anfall ledde till en fundamental omprövning. Totalförsvaret blev en realitet och nationell angelägenhet.

Rysslands invasion av Ukraina har lett till en liknande omvärdering. Men är vi beredda att göra de nödvändiga ekonomiska uppoffringarna?

Jag vill gärna tro det. Att en majoritet nästan från den ena dagen till den andra ändrade uppfattning om Natomedlemskap är ett bevis på realism. Men det var på ett sätt det lätta när med ens så många världsbild rasade. En svårare utmaning är att hålla liv i allvaret från den 24 februari 2022.

Vilka ska göra det? I någon övergripande mening: vi alla. Men då måste politiker vara ärliga om att det kommer att kosta att försvara landet. Ulf Kristersson och Magdalena Andersson leder partierna som har störst skuld för vårt utsatta läge. Båda har visat att de är villiga att ta gemensamt ansvar inför hoten som vi står inför. De har en skyldighet – deras största skyldighet mot medborgarna – att inte släppa taget och ge efter för kortsiktigt politiskt taktiserande.

Håll gränsen! Så löd Thorbjörn Fälldins order 1981 till ÖB inför beskedet att sovjetiska krigsfartyg var på väg in på svenskt vatten. Han menade det.

Mats Wiklund

Stå för att du skryter

Ett oskick i tiden är den tilltagande tendensen att skryta bakom tunna flor av något annat. Falsk ödmjukhet har alltid förekommit, men nu grasserar den.

En förklaring är sannolikt att självhävdelse fortfarande uppfattas som oattraktivt i vår kultur, samtidigt som narcissismen tycks öka lavinartat. Mellan jantelag och influerarkultur står vi och skämmer ut oss.

Människor beskriver sig själva som "nördar", för att lyfta fram att man är särskilt intresserad och kanske till och med specialister på olika områden. "Antik historia, ja där är jag verkligen en nörd." Italienska viner. Amerikansk politik. Fransk litteratur. Medeltida engelska kungar. Arkitektur.

"JAG ÄR LITE AV EN ORDNINGSFASCIST" eller motsvarande är ett dåligt kamouflerat försök att lyfta fram att man skiljer ut sig genom att fästa vikt vid att saker blir gjorda och gjorda på ett korrekt sätt. "Jag är ett detaljfreak" är en annan variant för att höja sig över omgivande oseriösa slarvar.

"Många kan uppfatta mig som jobbig med alla mina frågor", visar att man är frispråkig och orädd. Ett uttryck besläktat med det unikt förfärliga: "Jag är en sådan som alltid säger vad jag tycker och det är det inte alla som gillar." Där det nästan undantagslöst finns en smärtsam omvänd korrelation mellan modet att uttrycka sina uppfattningar och det allmänna värdet av dessa uppfattningar.

Mycket, men inte allt av detta fångas av det engelska uttrycket "humblebrag", som väl inte har en klokren svensk översättning. "Blygsamt skryt" föreslår bland andra Google translate och i en språkspalt i *Hufvudstadsbladet* använder man "skryt via bakdörren".

I SOCIALA MEDIER blir det övertydligt. Inte minst med bildsättning. "Jag hade hört att luften skulle vara väldigt tunn, men jag märkte inte det när jag gick upp på Kilimanjaro."

I grunden – som i så många andra sammanhang – handlar det om bristande hantverk. Det blir koketteri och humblebrag för att människor är usla på att skryta eller helt enkelt för fega för att göra det öppet.

Narcissism med lite verkshöjd lindrar inte in, utan är rakt på. Och om den döljer skrytet är det

med humor och inte med spelad ödmjukhet.

En tidigare kollega ska i samband med ett avtackningstal till en tredje kollega ha sagt något i stil med:

"X är en av sin generations absolut finaste jurister." Vilket både var vänligt och sant. I den mån jag kan bedöma det senare utifrån utblicken av mina spridda handelsrättsskurser.

Varvid talaren tillade: "Ja, själv tillhör jag som bekant en annan generation."

DET ÄR INTE humblebrag, utan rent skryt. Men med humor. Och signalerad självdistans genom dess totala motsats. Gott hantverk.

Jag skulle dock inte rekommendera den vägen. Det är inte sannolikt att den som snubblar runt i sitt bakdörrsskrytande har den tajmning som krävs för att skryta på ett sätt som är underhållande. Det blir som att se någon lägga pussel med boxhandskar.

Den som känner fortsatt behov av att skryta bör ta den enklaste vägen och göra det helt öppet och reservationslöst. Det kommer kanske

inte att göra den skrytande mer uthärdlig, men det har den stora fördelen av att man uppfattas som ärlig.

Eller så står man över allt detta. Man är helt enkelt bortom varje misstanke om såväl skryt som humblebrag. Man behöver inte humor, utan är helt självklar i sin position. Man är.

I EN NYLIG understreckare i *Svenska Dagbladet* skrev juristprofessorn och Uppsala universitets tidigare rektor Stig Strömholm om läsandet. Mer specifikt om vikten av att läsa om. Strömholm

menar att det är en felsyn att hela tiden jaga efter ny litteratur och att det tvärtom i många fall är mer givande att återkomma till det man läst tidigare.

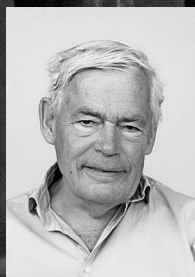
"Thomas Manns *Zauberberg* och *Doktor Faustus* är tunga volymer, men de inte bara inbjuder till omläsning, de kräver det. Detsamma gäller i högsta grad Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*. Där är omläsningsskravet ännu starkare och strängare. En genomläsning räcker helt enkelt inte."

Det är inte "jag är lite av en Proustnörd". Det är att ha något intressant att säga kopplat till egen erfarenhet. Det finns ingen spelad ödmjukhet.

Så återkom när ni läst om *På spaning*... åtminstone en gång. Och ge ett bidrag till hur strängt omläsningsskravet egentligen är. ✨

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Av Johan Falk

Den eviga

1

Johan Falk är professor emeritus i spanska vid Stockholms universitet

dragkampen

FOTO: PAU BARRENA/GETTY IMAGES

Ett tidigare försök att bryta loss Katalonien från Spanien misslyckades och ledde till fängelsedomar. En politisk amnestilag och ett regionalval blir ett test på styrkan i den katalanska separatismen idag.

Spaniens socialdemokratiska premiärminister Pedro Sánchez är på väg att utföra ett politiskt konststycke som egentligen inte ska vara möjligt. När han i höstas lyckades få ihop ett underlag för att bilda en ny regering skedde det med stöd av en rad regionala partier i Katalonien och Baskien under skarpa protester från högerpartierna PP (Partido Popular) och VOX. Socialistpartiets högkvarter i Madrid belägrades under stora delar av november 2023, och i den konservativa pressen hudflängdes Sánchez för sina eftergifter mot de dömda katalanska separatisterna. Den katalanska regionregeringen under Carles Puigdemont hade 1 oktober 2017 på eget initiativ genomfört en folkomröstning om Kataloniens självständighet.

Projektet havererade totalt och de inblandade politikerna ställdes inför rätta i Madrid för uppvigling och brott mot landets författning, som katalanerna ratificerade 1978 när Spanien blev demokratiskt efter Francodiktaturen. 2019 avkunnades domarna som innebar fängelsestraff på 6 till 12 år för de inblandade politikerna. Den 7 mars 2024, sju år senare, trumfade Socialistpartiet (PSOE) med Sánchez i spetsen igenom en amnestilag för de katalanska dissidenterna i utbyte mot två av de prokatalanska partiernas lojalitet vid regeringsbildningen i november 2023.

De nationella partierna högerut på den politiska skalan rasade mot tanken på straffflindring men ställdes inför fullbordat faktum. Uppemot 400 personer som gjort sig skyldiga till separatistiska brott från 2014 och framåt kommer att slippa rättsliga följder. Sánchez talar om försoning och en förstärkning av demokratin, oppositionen kallar det ett haveri för rättsstaten. Hårda ord har fällt om Sánchez, som anklagats för löftesbrott, opportunism och maktlystnad.

Och vad händer nu? Har Sánchez brutit udden av den katalanska separatismen? Knappast, tongivande katalanska politiker applåderar och säger med en röst att amnestin är det första

>>

”

Folkomflyttningarna, globaliseringen har gjort sitt till för att suddat ut gränser och för många är den romantiska synen på katalansk historia och identitet något gammalt och nattståndet.

steget, självbestämmandet nästa. För att ytterligare spä på spänningen och ovissheten har den katalanska regionpresidenten Pere Aragonés utlyst nyval till det katalanska parlamentet. Inte nog med det. Expresidenten Carles Puigdemont som levt i landsflykt i Belgien i flera år har deklarerat att han ställer upp för sitt parti Junts per Catalunya (Tillsammans för Katalonien) och detta är nu bekräftat. Utfallet av det katalanska valet kommer att ge en fingervisning om var separatismen står idag i Katalonien och hur den kommer att präglade Spanien under de kommande åren. Frågan är om den turbulenta tiden efter 2017 har dämpat ambitionerna att slita sig loss från Spanien eller om motgångarna har verkat sporrande.

Vilken inverkan kan Puigdemonts återkomst i den katalanska politiken tänkas ha? Efter det misslyckade utbrytningsförsöket 2017 där han var den mest pådrivande sjappade han från landet. Har det skadat hans ställning? Anser man att han har svikit sina väljare och sina åsikter genom sitt handlande eller har han fått martyrstatus?

Hur PSOE ska hantera alla dessa frågor kan man undra? Sánchez, som den politiske Houdini han är, har han krånglat sig ur liknande situationer förr. Det politiska klimatet har nu hårdnat och polariserats: å ena sidan kommer oppositionen att göra allt för att sabotera amnestilagen, å andra sidan har de katalanska separatistpartierna agendan fastlagd: ett krav på referendum om självständighet.

Det som sker påminner om ett ironiskt talesätt spanjorer använder om sig själva: "Dos españoles, tres opiniones" ("Två spanjorer, tre åsikter"). Andemeningen är att en spanjor kan hysa flera motsatta åsikter samtidigt och att konsensus inte är eftersträvarsvärt. Om det ligger något i detta ordstäv är svårt att veta, men den aktuella dragkampen mellan Madrid (centrum) och Katalonien (periferi) med dess turer och skiftande pakter tyder på det. Märkligt

Carles Puigdemont: svikare eller frälsare?

FOTO: JOHN THYS/GETTY IMAGES

Protester mot amnestilagen.

FOTO: ALAMY

nog gjorde ledaren för det största oppositionspartiet PP, Alberto Feijóo, en U-sväng i februari 2024 och deklarerade att han kunde tänka sig att stödja en amnestilag. Detta vållade naturligtvis rabalder i partiet som hela tiden hävdade att de katalanska separatisternas brott kan liknas vid en statskupp och uppvigling.

Spanien är inte känt för att vara kompromissernas land. Också den här gången skärptes motsättningarna i den allmänna opinionen. När Sánchez väl hade utsetts till president den 16 november 2023 inträffade ändå något nästan

obegripligt, det blev tyst eller nästan tyst. Förarbetet med amnestilagen kunde påbörjas redan i november och i slutet av januari 2024 lades den fram i parlamentet. Lagförslaget mötte dock motstånd och stoppades temporärt. Katalanska partiet Junts per Catalunya ansåg att amnestin var för snäv och inte innehöll tillräckliga garantier för den framtida självständighetsprocessen och för Kataloniens expresident Carles Puigdemonts återvändo från landsflykten.

Inget av det som sker i ett land sker isolerat från historien och den kontext som uppstått genom en lång kedja av händelser och växlande

uppfattningar om hur världen är och bör vara. Så även i detta fall i Spanien.

I de flesta europeiska länder råder en dragkamp mellan centrum och periferi. Den har varit mer eller mindre synlig i olika länder under olika tider, och den tar sig olika uttryck. Dragkampen kan skjuta in sig på det ekonomiska (förfördelning), det politiska (maktförhållanden), det språkliga (regionala språks status) eller det kulturella (marginalisering). De flesta länder i Europa lider av något slag av obalans: Storbritannien tampas med Skottlands >>

”

I Spaniens historia har dragkampen mellan centrum och periferi varit en konstant vilket kastar ljus över det som sker i Katalonien idag.

självständighetssträvanden, Italien har sitt Nord och Syd, i det federala Tyskland höjs separatistiska röster i Bayern, Frankrike förde redan på medeltiden en konsekvent centraliseringspolitik utgående från Paris (Île-de-France); le Midi kvästes brutalt redan på 1200-talet under Albigenserkrigen. I Sverige nedkämpades allt motstånd mot centralmakten efter de danska krigen på 1600-talet. Försvenskningen var ovecklig i söder, liksom senare i de områden i norra Sverige där samiska och finska dialekter talades.

I Spaniens historia har dragkampen mellan centrum och periferi varit en konstant vilket kastar ljus över det som sker i Katalonien idag. De medeltida rikena Kastilien och Katalonien (som tidigt befann sig i personalunion med Aragonien) var ett resultat av den sega återerövringen av Iberiska halvön från morerna, som varade nästan åtta sekler. Det har framställts som en kamp mellan kristendom och islam, men ofta var det mer snöda intressen som kom emellan. Tre band formades, till väster Galicien som bildade Portugal, Kastilien i centrum och Katalonien i öster. Dessa tre riken hann få så stark identitet under medeltiden att de inte naturligt kunde gå upp i varandra. Dessutom var de så pass jämnstarka att de höll varandra stängna. Centrum (Kastilien) försökte införliva Portugal på 1400-talet men det gick inte. Det katolska kungaparet Ferdinand och Isabella skapade Spanien 1469 genom att ena Kastilien med Aragonien som innefattade det ganska självständiga Katalonien. Men de perifera landsdelarna vände ryggen till.

När de medeltida rikena uppstod i kölvattnet av återerövringen från morerna förlänades de så kallade fueros, som var sedvanerätt och lokala privilegier. Dessa rättigheter löper som en röd tråd genom historien och har skapat starka regionala och lokala identiteter. Kastilien var engagerat i koloniseringen av Amerika, ett gigantiskt projekt som sträckte sig från Patagonien långt upp i dagens USA. Katalonien var till en början en förlängning av det frankiska riket i norr och bildade ett bälverk mot morerna och islam i söder. Såväl kulturell som språklig påverkan kom norrifrån. Det gryende Katalonien ingick i den sydfranska sfär där den höviska diktningen stod högt

Gjorde en U-sväng: Alberto Feijóo.

FOTO: GETTY IMAGES

Pedro Sánchez: talar om försoning, andra om förräderi.

FOTO: CRISTINA QUICLER/GETTY IMAGES

i kurs, medan Kastilien hyllade de episka hjältarna och en from religiositet.

Katalonien hade tidigt orienterat sig mot Medelhavet, och blev en stormakt under 1200- och 1300-talen med besittningar på Sardinien och i Grekland. Klyftan mellan Katalonien och Kastilien blev än tydligare på 1500- och 1600-talen när Kastilien engagerade sig i koloniseringen av Amerika, ett gigantiskt projekt som sträckte sig från Patagonien långt upp i dagens USA. Eftersom koloniseringen av Amerika monopoliserades av Kastilien, hamnade Katalonien i bakvatten.

De båda landsdelarna hade slagit in på skilda vägar: Kastilien, det spanska kärnlandet, blickade mot väster och skapade ett imperium, Katalonien stagnerade och de högre klasserna började gå över till kastilianska (spanska) under 1500-talet, särskilt i Valencia. Kastilien och Katalonien möttes aldrig riktigt och lade inte grunden för ett gemensamt projekt. Förenklat kan man säga att Kastilien tenderade mot idealism (Don Quijote är arketyper) och äventyrlig-

”

När banden mellan centrum och periferi tänjs ut riskerar nationen att rämna.

het medan Katalonien var inriktat mot pragmatism och företagsamhet.

Centrifugala krafter har alltid funnits i Spanien men styrkan har varierat. Under det centralistiska 1700-talet hade Katalonien en nedgångsperiod, under 1800-talet fick regionen ett ekonomiskt och kulturellt uppsving. Francotiden 1936–1975 var mörk, det var imperiets språk spanska som skulle talas i hela landet. När demokratin återinfördes 1978 skedde en utveckling mot en federal stat och de perifera regionerna – Galicien, Baskien och Katalonien – började kräva större befogenheter. Mycket vill ha mer, heter det. Det finns också en hel del som tynger ner den andra vågskålen. Spanien har integrerats alltmer, inte minst utbildnings- och arbetsmarknadsmässigt. Folkomflyttningarna, globaliseringen (turismen är en viktig del) har gjort sitt till för att sudda ut gränser och för många är den romantiska synen på katalansk historia och identitet något gammalt och nattståndet.

Opinionsundersökningar utförda i Katalonien under 2023 visar att stödet för självstyre har minskat något. Enligt CEO (Centre d'Estudis

d'Opinió) som sorterar under regionregeringen (la Generalitat) skulle 41 procent rösta för självständighet, medan 52 procent skulle rösta emot, resten obestämnda.

En uppdelning på ålderssegment ger en mer problematisk bild av opinionen: personer över 43 år visar det största stödet för Kataloniens självständighet, medan intresset sjunker hos dem som är födda runt sekelskiftet. Hos dem ligger stödet på 28–29 procent. Denna fördelning visar på en trend i opinionen mot en mer negativ hållning till en frigörelse från Spanien. Men detta ger ingen möjlighet att förutsäga resultatet av det kommande parlamentsvalet i Katalonien. Olika sonderingar har visat att opinionen är flyktig och ändrar sig från dag till dag.

När banden mellan centrum och periferi tänjs ut riskerar nationen att rämna. Hur frågan om amnesti för de katalanska ledarna löses och hur kravet på referendum hanteras på sikt kommer att få stor betydelse för den framtida utvecklingen och för förhållandet mellan centrum och periferi i Spanien. ✿

Den som lever får se

Drömmar om att en väldig livsförlängning ligger inom räckhåll vilar inte på vetenskaplig grund. Mer realistiskt är att göra livet bättre under resans gång mot slutet genom att förebygga och behandla det vi dör av.

Av Johan Frostegård

I medierna kan vi läsa om hur techmiljardärer försöker få om inte evigt liv men åtminstone en livslängd i stil med de bibliska patriarkernas som i flera fall anges som åtskilliga hundra år. Metusalem blev äldst, 967 år, vilket ett bekant talesätt illustrerar och han blev pappa vid 187; även sonen Lamech var viril och blev själv pappa vid ungefär samma höga ålder som sin far. Själve Abraham, upphovsmannen till tre världsreligioner, blev pappa till den mycket framgångsrike Isak, vid 100 års ålder, enligt Den heliga skrift. Metoderna inkluderar medicinska insatser med medikamenter, mer eller mindre beprövade och komplicerade kroppsliga procedurer som inbegriper sömn, kost och träning samt elektricitet applicerad på känsliga kroppsdelar. Ibland går metoderna ut på att genomlysa kroppen med jämna mellanrum, med avancerad teknologi, för att hitta sjukdomar innan de ger sig till känna. Metoder som har testats med sedvanliga experiment och kliniska studier och screening av sjukdomar kan vara bra, om man vet vad man ska göra med upptäckter av avvikelser, annars skapar det mest oro. En mer balanserad livsstil, och behandling av kända riskfaktorer är förstas av godo, men leder inte till en dramatisk livsförlängning, i bästa fall en måttlig sådan. Halvsvält förlänger livet hos vissa mindre djur, men är dels inte så trevligt, dels verkar det inte fungera hos större däggdjur som människan. Eunucker hade längre liv än andra män, enligt studier, men behandlingsförslag i den riktningen är det ont om.

Yuval Harari, storsäljande historiker som skrivit mycket om människans utveckling, menar i sin *21 Lessons for the 21st century* att den medicinska utvecklingen gör att vi mycket väl kommer att kunna bli lika gamla som de urgamla, antediluvianska patriarkerna. Emellertid finns det goda skäl att anta att Harari och andra livsförlängarentusiaster drar fel slutsatser av den med-

icinska utvecklingen. Man kan för övrigt notera att Harari också hävdar att ett slags intellektuellt språng som hade med biologi att göra inträffade för ungefär 50 000 år sedan, men något sådant språng har inte gått att belägga. Tvärtom finns det ingen anledning att anta att våra förfäder innan dess, till exempel för 100 000 år sedan, inte skulle ha varit lika intelligenta som vi, den utvecklingen skedde av allt att döma långt tidigare.

Tanken är alltså att vi ska kunna bli väldigt mycket äldre än vi blir idag, där rekordet innehas av fransyskan Jeanne Calment, som dog flera månader efter sin 122-årsdag. Hon lär ha slutat röka vid 117, samt drack gärna vin, för övrigt. Men är detta ett tänkbart scenario? Man ska sällan säga aldrig när det gäller den medicinska utvecklingen, som ju går i rasande fart, men evolutionsmedicinska resonemang talar starkt emot att detta är möjligt.

En vanlig tankegång är att det finns gener som orsakar åldrande, att vi är programmerade att åldras. Det är emellertid svårt att förstå hur gener eller snarare genvarianter som minskar det allmänna åldrandet inte redan skulle ha slagit igenom. Evolutionens hårdvaluta är ju reproduktion och överlevnad och genvarianter som skulle öka reproduktionen om så bara lite grand skulle med evolutionens ”ränta på ränta-effekt” slå igenom i en population och Abrahams livslängd eller betydligt mer skulle vara regel snarare än undantag, som nämnts var de ju fertila upp i hög ålder.

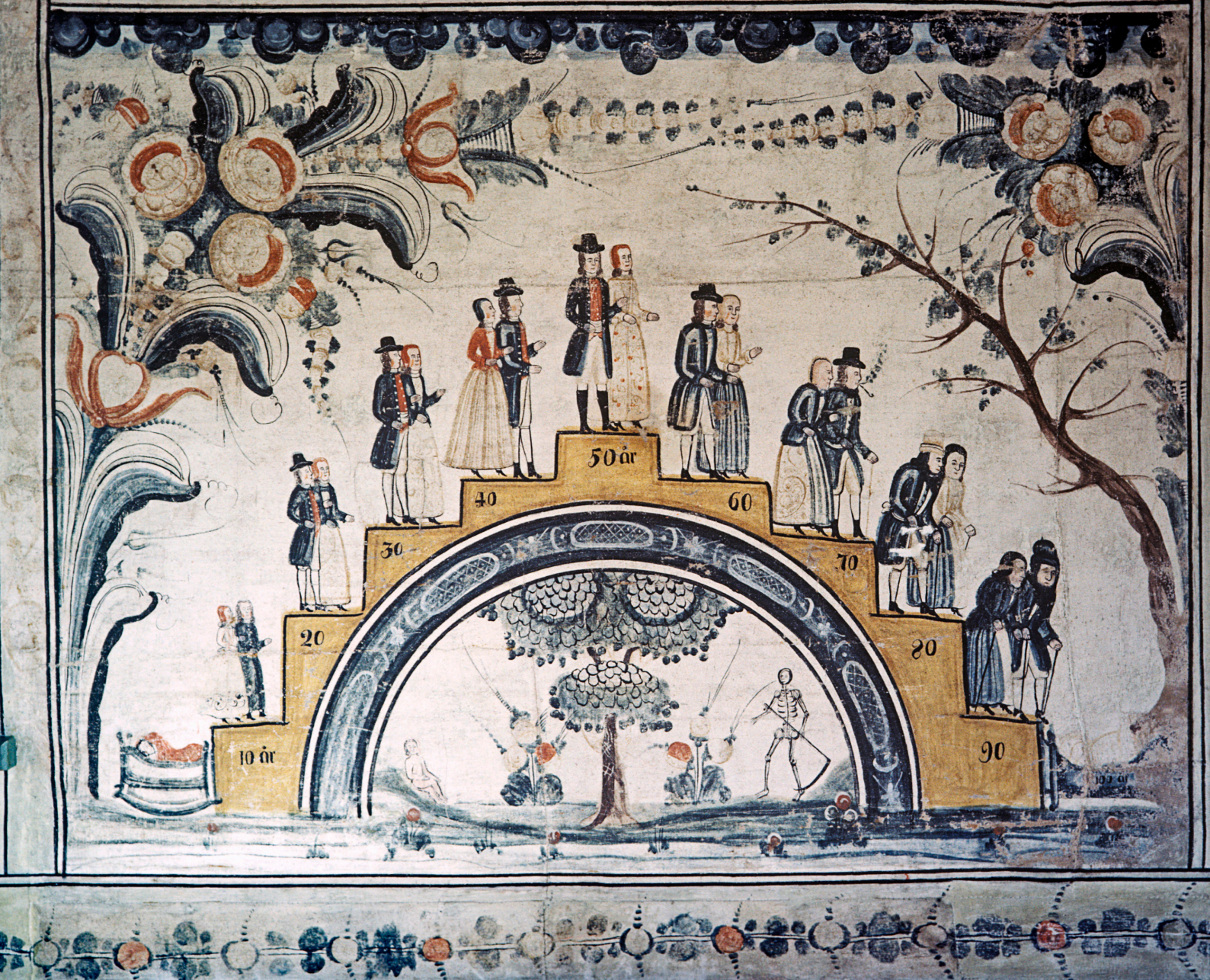
På andra ställen i Den heliga skrift är författarna mer realistiska. I Karl XII:s bibel uttrycks livets villkor kärvt:

”Vårt lif varar sjutio år, åt högsta åttio år; och då det bäst varit, hafver, så hafver det möda och arbete varit; ty det går snart sin kos likasom vi flöge bort.”

Den nordiska mytologin har liksom Bibeln en kärv syn på åldrandet och vår förmåga att stå emot det. Tor och Loke besöker Utgårdar-

Johan Frostegård är professor i medicin vid Karolinska Institutet och författare.

Om människans Liffs Åldrar I genom Wanden I sin waggan Si Gråfven . Wm. K.H.

Ålderstrappa av Winter Carl Hansson (1799).

FOTO: BENGT AF GEIJERSTAM/TT

loke, en jätte, men när Tor börjar brottas med jättekvinnan Elle, lyckas hon tvinga ner honom på ett knä när de brottas. Inte ens Tor klarar att besegra ålderdomen. Dessutom blir han allt svagare ju mer han kämpar mot densamma. Om hjärnan inte drabbas av sjukdom som demens är den dock högst funktionell högt upp i åren, och det är ju välbekant att många författare skriver sina bästa böcker på ålderns höst, även i 80- och 90-årsåldern. Åldersdiskriminering där man inte heller väger in att visdom liksom mutationer ackumuleras (i varierande grad) är något vi har ett problem med i vår kultur.

Det bästa, att genom spektakulära medicinska

framsteg få vårt liv att bli väldigt mycket längre, behöver inte bli det godas fiende, nämligen att göra livet bättre under resans gång mot slutet genom att förebygga och behandla det vi dör av.

Om det nu inte finns gener för allmänt åldrande, hur ska man då förklara fenomenet som ingen undflyr? Här finns tidigare teorier, både före och efter Darwins upptäckt av mekanismen bakom evolutionen. Den romerske poeten och naturfilosofen Lucretius är ett exempel. Han tänkte sig att åldrande och död är till fördel eftersom de ger plats åt kommande generationer. En liknande tankegång finns hos en av >>

”

Istället för att drömma om väldig livsförlängning borde tech-miljardärer och andra finansiärer och investerare tänka mer på det möjligas konst inom medicinen.

den moderna biologins verkliga giganter, August Weissmann, som i slutet av 1800-talet tänkte sig att det skulle gynna gruppen med yngre föräldrar. Problemet är att gruppselektion, där egenskaper med ärftlig grund gynnas, inte för att de ökar individens reproduktion och överlevnad utan därför att hela gruppen gynnas, knappast spelar en mer än marginell roll hos människor. Däremot finns gruppselektion hos insekter samt hos enstaka däggdjur, som den nakna råttan, vars leverne påminner om insekters med ett slags motsvarighet till bidrottning i centrum.

För att detta skulle fungera hos oss måste man kunna visa att gruppselektion hos människan är en viktig mekanism, vilket hittills inte varit fallet. En mutation som orsakade längre liv med hyggligt bevarad fertilitet skulle spridas snabbt i en population.

Enligt gängse evolutionärt synsätt har människan inte blivit ett mycket socialt djur för att det gynnar gruppen utan för att det gynnar individernas reproduktion och överlevnad. I vissa fall kan dock gruppselektion möjligen vara en realitet, då får man tänka sig väldigt brutala scenarier där hela folkgrupper dödas, men att detta varit en viktig mekanism i människans evolution återstår i så fall att visa och inget talar för att så är fallet.

Från mitten av förra seklet utvecklades istäl-

Jeanne Calment: Mycket äldre än så kan man nog inte bli.

FOTO: IAN COOK/GETTY IMAGES

let mer plausibla teorier om åldrande och död där evolutionsteorin mer togs i beaktande sådan den utvecklats när genetiken inkorporerats i lärobyggnaden – baserat på Mendels länge bortglömda insikter. Den ena utesluter inte den andra, och samtliga kan ha poänger.

En handlar om att dna-förändringar ackumuleras genom livet, och ju äldre man blir desto fler skadliga dyker upp, som cancer. Proportionellt har man dessutom alltmer av reproduktionen bakom sig (evigt liv är ju inte aktuellt) och evolutionen bryr sig därför allt mindre om en. Mest intressant är vad som brukar betecknas som pleiotropisk antagonism och har mycket att tillföra. Här avses att genetiska varianter som är fördelaktiga tidigare i livet, återigen vad gäller reproduktion och överlevnad, kan vara till nackdel senare men ändå gynnas. På senare år har det kommit alltmer belägg för denna teori, som numera har allt starkare stöd, när det gäller flera olika sorters sjukdomar där en genvariant är gynnsam på kortare sikt, men sämre på längre. En tredje förklaringsmodell som liknar den första handlar mer om ekonomi än ansamling av dåliga mutationer. Det kostar att underhålla en kropp, med reparation och avlägsnande av slaggprodukter och det kostar mer desto mer reproduktion man har avverkat.

Det finns betydande skillnader mellan olika arter. Somliga, som möss, satsar allt på reproduktion så mycket och tidigt som möjligt, andra lever längre och har bättre reparationsmekanismer.

Människan lever ganska länge för att vara ett hyggligt stort däggdjur, och en plausibel teori är att det varit till fördel för mormors och farmors gener att istället för att få barn hela livet, genomgå menopaus och vara behjälplig med barnbarn, och även med egna barn längre än som vore fallet annars. Män bevarar sin fertilitet längre, och dör tidigare i genomsnitt, så naturen har "satsat" mer på kvinnor och "slösar" mer på män enligt en tolkning; dessutom löper män större risk att bli barnlösa, en evolutionär nitlott.

Istället för att drömma om väldig livsförlängning borde techmiljardärer och andra finansiärer och investerare tänka mer på det möjligas konst inom medicinen. Här faller ljuset på kronisk inflammation, som är ett stort hälso- och sjuk-

Metusalem: viril vid hög ålder.

FOTO: ALAMY

vårdsproblem och ligger bakom hjärtkärlsjukdom (den vanligaste dödsorsaken, där åderförkalkning, ateroskleros, är en central mekanism) och har även betydelse vid demens och i viss mån cancer. Reumatiska sjukdomar är ett annat exempel. Medan immunologin hade gjort storartade framsteg släpade behandlingen efter inom reumatologin. Detta påminner om tiden mellan upptäckterna av olika bakterier som tog sin början på allvar på 1800-talet och som man insåg orsakar sjukdomar, tills det fanns antibiotika. Man förstod bättre vad hände i kroppen vid reumatiska sjukdomar, men hade inte så mycket att sätta emot. Guld i olika beredningar användes och fungerade faktiskt på en mycket liten andel patienter. Sulfasalazin hade utvecklats av Nanna Svartz, svensk medicinprofessor, och gjorde en del nytta (av andra skäl än hon trott), och methotrexat hade också börjat användas, men med försiktighet. Det senare läkemedlet användes vid cancerbehandling och då upptäckte man att reumatiker med ledgångsreumatism, reumatoid artrit (RA), blev bättre i sin grundsjukdom. Go low, go slow, löd mantrat när det gällde behandling. Detta har idag ändrats helt.

Kortison fanns förstås också och hade betraktats som ett stort framsteg när dess antiinflammatoriska egenskaper upptäcktes och började användas inom reumatologin på 1950-talet. Men sedan kom bakslagen.

Ojämn kamp: Tor nedbrottad av jättekvinnan Elle.

FOTO: ALAMY

Dels har behandling med kortison i högre doser under längre tid allvarliga biverkningar som man snabbt blev varse, dels räcker inte kortison för att på ett bestående sätt hålla sjukdomarna i schack och skydda mot skador som är en fruktad komplikation vid till exempel RA. Men kortison i låg dos

Kryoteknik: Drömmen om att återuppväcka nedfrusna döda är bara en dröm, inte vetenskap.

FOTO: JEFF TOPPING/GETTY IMAGES

har sin plats som komplement till annan behandling och ibland behövs även höga doser.

Eftersom den immunologiska forskningen visat att inflammatoriska cytokiner som TNF (tumörnekrosfaktor)-alfa, Interleukiner (IL) samt olika T-cells- och B-cellsfaktorer spelade en roll föll det sig naturligt att fokusera på dem. Experiment gjordes också på flera fronter där man utvecklade djurmodeller, studerade vävnad och celler från människor med reumatiska sjukdomar. Nu används medicinerna som hämmar dessa ämnen med stor framgång mot vanliga reumatiska sjukdomar som RA, psoriasis med ledsjukdom och ankyloserande pelvospondylit (tidigare kallad Bechterews sjukdom). Detta har ändrat hela spelplanen. Vad som tidigare var dystra kroniska sjukdomar, ofta med stadig försämring, har blivit något man kan hålla i schack helt eller nästan helt, och man kan i många fall leva utan symtom.

Nya och dyra läkemedel kommer säkerligen att utvecklas – när det gäller bland annat demens sker en sådan utveckling redan – och sjukvården lär i så fall förändras på ett dramatiskt sätt. Dyrt lär det dessutom bli! Fast vi kan inte utesluta att det plötsligt kommer billiga metoder, tänk på kolkicin. Detta läkemedel har använts som medicin sedan antiken, och idag vid bland annat gikt. Det har visat sig ha intressanta effekter på åderförkalkningssjukdom. Kanske man kan vaccinera sig mot åderförkalkning – min forskargrupp försöker utveckla ett sådant, genom att höja nivån av naturliga antikroppar mot ett litet fettämne, fosforylkolin. Antikropparna har antiinflammatoriska och immunologiskt intressanta egenskaper. Den som lever får se. En spännande tid i sjukvården väntar.

Hur gamla kan vi bli i framtiden? Inte mycket talar för att vi kan bli avsevärt mycket äldre än fru Calment, som alltså blev 122 år. Hade hon slutat röka tidigare så hade hon kanske blivit lite äldre. Men vi kommer att kunna skjuta upp eller kanske helt slippa allehanda sjukdomar, speciellt de som beror på kronisk inflammation. ✨

”
Detta läkemedel har använts som medicin sedan antiken, och idag vid bland annat gikt.

Av Per-Arne Bodin

3

Per-Arne Bodin är professor i slaviska språk med litterär inriktning vid Stockholms universitet.

Samvetsvittne: Aleksandr Solzjenitsyn i Gulag.

FOTO: ALAMY

Fasornas förträngs

När dagens ryska kultur skildrar kommunismens repression sker det utan avståndstaganden och krav på uppgörelse med det förflutna. Det är en form av minneshantering i ett Ryssland som påminner alltmer om Sovjetunionen.

De mest framstående ryska författarna finns idag utanför landet: Ljudmila Ulitskaja, Vladimir Sorokin, Sergej Lebedev, Michail Sjisjkin. De har lämnat Ryssland undan det växande förtrycket som råder och som en protest mot den ryska invasionen av Ukraina. Många av deras böcker fortsätter att säljas, men saluförs i skymundan i bokhandeln. Flera författare har hamnat på listan över "utländska agenter", till exempel den populäre deckarförfattaren Boris Akunin. Censuren är tillbaka från Sovjettiden med full kraft, landet isolerar sig men blir också isolerat från omvärlden. Likheten mellan Ryssland idag och Sovjetunionen blir alltmer slående.

Något som är mer oväntat i de senaste årens inhemska ryska kultur är en speciell form av minneshantering, med massiva skildringarna av Sovjettidens fasor men utan Solzjenitsyns eller Sjalamovs upprörda avståndstagande och krav på uppgörelse med det förflutna. Skildringarna är närmast parodiska, vilket påpekats av den ryske forskaren Ilja Kalinin.

Det medvetet eller omedvetna parodiska framgår särskilt tydligt i tre spelfilmer som alla har producerats i Ryssland av tre kända regissörer i 80-årsåldern, som alltså är väl förtrogna med Sovjettiden.

Den tematik och den estetik som alla känner från tövädret och glasnost upprepas som i den berömde regissören Gleb Panfilovs sista film *Ivan Denisovitj* (2021) om en dag i en lägerfånges liv. Den bygger på Solzjenitsyns kortroman från 1962, som nog markerade tövädrets höjdpunkt, men bokens kärvhet blir till en pratighet och tillägg av onödiga scener och Panfilov frammanar en optimistisk ton mitt i eländet som känns falsk och påklitrad. Den återvänder dessutom på ett egendomligt sätt Panfilovs

egen film från 2006, byggd på Solzjenitsyns *Införsta kretsen*, som konstnärligt sett var mer fullödig.

En annan film av samma slag som Panfilovs från 2021 är Andrej Smirnovs *Za nas s vami*, "För alla och envar" (2023), som utspelar sig i en "kommunalka", en kollektivlägenhet som tidigare före revolutionen ägts av någon rik familj men som nu delats upp och bebos av flera familjer. En välkänd miljö för alla som minns Sovjetunionen. Det är sent 1952 och Stalins förföljelser och arresteringar av judar som anklagades för att vara sionister och rotlösa kosmopoliter är i full gång.

Filmens titel syftar på en skål och utbringas i filmen på nyårsaftonen inför det nya året 1953 under festen i kommunalkans gemensamma kök. Strax därpå anländer säkerhetspolisen och arresterar den gamle professorn som bor i ett rum i lägenheten med sin familj. Filmen slutar med en aforistisk replik när professorns dotter inleder ett kärleksförhållande med en NKVD-officer, som visat sig vara godhjärtad och låtit henne få veta vad som hänt hennes far: "I detta förfärliga land kan man bara överleva genom kärleken." Det kunde vara en ironisk replik, eller då hänvisa till säkerhetspolisens allmakt, men hela filmen är uppbyggd av kända fragment från vittneslitteraturen på 1990-talet, återgivna på ett alltför förväntat sätt. Filmen slutar med att lägenhetens hyresgäster får höra nyheten om Stalins död på radion, uppläst av Jurij Levitan, den sovjetiska radions mest kända röst. Kanske den är tänkt som ett lyckligt slut på filmen.

I en film som kom några år tidigare, Andrej Kontjalovskijs, *Kamrater!*, gäller det Chrusjtjovtidens mest nedtystade händelse, strejken bland arbetarna i Novotjerkassk 1962 som slutade med en massaker på de protesterande arbetarna. Filmens huvudperson är en medelålders kvinna, övertygad kommunist, Ljudmila Sjomina, som under ett hastigt anordnat möte med ditresta koryfärer från Moskva föreslår att initiativtagarna till strejken ska dömas till döden, vilket också >>

”

Censuren är tillbaka från sovjettiden med full kraft, landet isolerar sig men blir också isolerat från omvärlden.

**Förutsägbart och falskt:
Ivan Denisovitj och
För alla och envar.**

skedde i verkligheten när arbetarnas demonstrationer slagits ned. Filmens sista tredjedel gestaltar en begynnande romans mellan Sjomina och den säkerhetsofficer som förhör de inblandade. Anklagelsen mot den sovjetiska armén, som var skyldig till massakern, tonas ned genom att det antyds att skotten kom från okända krypskyttar. Också i denna film finns en slutreplik som på samma sätt som i Smirnovs film känns parodisk: "Kära kamrater, vi kommer att bli bättre."

Karaktärerna ter sig parodiska, utan att därför inbjuda till skratt. Sjominas morfar, som bor hos henne, tar, när han fått höra om strejken, fram den gamla förrevolutionära kosackuniformen och en Gudsmodersikon ur sin kista av tillhörigheter. Han tror att det gamla förrevolutionära Ryssland är på väg tillbaka.

Nomenklaturen, den privilegierade klassen i Sovjetunionen, med särskilda förmåner för makthavarna uppvisas tydligt. Huvudpersonen får gå personalingången in i affären och får sme-

tana som alla andra står i kö för. Glömskekulturen visas, och då mer imponerande konstnärligt, genom att myndigheterna beslutar sig för att skyndsamt asfaltera om torget för att dölja blodet som utgjutits under massakern. Scenen på torget griper genom sin konkretion. Allt i filmen förefaller gå tillbaka på historiska fakta, men de är så staplade på varandra, och smått överpedagogiskt presenterade att de annars blir svåra att ta till sig.

Minnet av Sovjetunionen är alltså överallt närvarande i dagens ryska kultur också i dataspelet, som det retrofuturistiska "Atomic heart". Det har sin spelplan förlagt till en framtid som den tedde sig i 1950-talets sovjetiska sf-litteratur, med enkla robotar som hot. Närvaron av en grotesk men samtidigt stiliserad sovjetisk verklighet har den amerikanske forskaren Daniil Leiderman sammanfattat med att spelet "varken har någon etisk kompass eller empati".

En av de mest välkända ryska författare som valt att stanna kvar i Ryssland och som fortsätter att publicera sig i Ryssland är Eugene Vodolazkin känd för svenska läsare för sin roman *Laurus*. Två av hans senaste romaner *Aviatören* och *Tjagin* handlar om den sovjetiska repressionen, men båda mynnar ut i spektakel som förtar allvaret: Huvudpersonen i *Aviatören* har överlevt ett av de många naturvetenskapliga experimenten på 1930-talet som innebar hans nedfrysning för att studera möjligheten till att personen skulle kunna tinas upp och göras levande igen. Romanen handlar om att långt efter Sovjetunionens fall försöka ge huvudpersonen tillbaka livet och minnet. Det är stundom gripande skildrat, men han slutar sitt liv med att göra reklam för frysskåp. *Tjagin* är sovjetisk säkerhetspolis med absolut minne men som ändrar sin karriär som minneskonstnär. Sökandet efter minnet av Sovjetmakten, som skildras i romanerna på ett övertygande sätt, slutar i fars, som tycks annullera allvaret i romanen.

Samma stapling av Sovjetidens avskyvärldheter finns hos en annan författare, Guzel Jachina.

Hennes debutroman *Zulejcha öppnar ögonen* (2015), som också översatts till svenska, handlar om en ung tatariska som lever i ett äktenskap fyllt av förnedring. När kollektiviseringen kommer till byn dödas hennes make som storbonde, kulak, och Zulejcha skickas till ett läger i Sibirien. Berättelsen är hemsk, några scener är mycket uppskandade i ådagaläggandet av Sovjetmaktens grymhet, men framförallt hopar den avskyvärdheter utan försök till djupare gestaltning. Romanen framstår som parodi på 1990-talets stora uppgörelse med Sovjettiden. En officer från säkerhetstjänsten uppträder som räddande ängel och gifter sig till slut med Zulejcha. Det är samma person som mördade hennes man. Allt är för mycket!

Till slut undrar man om det är Putins gestalt som skymtar bakom detta stora intresse för säkerhetspoliser som positiva hjältar i den nutida ryska kulturen. Jachinas bok har filmatiserats och blivit en tv-serie som visades 2021 och väckte många kritiska kommentarer bland annat för en uppenbar kolonial rysk syn på den tatariska minoriteten. Zulejcha kan bara bli fri genom att helt överge den tatariska kulturen och anamma den sovjetiska och den ryska. Det ryska imperiets tröghetskrafter är verksamma i tjugoförsta århundradet.

Varken Vodolazkin eller Jachina kan enkelt karaktäriseras som Putintrogna. Deras romaner handlar om Stalins förbrytelser, men ingen av författarna gör någon vidare analys av bakgrunden eller tar på allvar upp ansvaret för alla avskyvärdheter. Jachina försöker rent av finna ett försvar för de sovjetiska grymheterna, lika famlande och utan övertygelse och grotesk som Smirnov och Kontjalovskij gör i sina filmer: Zulejcha blir en självständig kvinna i fånglägret och inte längre hunsad av sin familj.

Likgiltigheten inför de skildrade hemskheterna blir ännu starkare hos Zachar Prilepin, tidigare medlem i det extremistiska ryska nationalbolsjevikiska partiet och frivillig i det ryska kriget mot Ukraina: på rysk sida. Prilepin publicerade 2014 en roman, *Klostret*, om fånglägret som strax efter revolutionen inrättades i det tidigare klostret i Solovki, beläget på en ö i Vita havet. Alla vedervärdigheter finns realistiskt skildrade, men inte heller här leder de till någon fördjupad fråga om ansvarighet.

Romanen finns talrika hänvisningar till Solzjenitsyns liv och romaner och till Dmitrij Lichatjov, en av det sena Sovjetunionens viktigaste och mest förtroendeingivande litteratur- och kulturforskare som hamnade där under några år. Romanen parasiterar på de autentiska lägerskildringarna men inga moraliska slutsatser dras som hos Solzjenitsyn eller Lichatjov. Sovjetunionen förvandlas till rysk historia och inte ett förflutet att göra upp med. 2021 visades på rysk tv en serie i sex delar byggd på Prilepins roman, alltså samma år som tv-serien byggd på Jachinas roman. Båda serierna kan ses som parodier på filmatiseringen av Solzjenitsyns *I första kretsen* som kom tio år tidigare: diskussioner om livets

Nedtonat och parodiskt: *Kamrater*.

FOTO: NJUTAFILMS

mening, om rysk poesi äger rum medan man hör skotten från arkebuseringarna i bakgrunden.

Så mycket våld, så mycket av lidande, armod, förfall uttrycks i skildringen av den sovjetiska erfarenheten. Vad som saknas är den upprördhet som fanns i vittneslitteraturen. Det sovjetiska förflutna tycks vara citat från tidigare verk, men förefaller inte leda till någon allvarlig etisk reflektion, något verkligt patos att inte göra om samma misstag som tidigare i historien. Förtrycket och orättvisorna får karaktären av historisk konstant, oföränderlig och oundviklig. Räddningen för den enskilda människan finns i slummen eller i maktens nycker.

Det senaste exemplet är en nyfilmatisering av Michail Bulgakovs kultroman som skrevs på 1930-talet men som först kom ut i en fullständig version 1973. Förföljelserna av Mästaren, den fiktive författaren, som i filmen entydigt identifieras med Bulgakov själv, framställs som en av skådeprocesserna på 1930-talet. Skildringarna är så massiva att de ser ut att vara försök att rättfärdiga händelserna som en del av den ryska historiens sammanhängande linje lika mycket som Ivan den förskräcklige eller Peter den store. Ett sätt att tvätta bort ansvar och skuld genom att låta oförlåtliga nidingisdåd förvandlas till avlägsen och därför ofarlig historia. Filmen hade premiär i januari i år.

Som utomstående betraktare vill man finna en kritik av samhället idag, av den ryska aggressionen mot Ukraina, av sakernas tillstånd och man söker efter dolda budskap och understucken kritik, det som i rysk litteraturhistoria kallades det aesopiska språket. Man kan hoppas att det är fråga om just det men på en ny nivå. Kvar blir i den nya inhemska kulturen det sovjetiska och totalitära arvet och insikten om ett för alltid pågående och ohjälpligt våldsutövande och förtryck av landets medborgare. Den ryska och den sovjetiska historien förefaller som en hemsk, oförklarlig, ständigt pågående mardröm. Kanske kan dessa verk till och med ha fungerat som en övning inför att möta intrycken från det ryska anfallskrigets ohyggligheter. ✱

”

Ett sätt att tvätta bort ansvar och skuld genom att låta oförlåtliga nidingisdåd förvandlas till avlägsen och därför ofarlig historia.

”

Det är viktigt att notera att en insortering av invandrare med låga inkomster i bostadsområden där det bor höginkomsttagare inte leder till att invandrare får högre inkomster.

Socialdemokraterna tror att blandade bostadsområden leder till ökad välfärd. Men problemet är de låga inkomsterna, inte var hushållen med låga inkomster bor.

Feltänkt och ogenomförbart

Av Charlie Karlsson

I nom socialdemokratin pågår ett internt arbete med att ta fram en ny politik för att lösa problemen i utsatta områden. En huvudtanke verkar vara att man skall flytta invandrare till bostadsområden där det bor höginkomsttagare. Målet är att skapa ”blandade bostadsområden”. Intressant nog saknas det vetenskaplig evidens för att blandade bostadsområden leder till en högre välfärdsnivå.

Många svenska politiker utformar sin politik som om det är ett faktum att uppdelningen av olika typer av hushåll i distinkta och segregerade bostadsområden ger upphov till särskilda sociala kostnader, utöver dem som genereras av den rådande ojämlikheten i sig. En noggrann granskning visar att en sådan politik är mer en fråga om tro än grundad på vetenskapliga bevis. Det är väl dokumenterat att invandrare och inte minst de med lägre inkomster bor i utsatta bostadsområden med sämre boendemiljö, service och skolor. Detta medan mer välbärgade hushåll är koncentrerade till andra bostadsområden med en generellt bättre boendemiljö.

DEN AVGÖRANDE FRÅGAN här handlar om orsakssambandens riktning: Är invandrarhushåll koncentrerade till utsatta och mindre attraktiva bostadsområden på grund av att deras inkomster inte tillåter dem att ”köpa in sig” i bättre bostadsområden? Eller leder koncentration av invandrare med låga inkomster till utsatta områden till att deras inkomster och deras barns framtida inkomster blir lägre?

Det finns gott om övertygande bevis för att riktningen på det första orsakssambandet är verksam och kraftfull. Om detta är

den enda orsaksriktningen för observerade segregationsmönster är social segregation i grund och botten en manifestation av ”sortering” betingad av inkomst. På samma sätt som rikare hushåll köper dyrare och bättre kläder och bättre semester, hälsovård och utbildningsmöjligheter för sig och sina barn, så ”köper” de in sig i bättre bostadsområden. Om detta är orsakssambandets riktning ligger rättviseproblemet inte i de platser där människor bor utan i inkomstfördelningen i samhället. Hushållens inkomster avgör karaktären på det område de har råd att bo i. Problemet är de låga inkomsterna, inte var hushållen med låga inkomster bor.

ÄR DET DÅ RIMLIGT att anta att invandrarhushåll och andra hushåll med låga inkomster förlorar inkomstmässigt på grund av att de bor i utsatta områden med deras särskilda karaktéristika? Den bästa tillgängliga forskningen visar inga tydliga bevis som stöder ett sådant antagande. Och varför skulle hushåll med goda inkomster tjäna inkomstmässigt på att bo i välbärgade bostadsområden?

I den socialdemokratiska arbetsrapporten *Framväxten av parallellsamhällen* (1/11 2023) kan man på sidan 6 läsa att ”Hög och låginkomsttagare bor alltmer åtskilda. För att bryta denna åtskillnad skulle cirka 42 procent av alla låginkomsttagare behöva flytta till ett annat bostadsområde.” Tyvärr anges inte hur många hushåll det skulle handla om. I rapporten citeras ett dokument från Järvaveckan Research från 2019 som anger att 411 741 personer med utländsk bakgrund bor i utsatta områden i Sverige. Därtill bor det i dessa områden också personer med svensk bakgrund. Hur stor

Men att flytta kan bli dyrt.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

andel av alla dem som bor i utsatta områden som av den socialdemokratiska arbetsgruppen räknas som låginkomstatagare vet vi inte. Trots detta kan vi utgå från att de 42 procenten skulle omfatta flera hundratusen individer och långt över 100 000 hushåll.

ÄR DET MÖJLIGT att inom rimligt kort tid kunna bygga långt mer än 100 000 bostäder i bostadsområden där det bor höginkomsttagare utöver det löpande bostadsbyggandet för att möjliggöra den tänkta folkomflyttningen? Och hur skall detta extra bostadsbyggande finansieras i en tid när det behöver satsas ytterligare resurser på försvar, infrastruktur, klimat, etcetera? Jag finner det helt orealistiskt och helt ogenomförbart. Lägg därtill frågan om hur dessa hushåll skall lockas att flytta till nya bostäder med höga nybyggnadshyror och att därmed bryta med sina sociala grannskapsnätverk?

Låt oss nu återgå till huvudfrågan. Skulle invandrarhushåll med låga inkomster få det bättre, alltså få en högre upplevd välfärd, om de förflyttades till bostäder i områden där det bor höginkomsttagare?

Om ett invandrarhushålls inkomst är låg kan det vara bättre att bo kvar i den relativt sett billigare bostaden i ett utsatt område än att förflyttas till en dyr ny bostad i ett bostadsområde med höginkomsttagare. Det finns då mer pengar kvar för mat, kläder och andra utgifter. Vi vet också att människor får fördelar av olika slag – som inte direkt mäts i pengar – av att leva bland andra människor som liknar och kompletterar dem själva. Det finns djupt rotade krafter och mekanismer som inte bara skapar segregation i homogena bostadsområden, utan också upprätthåller befintliga

mönster över tid. Intressant nog är dessa krafter och mekanismer välfärdshöjande för hushållen.

HÖGINKOMSTHUSHÅLLENS utgifter genererar exempelvis lokala bekvämligheter i deras bostadsområden som de värdesätter och som också ökar värdet på deras bostäder, men som inte är av intresse för hushåll med låga inkomster för att de inte har råd att konsumera dessa nyttigheter. Typiska exempel är golfbanor, stall med ridhus och småbåtshamnar men också till exempel delikatessbutiker och exklusiva affärer.

I de bostadsområden som domineras av invandrarhushåll verkar motsvarande krafter och mekanismer. I dessa områden etableras över tid livsmedelsbutiker med ett sortiment anpassat till invandrargruppen, etniska restauranger och kaféer, etniska konfektionsbutiker etcetera men också till exempel för olika religiösa grupper anpassade lokaler för religionsutövning. Likaså utvecklas det olika typer av organisationer och sociala nätverk som bland annat förmedlar information av olika slag, inklusive förekomsten av lediga jobb. I takt med att det etableras fler specialiserade nyttigheter i bostadsområdet och de sociala nätverken blir mer diversifierade upplever hushållen i dessa områden att deras välfärd höjs.

DET ÄR VIKTIGT att notera att en insortering av invandrare med låga inkomster i bostadsområden där det bor höginkomsttagare inte leder till att invandrare får högre inkomster. Invandrades lägre inkomster är främst orsakad av deras lägre utbildning och i de yren där personer med lägre utbildning arbetar är lönespridningen mycket begränsad. Detta betyder att en

flytt inte leder till att de kan få bättre betalda jobb. Inte heller att tillgängligheten till jobb för de invandrare som saknar jobb förbättras. Snarast försämras tillgängligheten till jobb vid en flytt till ett bostadsområde där höginkomsttagare bor eftersom dessa områden ofta är bilberoende villaområden med begränsad försörjning med kollektivtrafik.

Men, säger någon, invandrarbarn kommer att få bättre skolresultat om de får gå i skolan tillsammans med höginkomsttagares barn. Tyvärr är inte detta givet eftersom i dagens Sverige är barns skolresultat starkt förknippade med föräldrarnas utbildningsnivå. Vidare kan man föreställa sig vilka problem invandrarbarnens föräldrar skulle ställas inför när det gäller att konkurrera med höginkomsttagarna att ge barnen märkeskläder, märkesskor, fjällresor, språkresor och så vidare.

DET ÄR UPPENBART att om socialdemokrater och andra politiker vill driva en välfärdshöjande politik så är inte medlet att sortera in invandrarhushåll med låga inkomster i bostadsområden där det bor höginkomsttagare. Politiken måste istället inriktas på orsakerna till de aktuella hushållens låga inkomster genom att i) öka tillgängligheten till arbetstillfällen, vilket inkluderar förbättrad kollektivtrafik för utsatta områden och ii) stärka de aktuella hushållens attraktivitet på arbetsmarknaden.

Charlie Karlsson är professor emeritus

i nationalekonomi vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping och i industriell ekonomi vid Blekinge Tekniska Högskola.

TEMA

ASOCIALA MEDIER

Sociala medier och skärmar tar väldigt stor plats i människors liv. Det bör även frågor om deras lämplighet och gränslöshet göras. Kan vi hantera den ständiga uppkopplingen? Eller behöver den bli mindre ständig: genom enskilda – eller rentav gemensamma – beslut?

I blickfånget

Med en avslappnad kontakt till barn kan man skapa rimliga regler, anpassade efter deras styrkor och svagheter. Inte rigida förbud som ändå aldrig fungerar.

Av Cecilia Nikpay

Jag fångar in min 18-åriga dotter i köket för att prata om det etage som tillkommit i vårt gemensamma freudianska hus, någonstans mellan jaget och detet. Ska vi kalla det mobilet? – Du älskling, hur tror du ni unga påverkas av skärmtid egentligen? Mental hälsa och sånt.

– Menar du skärmtid eller social media? (*Tillrättavisande ton.*)

– Ja alltså, jag tror jag menar social media...

– För det är väl knappast Storytel eller Aktuellt som folk får ätstörningar av. Jag blir less på vuxnas generaliseringar. (*Ton-årstrött röst.*)

– Det är nog... de där moderna åkommorna jag tänker på. Dålig självkänsla, koncentrationssvårigheter, influencer-avund. Du vet? Är det dina kompisar som är mest på social media som mår sämst?

– Nej! (*Tvårsäkert.*) Det handlar inte om hur mycket tid, det är personen. Antingen kan man hantera det eller inte.

Hon tillägger:

– Men jag kommer inte att låta mina barn vara på social media alls innan de är... fjorton!

Storasystrar med pojkvänner dyker upp runt bordet och instämmer: Allt handlar om individens motståndskraft. Ipad-ungar är tragiska (*de suckar tillsammans och rullar med ögonen*). Föräldrar är för mjäkiga.

Ingen av dem vill att deras barn ska ha skärmar för tidigt. De ska ut och leka. Säger de med mobilen i handen. Någon scrollar medan vi pratar.

Det är rörigt. Både beroende och oberoende variabler känns odefinierade.

Samma åthutning som dottern ger mig en nästan-professor jag tänkte det skulle vara bra att prata med. Om exakt vadå? undrar han. Att vi väl har problem... svajar jag.

Det är med skärmtiden som med USA:s statsskuld, säger han. Ingen kan svara på om den är ett katastrofalt problem eller bara vår tids särskilda hypokondri. Forskningen ser fortfarande ut som en sådan där skylt på fjället med pilar som pekar åt olika håll. De fysiologiska och psykologiska metastudier som finns visar att skärmtid förändrar hjärnan, kognitionen, världsuppfattningen och självbilden. Det låter läskigt! Måste ju ha en massa konsekvenser. Det har det, säger forskningen. Både bra och dåliga.

Det är rörigt. Samtidigt som det går utför går det ju framåt.

Återstår *navigare a vista*, som min italienska väninna skulle säga. Styra skutan på känn genom mörker och blindskär. Ta fasta på ett par stjärnor och bara köra.

Samhället kan göra en del, som det alltid gör. Förbjuda litet här och uppmuntra litet där. Men det är inte Skolverket, regeringen eller någon tillsatt utredning – inte ens den manipulativa marknaden – som fattar beslutet att sätta en Ipad i handen på en två-åring. Och sen, halvt metaforiskt, aldrig kräva tillbaka den igen. Det är föräldrarna. Som står vid rodret och ska lära barnen hur man navigerar utan gps.

För några år sedan skrev Nassim Taleb (han med de svarta svanarna) en bok om system som blir mer hållbara när de utsätts för volatilitet och påfrestning. Som alltså inte bara är robusta, utan

blir starkare av att utsättas för påfrestningar.

Han tar hydran som exempel: när ett huvud huggs av växer två nya ut. Antifragila kallar han sådana system.

"För det är i princip omöjligt att vända sig inåt och fastna i någon loop, samtidigt som man är i ögonkontakt med en annan människa."

I mötet med sociala medier, och snart AI, skulle våra psyken behöva vara antifragila. Det är föräldrarnas uppgift men vägen dit en navigationsövning i sig.

Det finns de som provat olika sätt. Slängt barn i den djupa sidan av poolen för att lära dem simma, eller kickat dem ur bilen och sagt åt dem att hitta hem själva (Virgins grundare Richard Bransons mams och paps gillade visst den metoden). Med den goda avsikten att härda.

Men en darwinistisk utrensning, eller trauman i en "överlevare", är inte antifragilt. I en människas psyke är det närmaste man kan komma, tänker jag, förmågan att bygga levande och produktiva relationer. Som blir ett flexibelt system för parerande av chocker till det egna systemet.

Relationer av den kvaliteten kräver i sin tur självkänsla och förmågan att sortera de egna känslorna. Inte att ta dem alla på allvar, en olycklig trend i tiden, utan att ha en avslappnad direktkontakt med vad man styrs av, i detet, under mobilet. Så att man kan gå med eller mot det i så fritt val det går.

Hela bibliotek fylls av böcker om hur man ska skapa goda relationer till sina barn. Men låt oss göra det riktigt enkelt, välja en stjärna att ta fasta på för att styra genom mörkret. För mig var det

FOTO: HASSE HOLMBERG/TT

bästa råd jag fick när mina tre döttrar var små, var: Se dem i ögonen. (Det är ett vetenskapligt belagt råd, för övrigt.)

Det är inte för inte man ska uppmana en person som har panikångest att se någon i ögonen. Titta på mig! Andas. För det är princip omöjligt att vända sig inåt och fastna i någon loop, samtidigt som man är i ögonkontakt med en annan människa. Jag bär dig i min blick, du kommer inte att utplånas inifrån eller drunkna i dina egna känslor.

Precis så måste barn kunna titta upp och få kontakt med verkligheten och med mänskligheten. Lyfta sig ur vad det nu är som drar dem in i skärmen. Titta upp med förtroende om att ögon möter dem där.

En tvååring behöver i stort sett konstant den sortens bekräftande närvaro. Titta pappa! Titta! Men viktigare än att se vad de gör eller pekar på är att se dem i ögonen först.

I den kontakten skapas intuitionen för vad ens barn (eller vem som helst) behöver när de mår bra och dåligt. Det låter å ena sidan för enkelt, å andra sidan för stort. Och det är förstås inte

en lösning på allt. Men det är en början som mycket följer av. Om man inte tittar bort när det blir svårt har man kommit långt som förälder. Om man för ett kort ögonblick kan bära en annans psyke genom ögonkontakt skapar man en enorm trygghet.

Med en avslappnad kontakt till barn kan man skapa rimliga regler, anpassade efter dess styrkor och svagheter. Inte rigida förbud som ändå aldrig fungerar, för att de i all sin kraft är fragila. De följer inte med barnet, ger ingen vägledning.

Däremot kan man säga nej. Se dem i ögonen och hålla ut besvikelsen de känner, ta ansvar för att man skapar den. Och säga nej ändå.

Barn med en antifragil kärna säger till när de mår dåligt och lyssnar när man resonerar med dem. Lyder till och med, när det behövs. Även tonåringar. De är rätt bra att prata med faktiskt, känner om man släpper dem, så behöver de inte frigöra sig så våldsam. Och om samtalet började innan de blev tonåringar kan man behålla ögonkontakten genom nästan vad som helst.

Cecilia Nikpay är ekonom och frilansskribent.

FOTO: CANERELÇI/ALAMY

Vuxna människor?

Emojifieringen erbjuder en pseudo-närhet där den ytliga signalen är förtrolig men innebörden uttrycker en rotlös distans.

Det finns absolut inget bakom bläddrandet.

Av Anna Victoria Hallberg

Du gör det kanske också, precis som jag, flera gånger om dagen. Skickar stjärnor, dansande flamencokvinnor eller bara en koncis men träffande tummen upp. Vi använder telefontecknen som också är beskrivande bilder för att sammanfatta hur dåligt ett möte gick – förskräckt ansikte som övertydligt visar båda tandraderna – eller en jonglerande cirkusartist för att berätta hur mycket det är just nu. Ett hjärta omlindat med bandage, eller ett som brustit mitt itu, sänds vid tillfällen av hjärtesorg. För att skoja om livets klantrier och oefterhärmliga lätthet skickar du kanske en figur som ska illustrera känslan av att vara en nörd – en gubbe med glasögon och färgigt ansiktsuttryck – och har du någon gång erhållit en aubergine

så bör du tänka till innan du skickar ditt svar. Jag talar om vår tids digitala hieroglyfer, de där emojierna, telefonspråket som används mellan familjemedlemmar, arbetskamrater, vänner och älskande.

I min egen kommunicerande tillvaro gick det så långt att mitt emoji-missbruk föranledde ett telefonsamtal från sonen en lördagsmorgon där han med oro i rösten undrade ”Är du sur?” eftersom listan med helgens matvaruinköp saknade mina sedvanliga ömhetsbevis (pussar, blommor, solar). Jag förklarade att jag inte alls är sur men att situationen blivit ohållbar. ”En emoji-detox måste påbörjas”, sa jag, ”eftersom jag är en människa som tror på språkets normativa kraft och ofta häcklar samhällsinfantilisering.” Med ett bestämt eftertryck lade jag till att människan behöver

bli vuxen de verktyg hon omger sig med. Det lite tvekande svaret "okej" på andra sidan linjen alstrade en inre bild av en tonåring som himlar med ögonen – också denna emoji har jag för ovana att skicka så fort jag försöker uppfostra mina telningar via min smarta telefon.

När jag numera övar mig i att skicka sms utan en gubbe som menande lyfter på ena ögonbrynet, eller föreslår en spontan AW via messenger utan två klirrande champagneglas, känns meddelandena tomma och allvarliga. Trots att orden finns där så uppfattar jag överföringen som stel, utan glädje. Situationen har lett till självvranssakan och kritisk introspektion för trots att man kan skoja om det oförargliga i att skicka gubbar med dollartecken till ögon eller brinnande planeter så innebär sociala medier att förment ytliga handlingar påverkar och förändrar våra socialiseringsprocesser och det som skapar mening.

Det jag en gång uppfattade som en genväg till information och ett uttryck för intimitet med mina val av emoji tycks istället ha förvandlat mina meddelanden till generiska och, har jag upptäckt, överslättande glädjerop. Hur var middagen? undrar min bror. Jag svarar med applåd-emojin. En vän i kris reagerar med två sammanpressade handflator på min fråga om hur hon egentligen mår och jag tänker att det där är lika mycket ett tack som ett sätt att artigt avsluta tråden. När en mor vill veta något om den vådliga resan hennes medelålders dotter är ute på och erhåller en snögubbe i genmåle finns det en överhängande risk att tolkningsmöjligheterna är så många att hon låter bli att ställa en följdfråga.

Vuxenvärlden är ganska snar med att fördöma barns dataspelsberoende och för omfattande skärmtid men sämre på att hantera den egna omognaden på sociala medier. Kommentarsfält från public service fylls med egenkära omdömen om kanalens programledare. Myndiga individer svarar med guppande nallebjörnar i färgen rosa. Så kallad mainstreammedier delar "nyheter" om "kändisar" där man som snabbscrollande måste stanna upp för att förstå om man är inne i någons privata flöde eller om det konstlade budskapet ska tolkas som information. Det är längesedan Facebook tog bort den nedåttekande tummen – vi fullvuxna klickar obekymrat runt i en bejakande meningslös sörja av ansikten förstörda av fillers, tacktal från oändligt många prisceremonier, oaptitlig mat och löjligen skämt, allt medan algoritmerna skapar värdelös AI som får tesen om människan som en *Homo ludens* att framstå som en gräll dystopi på steroider. Uttrycket kognitiv dissonans räcker liksom inte längre. Vi är på väg ner i det trattformade helvetet och när vi passerar kretsarna har vi för längesedan givit upp allt hopp, var och en vår egen Karon.

Problemet är att emojifieringen av informationsutbytet är försåtligt eftersom det erbjuder en pseudo-närhet där den ytliga signalen är förtrolig men innebörden uttrycker en rotlös distans. Det finns inget bakom bläddrandet. Ingenting.

Redan 1979 skrev historieprofessorn Christopher Lasch i boken *Den narcissistiska kulturen* att nya samhällsformer också kräver nya personlighetsformer. Han var något viktigt på spåren när han uppmärksammade hur efterkrigstiden blivit besatt av självbespeglning. Den narcissistiska kulturens individer föraktar skamkänslor och

saknar förmågan till självkritik. Egoanin är ingen modern företeelse men den variant Lasch lyfte fram innebär en kulturell förändring där kritisk distans och historisk medvetenhet saknas.

I ett avsnitt i boken fördjupar sig Lasch i vad han kallar "politikens och vardagslivets skådespel". Han tar upp hur olika historiska strömningar har åstadkommit ett kretslopp av ökat självmedvetande där känslan av att det egna jaget är under ständig granskning av både vänner och okända leder till "det vardagliga rollspelets sociologi". Det här är en välfunnen analys för vår tids utvecklingar på sociala medier. Många känner sig bevakade av sina följare samtidigt som den tidigare ofta återropade skillnaden mellan personligt och privat är upphävd och en oblyg sammanblandning av själslig kontakt och flyktiga inblickar leder till en nonchalant överkänslighet hos dem som driver sina konton.

Den accelererande individualismen är tydlig i såväl politiska makromätningar av attityder, som i torgförandet av åsikter på mikroblogger, men den yttrar sig också i en ny sorts ovilja att förmedla livets valörer genom språket. Kanske drabbas det överexponerade jaget av ett slags trötthet inför orden. Att berätta om sig själv och andra handlar om att benämna. Fördjupad varseblivning inom individen uppstår genom ifrågasättanden och konfrontation, av människor man litar på.

Stöd och förståelse är inte synonymt med medhåll. Idén om att vara oense eller finna gehör kan bara få fäste om vi är villiga att erkänna vår ofullkomlighet och därigenom acceptera att vi kan missta oss och ändra uppfattning.

"Kanske drabbas det överexponerade jaget av ett slags trötthet inför orden. Att berätta om sig själv och andra handlar om att benämna."

På sociala medier orkar vi bara vara svaga i beaktelses absoluta form, i vilken vi ska stå oantastliga. Varje försök till problematisering eller nyansering från omgivningen kan ifrågasättas med hjälp av paradigmet om individens suveränitet. I självutlämnande uppdateringar delas erfarenheter där allt mot-

hugg bagatelliseras eller kallas för "hot och hat" – den enda gångbara valutan är hjärtan och styrkekramar. Obeklagliga typer och verkliga hot finns också, precis som i verkligheten. I valfrihetens namn borde fler fullvuxna vända sociala medier ryggen.

Precis som Christopher Lasch observerade i *Den narcissistiska kulturen* behöver samvetet prövas för att människan ska kunna bli autentisk. Det är en sorts trovärdighet han talar om som inte kan uppstå på kommando eller genom ytliga relationer. Emojin, har jag kommit att inse, är ett symptom på en sjukdom vars botemedel stavas mer svårta och ett språk som leder bort från barnsligheten.

Jag tar ett beslut och kompletterar mitt svar om hur middagen var till min bror med applåd-emojin. Genom beskrivningar av samtalsämnen, några reflektioner kring politik, konst och det överdådiga bordet får han en historia istället för trams. Svaret kommer omgående, i form av ett hjärta.

Vi är alla barn av vår tid. Också vi vuxna. Men den vuxnes försprång gentemot barnet ligger i vetskapen att dåliga vanor kan arbetas bort och att övning ger färdighet. Därför fortsätter jag att öva mig i konsten att sända färre hjärtan och att noggrant välja de ord jag skickar till dem som betyder något. Tanken att göra motstånd mot den narcissistiska kulturen råkar sammanfalla med att faktiskt visa vem jag är.

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

Inte särskilt vuxet.

FOTO: SANTI VISALLI/GETTY IMAGES

Du känner inte dig själv

Vårt omdöme och vår självkänedom har inte hållit jämna steg med den tekniska utvecklingen. När vi alltmer överlåter åt maskiner att fatta bättre beslut åt oss ger vi upp vårt ansvar och medvetande.

Av Håkan Lindgren

Människan är alltings mått, sade filosofen Protagoras för 2500 år sedan, men de anonyma greker som ännu lite tidigare formulerade inskriften på Apollotemplet i Delfi hade redan överträffat honom. Γνωθι σεαυτόν (gnōthi seauton), ”känn dig själv” måste vara de klokaste två ord som den västerländska civilisationen hittills har frambringat. Tog vi dem på allvar skulle vi lägga dem till grund för civilisationens fortsatta utveckling.

Det är som om grekerna i förväg hade förstätt begränsningarna med allt som sedan skulle hända, från renässansens och upplysning fram till masskonsumtion och artificiell intelligens; som om de

klart framför sig såg det dilemma som människan skulle hamna i när hon en vacker dag hade lyckats göra sig själv så mäktig som hon drömt om att vara. Vad hjälper det människan om hon är alltings mått, om hon har vuxit sig så stor att gudarna och naturen inte längre besvärar henne – om hon har uppnått allt detta utan att känna sig själv, utan att förstå sina emotionella drivkrafter, sina behov och sina reaktioner? I så fall är hon fortfarande ett barn. Hon är ett barn som ger sig själv alltmer avancerade tekniska presenter, i hopp om att de ska tillfredsställa ett barns känslomässiga behov. Det kommer de inte att göra. Det enda de kan är att hålla henne kvar i en artificiellt förlängd vuxenbarndom.

Ska inte tekniken utmana gränser? Jodå, men det är märkligt att de som omfamnar disruptiv teknologi är så noga med att aldrig överskrida en viktig gräns inom sig själva – den som leder till ökad självkännet. Barnsliga och oanalyserade känslomässiga behov gör att vi önskar att vi kunde ha samma sociala relationer till våra verktyg som vi bara kan ha till våra medmänniskor. Vi önskar oss ett verktyg som ska vara något annat än ett verktyg – det ska vara en kompis, en förälder eller en gud. Det ska vara så fulländat att vi själva blir överflödiga. Vi ska inte behöva utveckla något omdöme: maskiner som analyserar oöverskådliga datamängder kommer att fatta bättre beslut. Vi kan fortsätta att bete oss som omogna egoister eftersom *blockchain* garanterar att bedrägerier blir omöjliga att genomföra. Vi ska inte behöva lära oss teckna eller fotografera: bildgenererande program kan förverkliga varje hugskott på ett ögonblick.

Vad betyder den sortens önskningar? De har en sak gemensam: vi ska äntligen slippa oss själva. Vi vill slippa ifrån vårt ansvar och vårt medvetande. Det är vad jag misstänker att de stora satsningarna på AI handlar om. I så fall kunde vi uppnå samma resultat snabbare och billigare med en pistol.

Om vi inte förstår oss själva och våra behov kommer vi också att missförstå våra verktyg.

Missförstånden leder till ständiga besvikelser. Vi blir beroende av nya tekniska framsteg, eftersom vi tror att nästa framsteg ska trösta oss efter att det förra framsteget har gjort oss besvikna. Windows 11, säger reklamen, är ett nöje att använda till skillnad från missfostret Windows 10, som i sin tur lanserades med motiveringen att det var mindre frustrerande än Windows 8. Utan självkännet kommer vi aldrig att kunna utveckla teknologier som verkligen skulle vara gynnsamma för oss, eftersom det sannolikt förutsätter att vi går emot minsta motståndets lag, och vi kommer att skada oss på de teknologier vi redan har, utan att förstå vad vi gör för fel.

Den som läser lite teknikhistoria kommer att upptäcka att förhoppningarna om vad tekniken ska ge oss förblir konstanta; det enda som händer är att vi byter ut de verktyg som förhoppningarna knyts till. 150 år före internet förklarade 1800-talets teknikentusiaster att telegrafens skulle förvandla världen till en global hjärna och göra slut på alla konflikter. Den teknik vi *har* är bara irriterande, men nästa teknologiska språng, som vi just har börjat föreställa oss, kommer att göra oss fria, lyckliga och kreativa. AI gick på mindre än ett år från farlig och lockande spetsteknologi ("tänk om maskinerna blir medvetna!") till idiotiska bollar som missförstår vad vi säger när vi ringer kundtjänst.

Att våra förhoppningar aldrig infrias borde vi betrakta som en varningssignal värd att undersöka. Det betyder förmodligen att vi inte förstår vad vi håller på med. Istället för att utnyttja detta tillfälle att lära känna oss själva föredrar vi att bygga upp förväntningarna inför nästa stora teknologiska skifte: det ska bli en perfekt julafton och vi ska få de presenter vi önskat oss. Människans förhållande till tekniken påminner om en spelberoende pensionär som sitter framför en enarmad bandit i Las Vegas: Den här maskinen tar mina pengar och förstör mitt liv, men nästa gång jag drar i spaken vinner jag storvinsten! Det kan man kalla mycket, men särskilt vuxet är det inte.

Om man har förstått detta förstår man också att alla frågor av typen "Kan vi kontrollera AI?", "Är AI farligt?" eller "Hur ska vi lära oss att utnyttja AI på bästa sätt?" inte är något annat än vilospår. Börja aldrig med tekniken; det är lika dumt som att spänna vagnen framför hästen. Börja med människan. Fråga dig vilket framtida samhälle som skulle vara önskvärdt och människovärdigt. När du har gjort dig en bild av en sådan framtid – och ju friare och mer förutsättningslöst du tänker, desto bättre – kan du sedan, i nästa steg, fråga dig vilken teknik vi behöver utveckla för att komma närmare visionen. I det läget hamnar tekniken på rätt plats, och den får en uppgift där den kan utveckla hela sin imponerande kapacitet: som medel för att nå ett mål.

Om du däremot gör misstaget att utgå från tekniken kommer du att fastna i ett mentalt dödläge, i ett antingen-eller: antingen lär vi oss acceptera mer av den teknik vi matas med, eftersom vi inte kan föreställa oss några alternativ, eller också åker vi raka vägen tillbaka till medeltiden. Den tekniska utvecklingen kommer att framstå som en rät linje, där bara två rörelser är tillåtna: "framåt" eller "bakåt". Så ser misstaget ut, men från den punkt där vi befinner oss nu kan vi röra oss framåt i vilken riktning som helst: "framåt" är 360 grader, "framåt" är en expanderande sfär. Det finns ett

oändligt antal framtider, som vi inte ens har börjat föreställa oss, eftersom vi nöjer oss med den smala, begränsade framtid som AI-branschen har förpackat och sålt.

"Om vi inte förstår oss själva och våra behov kommer vi också att missförstå våra verktyg. Missförstånden leder till ständiga besvikelser."

Utgår du från mottot "känn dig själv" kommer du kanske att bli beskyddad för teknikfientlighet, men alla sådana beskyllningar kommer att rinna av dig som vatten från en gås. Det handlar aldrig om att vara mot tekniken, utan om att vara för människan – och människan har alltid varit ett redskapsanvändande djur, det har vi varit ända sedan vi knackade fram bättre flintverktyg än neandertalarna.

Utan redskap kan människan aldrig bli sig själv, men alla redskap är inte lika nyttiga för oss. Vissa verktyg stimulerar och utvecklar oss (skriven text är förmodligen ett av dem), andra passiviserar oss, eller flötrar med vår självdestruktivitet. Fråga dig inte om du ska vara för eller mot AI, fråga hellre vilken teknik – och mänsklig – utveckling som hämmas för att vi just nu är besatta av AI. Fråga dig vilka ännu outvecklade verktyg som skulle kunna göra människan lite mer vuxen. Varje gång någon vill sälja nästa befriande teknologi ska du vara en besvärlig kund: istället för att tindra med ögonen ska du undersöka om man ännu en gång vill göra dig till passiv konsument.

Idag har vi teknik som låter oss läsa och manipulera gener, samtidigt som vår människosyn ligger kvar på byskvallrets nivå. Vårt omdöme och vår självkännet har inte hållit jämna steg med den makt som teknologin har lagt i våra händer. Här finns en enorm eftersläpning att ta igen.

Om jag i all blygsamhet får önska mig något inför framtiden skulle det vara två tusen års framsteg på självkännetens område. De upptäckter vi har framför oss kommer säkert att vara lika omvälvande som de senaste årtusendenas tekniska och naturvetenskapliga framsteg. Fantasin om tänkande maskiner kan vi skicka tillbaka till 1900-talet, där den hör hemma. Vi förtjänar en större, roligare och mänskligare framtid.

Håkan Lindgren är journalist och kritiker.

Fångade ett fenomen:
Revenge of the Nerds.

FOTO: ALAMY

Nördarnas revansch

En fragmenterad offentlighet har lett till excesser i lättsinnig underhållning, känslofrosseri och ren dumhet. Men samtidigt har nya folkbildare och en närmast oändlig tillgång till kunskap uppenbarat sig.

Av Erik Jersenius

I Cyril M Kornbluths novell *The Marching Morons* (1951) förs vi till en framtid av översexualiserad reklam, smaklös underhållning och exhibitionister som tvättar sin byk till allmän beskådan. Merparten av mänskligheten har försjunkit i idioti och de korkade utövar en massans tyranni över de få intelligenta individer som ännu finns kvar på jorden. Samhällsutvecklingen har varit sådan att de begåvade och ambitiösa väntat för länge med att skaffa barn och fått för få av dem, medan de svagsinta förökat sig som kaniner och på så vis fått mänsklighetens medelintelligens att sjunka till 45 IQ. De korkade har dessutom tagit artificiell intelligens till hjälp för att förslappas ytterligare, det finns exem-

pelvis sjukvårdskit som helt självgående kan hjälpa vilket dumhuvud som helst att bli "läkare". Denna urartning i lättsinne och kortsiktighet har lett till att människan inte längre förmår hushålla med sina resurser och en systemkollaps är nära förestående.

Kornbluths satir var en drift med de radikala propagandasamhällen, främst det nazityska, som plågade världen med världskrig och Förintelse. När Mike Judge 55 år senare moderniserade berättelsen i filmen *Idiocracy* skrattade vi gott. Visst kände vi igen fenomenen i samtiden där mediemoguler som Silvio Berlusconi blivit ledande politiker och människor skamlöst fläkte ut sig i doku-såpor och "mobbnings-tv", men ännu hade inte sociala medier

helt omdanad vår tillvaro. I Judges dystopi har en showbrottare valts till USA:s president och i den genomsexualiserade offentligheten ljuder svordomar och slanguttryck. Den tekniska utvecklingen har samtidigt gått så långt att människor knappt klarar av någonting utan maskiners hjälp och de kommunicerar blott med känsloladdade emojis. Intelligens och kritiskt tänkande uppfattas som besvärande, hotfullt och oönskat.

När vi idag ser Judges snart 20 år gamla film sätter vi skrattet i halsgropen, den är alltför verklighetsnära. Under åren som gått har läsningen minskat bland både vuxna och unga, inte minst i vårt eget samhälle, där IQ-nivåerna sjunker och skolbarn ständigt gör oss besvikna i Pisa-mätningarna.

Denna intellektuella utarmning är förbryllande, aldrig tidigare har så många svenskar varit högskoleutbildade. Ett instrumentellt förhållningssätt till kunskap har bidragit till detta. Vi lär oss saker för att som "funktionella idioter" utföra vissa uppgifter, att vara välslipade kugghjul i samhällsmaskineriet. Så kallat "kritiskt tänkande" som skolbarnen ska praktisera innan de ens försetts med språk och grundkunskaper riktas således besinningslöst mot rena och verifierbara fakta. Besvärande historielöshet och slutna ekokammare bäddar för antisemitism, Förintelseförnekelse och andra konspirationsteorier i stil med att människan aldrig skulle ha satt sin fot på månen.

Vår offentlighet kan inte längre hantera djupgående, nyanserade och avvikande resonemang. När litteraturvetaren Johan Lundberg i Timbros tidning *Smedjan* granskade *Dagens Nyheter*s och *Svenska Dagbladets* kultursidors utveckling från 1987 till 2017 kunde en betydande kulturförändring skönjas. Lundberg konstaterade att mångsidigheten av röster och perspektiv var större i slutet av 1980-talet än nu, i "mångfaldens tid". Då kunde de blivande akademiledamöterna Anders Olsson och Horace Engdahl sida upp och sida ner diskutera och analysera Martin Heideggers relation till nazismen, något liknande är otänkbart idag.

Tidningarnas pågående kris naggar mer än i kanten, runt om landet läggs kulturredaktioner ned med motiveringen att den traditionella kulturjournalistiken inte är "digital". Samtidigt redovisas inte hur förhållandevis få enbart digitala prenumeranter många tidningar har. Det som ändå blir klickat på sajterna är blygsamma siffror jämfört med hur många som läste huvudnyheterna, blåljusnotiserna och sportresultaten när uppemot hundra procent av befolkningen tog del av det som skrevs i papperstidningen, gentemot dagens kanske en tredjedel eller fjärdedel, generöst räknat.

Redaktioner jagar sensationer, under min tid som journalist har jag många gånger blivit uppmanad att stryka sakligheten och analysen till förmån för känslomanipulationen för att locka fler läsare från nya målgrupper. Samtidigt gör sig allt fler tidningar beroende av statligt mediestöd, skattetransfereringar de kvalificerar sig för eftersom de är "viktiga" för demokratin. Men när en bild av samhället gestaltas på ett vis som ska väcka känslor istället för att granska och informera om hur det faktiskt ser ut och fungerar får allmänheten svårt att orientera sig i, reagera på och förstå sin

egen tillvaro. Att personer av "rätt" kön och bakgrund nämns i en artikel är nu viktigare än att den ger korrekt information. Historiska fördjupningar är inte populära, trots att det endast är historien vi kan dra lärdom av.

I USA har tidningsdöden pågått sedan 1960-talet och där kan man nu se hur den offentlighet som tidigare lyckades jämka olika perspektiv och åsikter i en demokratisk samhällsanda brutits samman i bistra motsättningar. Dessutom har det visat sig att korruption, vanskötsel och maktmissbruk ökar bland myndigheter när de inte längre finns journalister som granskar dem.

Jeff Kanews 40 år gamla komedi *Revenge of the Nerds* handlar om hur ett gäng smarta och förlästa collegestudenter står upp mot sportdårarnas trakasserier och blir både populära och får de eftertraktade cheerleader-flickorna. Inspirerad av en artikel med samma titel om hur tidens unga datorprogrammerare tog över Silicon Valley, fångar filmen ett fenomen som sedan tilltagit i takt med att världen digitaliseras.

Parallellt med idiotins frammarsch har nätet fullständigt exploderat med kvalificerad folkbildning av ett "nördigt" slag. Historielärare gör populära och lönsamma poddar och blir rikskändisar, universitet världen över publicerar filmade föreläsningar och seminarier, många årtionden gamla dokumentärer och tv-inslag görs tillgängliga och nya Youtubevideor produceras med

timmeslånga föredrag och analyser av allt mellan himmel och jord. Ett globalt digitalt arkiv som Archive.org tillgängliggör tiotusentals böcker, filmer, tv-serier och inslag som antingen blivit tillgängliga för alla eller vars upphovsrätt donerats till dem.

"Parallellt med idiotins frammarsch har nätet fullständigt exploderat med kvalificerad folkbildning av ett nördigt slag."

Så kallade "alternativa medier" kan diskuteras, men visst har vi fått en offentlighet med fler perspektiv och där den trånga åsiktskorridorrens väggar ständigt slås ut. Plötsligt dyker det upp flera svenska Youtubekanaler där intressanta personer djupintervjuas

om kontroversiella saker, istället för de traditionella mediernas ofta så snuttifierade och varsamt utvalda varianter. Amerikanska public service-kanalen PBS flera timmar långa intervjuer med sådana som Steve Bannon, John Bolton och Megyn Kelly är ovärderliga för att kunna förstå hur USA:s politiska landskap ritats om och fastighetsmagnaten och realitystjärnan Donald Trump lyckades ta sig till Vita huset.

Det svåra är att jämka samman nördar och idioter, dessutom utgör AI en risk för oss alla. I år är det även 40 år sedan James Camerons *The Terminator* gick upp på bioograferna, som enligt mästereckensören Andrej Tarkovskij överskred filmkonstens gränser med sin domedagsvision. Camerons dystopi skildrar hur den militära AI:n Skynet börjar utplåna mänskligheten.

ABBA-legenden Björn Ulvaeus berättade nyligen om sin syn på AI i musikern Rick Beatos Youtubekanal. Han konstaterade att den inte bara förändrar det musikaliska skapandet utan hela vår tillvaro i grunden. Frågan är hur man förhåller sig till en sådan oundviklig utveckling? Ulvaeus uppmanar oss att vara både defensiva och offensiva, att bli myndiga nog för att kunna skydda våra positioner och samtidigt bemästra det nya för att inte själva rationaliseras bort.

Erik Jersenius är kulturjournalist.

Det personliga är det politiska.

FOTO: TOM PENNINGTON/GETTY IMAGES

Fångarna i formen

Sociala medier är inte ett kognitivt utan ett emotionellt problem.
Vi låter tekniken manipulera vår mänskliga, driftstyrda natur.

Av Håkan Boström

Länge präglades debatten om sociala medier av de etablerade mediernas och maktbarnarnas rädsla för kontrollförlust. Sociala medier spred "fake news", skapade filterbubblor och drev på polarisering och konspirationsteorier, hette det. Även om det låg och ligger något i dessa påståenden var farhågorna betydligt överdrivna, vilket också olika studier har visat efter hand.

Polarisering är inget nytt. Den har varit starkare i perioder av demokratins korta historia och svagare i andra. Under en stor del av 1900-talet fanns en stark kommunistisk rörelse som ville avskaffa demokratin och göra processen kort med den demokratiska borgerligheten. Under drygt ett decennium utmanades samhällsordningen av en fasciströrelse som dyrkade våld och gatuslagsmål.

Hungerkravallerna 1917, kosackvalet 1928, planhushållningsdebatten i slutet av 1940-talet, proteströrelsen 1968 och löntagarfondsdebatten i början av 1980-talet var alla uttryck för en stark samhällelig polarisering. I en tid där de flesta valde tidning efter politisk färg för att få sin världsbild bekräftad var det inte heller mindre relevant att tala om filterbubblor än idag. Tongångarna och retoriken kunde stundtals vara hård, i synnerhet bland "vanligt folk" och partianhängare. Det bedrevs hetskampanjer, det slogs och det spottades på politiska motståndare.

De sociala medierna har inte inneburit demokratins undergång. Det som har förändrats är att konflikter och missnöje exponeras på ett mycket tydligare sätt när var och en kan vara sin egen publicist på olika sociala nätverksplattformar. Det är inte annor-

lunda med konspirationsteorierna. Det finns inget vetenskapligt stöd för att de ökat i omfattning – de har däremot blivit mer tillgängliga för dem som lockas av dem, och för dem som förfasas över dem. Tron på konspirationsteorier handlar i hög grad om misstro mot det etablerade samhället och en ovilja att låta någon annan ”tänka åt en”, det är också en djupt rotad mänsklig egenskap att vilja se avsikter även där det inte finns några. Det är ett sätt att förstå världen, som återfinns i de primitivaste religioner. På samma sätt vill många få sina åsikter bekräftade och enkla lösningar serverade. Det handlar i grunden om psykologiska behov och att ”hushålla” med tankemässig energi.

Donald Trump kom inte till makten tack vare de sociala medierna utan på grund av missnöje med dysfunktionella egenskaper hos det amerikanska samhället. Även om hans analys av problemen kanske lämnar mycket i övrigt att önska fångade han upp känslan hos många och erbjöd sin egen person som svar. En egen tv-kanal hade förstås fungerat lika bra som Twitter för att föra ut detta känslobudskap. Ända sedan radion uppfanns har vi haft medier med möjlighet att nå ut till en nationell masspublik, vilket är den avgörande faktorn här. Masssamhället har vid det här laget ett sekel på nacken.

Sedan en tid tillbaka har dock kritiken mot de sociala medierna bytt fokus. Nu är det inte längre innehållet som betraktas som ett problem utan formen.

Medieteoretikern Marshall McLuhan konstaterade redan 1964 att formen är viktigare än innehållet för att förstå medier: ”The medium is the message.” Vi stirrar oss gärna blinda på innehållet när ett nytt medium dyker upp och förbiser formen. Innehållet är något vi känner igen, formen är det okända och svårgripbara.

Distinktionen mellan form och innehåll är glasklar. Men poängen är att formen styr innehållet. Innehållet är utbytbar så länge det passar formen, även kallat format – text, ljud, bild, rörlig bild eller interaktion i olika kombinationer. Det tar tid för ett nytt medium att hitta sin form. Radion försökte i sin barndom härma teatern, i både tilltal och program – när den inte läste upp telegram från tidningsvärlden. Teatern och tidningarna var det man kände till. Efterhand hittade radion sin egen speciella form. Tv var på samma sätt i början ”radio med bild” eller hemmabio, innan den utvecklade sina egna genrer.

När internet började slå igenom som socialt medium i början av 2000-talet var det till en början i form av bloggar, kommentarsfält och diskussionsforum. Först välkomnades de nya åsiktstorgen som en möjlighet till fördjupad demokrati. Ganska snart visade det sig dock att åsikterna som framfördes på bloggar och i kommentarsfält just var de åsikter som inte bekräftades av massmedierna själva. Talet om den fördjupade demokratin byttes under 2010-talet i den rädsla för anarki jag beskrev ovan.

Sedan dess har de sociala medierna lämnat sitt vildvuxna tillstånd. Ett fåtal globala bolag har utvecklat former för interaktionen som även styr innehållet. Utvecklingen går snabbt. Facebook framstår i tilltagande grad som ett tillhåll för medelålders och äldre, medan Instagram och Tiktok vunnit mark bland de yngre, inte minst bland kvinnor. Utvecklingen går mot mer bilder, både statiska och rörliga, och

mindre politik. Det senare riskerade inte bara att dra in företagen själva i storpolitiska konflikter utan tenderade dessutom få användarna att klicka sig vidare till rena nyhetssajter.

Ett trivalt skäl till att bilden vunnit mark på textens bekostnad är att de flesta idag har bättre uppkoppling än för bara 10 eller 20 år sedan. Men de sociala medieföretagen har också insett vad som rent psykologiskt håller människor kvar på deras plattformar. Vreden och högmodet har fått sällskap av avunden, vällusten, frosse-riet och lättjan. Girigheten har de börsnoterade tech-oligopolen själva tagit hand om. Genom att de utgör ett slags naturliga monopol i sin nisch – hela affärsidén med exempelvis Twitter eller Facebook bygger på att alla använder samma plattform – har vinnarna tagit allt och kunnat expandera globalt. Konkurrensen ligger i att användarna inte ska byta till ett annat format.

De sociala mediernas form kan sägas vara ”styrd interaktion” mellan användarna sinsemellan och mellan användarna och plattformen. Algoritmerna följer vårt beteende och ger oss mer av det vi är intresserade av – vilket tenderar vara just kardinalsynderna. Att framhäva oss själva, jämföra oss med andra, egga upp oss, lägga upp mat eller bara klicka oss fram på meningslösa klipp. Plattformarna har förstått våra mest primitiva och grundläggande behov.

När man slutar se sociala medier som ett kognitivt problem – det är snarast en vinst för mänskligheten att fler röster kan göra sig hörda och utbyta information med varandra – och börjar se

dem som ett emotionellt problem så framstår de i mörkare dager. Visserligen har tv-mediet också utmålats som förlöjande och fördummande, men de sociala medierna förefaller ha mycket högre potens.

”Återstår frågan om vi vuxna är myndiga nog att stå emot frestelsen när djävulen utrustat sig med ny teknik?”

Socialpsykologen Jonathan Haidt driver starkt tesen att de sociala medierna skadar våra barn och ungdomar genom att fullständigt uppsluka dem. De blir depressiva, ångestfyllda och passiviserade. Haidt framhåller att de sociala medierna skapar en ”nätverkseffekt”. Det har helt enkelt blivit nödvändigt att vara där för många ungdomar om de vill vara delaktiga i ett socialt liv. Priset blir därmed högt för att lämna även om var och en skulle må bra av det – på fackjargong har vi att göra med ett ”fångarnas dilemma”.

Barn har inte samma självkontroll som vuxna. Om Haidt har rätt så finns det starka skäl att reglera användningen av sociala medier för barn och ungdomar på samma sätt som vi reglerar tillgången till droger och alkohol. Vi kan inte förvänta oss att de självmant ska bryta ett så starkt destruktivt mönster.

Återstår frågan om vi vuxna är myndiga nog att stå emot frestelsen när djävulen utrustat sig med ny teknik? Än så länge förefaller det inte vara värt priset det skulle innebära att låta staten ta ett jättekliv i auktoritär riktning och begränsa eller förbjuda tillgången till Internet för vuxna.

Dagens sociala medier är dock bara den första generationen. Med artificiell intelligens kommer nätjättarna att ha ett verktyg för att maximera manipulationen av vår mänskliga, driftstyrda natur. Bli inte förvånade om en ”kinesisk lösning” där staten går in med hela handen och håller oss i schack, eller rentav tanken på en religiöst präglad inre disciplin i ett ”teknikfritt kalifat” kommer att locka allt fler.

Håkan Boström är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

Bortom vår kontroll

I den digitala eran är vi så sammanvävda med systemen att gränsen mellan människa och maskin blir svår att upprätthålla. I livet med maskinerna blir vi antingen slavar eller gudar.

Av Susanne Wigorts Yngvesson

Det är lätt att bli dystopisk när man tänker på många av de avancerade tekniska verktyg som människan har i sin hand. Fast bilden med handen fungerar väl inte längre? Det är bara bråkdelar av de digitala maskinernas kapacitet som vi har i handen. Det mesta finns därute någonstans, bortom individens händer och kontroll. Kanske är perspektivet istället omvänt, att det är maskinerna som har människan i sin hand? Men eftersom människan skapar maskiner och programvaror så kan man, med handens bild, säga att människan både är användare och den som blir använd. Både skapare och skapad. Både konsument och produkt. I den digitala eran är vi sammanvävda med systemen på ett komplext sätt. Det är inte lätt att säga var gränsen mellan mig själv och de smarta systemen går, om det alls finns eller är önskvärt med en tydlig gräns.

Om man undrar hur människan bör förhålla sig till den digitala sfären så är den första utmaningen att bestämma vilken fråga vi börjar med. Handlar det om hur människan "behöver bli vuxen de verktyg hon omger sig med", som Håkan Lindgren menar i en artikel för tre år sedan (SvD 23/8 2021)? Om det är utgångspunkten så blir följdfrågan vilka som avgör vem som är den vuxne i rummet.

Ska det bedömas i förhållande till nyttan, lyckan, njutningen eller andra konsekvenser? Eller ska det bedömas utifrån en eller flera universella principer som maskin- och programutvecklare bör underordna sig tillsammans med användarna, såsom formuleringar ur FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna? Att vara vuxen de verktyg vi använder kräver en hög grad av visdom (*sophia*) och empati (*empathia*).

Om svaret blir nej, människan i allmänhet är inte vuxen i den meningen, ska vi då som mänsklighet göra allt vi kan för att bromsa den digitala expansionen? I ett upprop i mars förra året uppmanade världsledande AI-utvecklare till just det. De ville sätta framfarten av generativa AI (GPT-4 och dess efterföljare) på paus i ett halvår för att tillsammans diskutera hotande konsekvenser. Nivån på hotet jämförde de med kärnvapenkrig och pandemier. Världsledande AI-utvecklare menar alltså att män-

niskan ännu inte är vuxen nog att förstå eller hantera kraften i dagens mest utvecklade AI-system. Kommer vi någonsin att bli det?

Ett annat sätt att förhålla sig till den digitala sfären är att fråga sig vilka mål och medel som är rimliga för att världen ska bli bättre att leva i. Då är det inte vuxenheten som är det centrala utan vilka vi blir i interaktionen med våra smarta maskiner – och vilka som har inflytande över AI som styrmedel. Här kolliderar en stereotyp uppfattning om den moderna västerländska människan som autonom och förnuftig med det faktum att hon är lätt att manipulera, att hon är osjälvständig och påverkas av diverse begär mer än av förnuft. Med sociala medier, digitala spår av transaktioner och rörelsemönster etcetera ger vi upp en del av vårt självbestämmande och vårt "inre rum" i utbyte mot det digitala universumet som livsstil.

Om vi uppfattar spårning och beteendestyrning som integritetskränkande eller inte, beror på vad vi får ut av transaktionen. Saker eller sammanhang som vi gärna vill ha utifrån en omedelbar behovstillfredsställelse uppfattar vi i allmänhet inte som riskfyllda, även om det hotar livsvärlden på längre sikt – genom urholkning av demokrati, tillit och sanning.

"Det är inte lätt att säga var gränsen mellan mig själv och de smarta systemen går, om det alls finns eller är önskvärt med en tydlig gräns."

Smarta prylar (Internet of Things) omfattar inte endast funktionerna i våra mobiler och fordon utan även exempelvis smarta leksaker för barn, sexleksaker för vuxna, hjälpredor i hemmet, myndigheters insam-

ling och sortering av data (Big data) och säkerhetsprylar både i hemmen och i de offentliga rummen. Att systemen kommunicerar med varandra är till stor hjälp på både makro- och mikronivå, men det kan också användas för djupt destruktiva syften. Så är det förstås med all teknik och tekniken i sig är varken ond eller god, men skillnaden från förr, när systemen inte var smarta, är att effekterna blir monumentalt större.

Så hur ska vi förhålla oss till allt detta, vi som inte är AI-experter? Vilka förmågor och kunskaper har vi att göra val som leder oss mot en bättre värld än den nuvarande? Anta att människan i ytterst liten grad har kontroll över sina egna val och sina känslor. Då kommer hennes upplevda val och emotioner att styras av faktorer som hon inte själv råder över. Anta också att det ligger en

ASOCIALA MEDIER

Beroendeframkallande.

FOTO: JESSICA GOW/TT

bit av sanning i det som psykologiska och sociala experiment om mänskligt beteende som Stanley Milgrams lydnadsexperiment 1963 eller den ifrågasatta Stanfordstudien 1971 visade, nämligen att människor hyfsat enkelt kan manipuleras till att begå grymma handlingar mot varandra. Och extrema grymheter sker ju de facto hela tiden, oavsett resultaten av psykologiska studier. Så dels har vi denna fallenhet, bokstavligen, för grymhet hos människan, dels har vi också förmåga till altruism, empati, vishet och vänskap, för att nämna några av människans potentiella dygder – även under grymma villkor.

Hur våra smarta system utvecklas, används och kontrolleras är angeläget för planetens framtid. Det är en fråga till var och en av oss, till politiker, forskare, ekonomer, religiösa företrädare, journalister med flera: Hur önskar vi att livet på planeten ser ut om

fem, tio eller femtio år och vad gör jag och vi för att bidra till att det blir så? Här finns det tyvärr återigen anledning att ansluta till den dystopiska sidan. Jag önskar att jag kunde annat, men manipulering av fakta, spridning av propaganda, triggande av motsättningar, kortsiktiga lösningar och litet tålamod för lyhördhet visar att vi som mänsklighet ännu inte är vuxna den teknik vi använder. Men den finns, är en del av vår livsvärld och den kommer att bli än mer kraftfull.

I livet med maskinerna blir vi till gudar, demoner eller slavar i ett system som styr oss mer än vi styr det.

Susanne Wigorts Yngvesson är professor i etik vid Enskilda Högskolan i Stockholm.

Eskapismens revolution

Frågan är inte om vi ska bejaka den digitala utvecklingen eller bekämpa den. Frågan är hur vi hittar en balans.

Av Vesna Prekopic

Det är 25 år sedan filmen *The Matrix* hade premiär och hade man inte existentiell ångest innan fick man det efter att ha sett den. I det framtidsscenario där maskinerna tagit över världen och förslavat människan (som övertydligt används som batteri för att hålla maskinerna igång) ställs frågor om vad det är att vara människa, om skiljelinjen mellan vad som är verkligt och vad som är en illusion och om det är bättre att leva i en behaglig livslögn eller i en obehaglig sanning.

”Free your mind”, befria ditt medvetande, säger rebelledaren och sinnesfrigöraren Morpheus till datahackaren och människobefriaren Neo som får ett oåterkalleligt val. Antingen sväljer han det blå pillret och lever kvar i den förljugna virtuella världen eller så tar han det röda pillret och börjar se världen som den verkliga är. Neo väljer att se sanningen, hur torftig den än ter sig i jämförelse med lögnens ljuva liv, och han börjar stegvis att avprogrammera sig från sitt mentala fängelse och börjar tänka fritt.

Ungefär så känner troligtvis många av oss efter årtionden av digital utveckling. Likt Neo tycks vi ha börjat se världen som den verkliga är. Den är mörk. Efter att i årtal ha hyllat den digitala revolutionen och sett den som ett naturligt steg i evolutionen tar vi till slut till oss larmrapporterna om de negativa fysiska och psykiska effekterna av att ha lagt vårt liv i maskinernas händer. Vårt kollektiva medvetande har äntligen befriats.

När *The Matrix* kom 1999 fanns inte sociala medier. Vi hade inte Facebook, Instagram, X, Snapchat eller TikTok, vår fria vilja var ännu inte kapad av de osynliga och förrädiskt beroendeframkallande algoritmer som fattar beslut åt oss. De som tyst talar om för oss att det är *det där* vi vill ha, det är *det där* vi vill köpa, det är *det där* vi vill göra och det är *den där* vi vill vara. Men det stora uppvaknandet handlar inte främst om att vi insett att vi har förtrolats av de smarta mobilerna och deras hypnotiska innehåll, det är att vi låtit våra barn göra det.

Det finns numera gott om studier som visar att ju mer tid barn och unga tillbringar med sina mobiler och sociala medier, desto sämre mår de. Det larmas om konsekvenser som depressioner, ätstörningar och spelberoende. I rapporten ”Det syns inte – hur man mår” (2024) betonas att även om sociala medier kan berika livet, så pekar forskningen på att den ständiga närva-

ron av sociala medier utmanar levnadsvanor, självstyrning och självbild. Oavsett om man är vuxen eller barn. Flickorna mobilscrollar länge vid sänggående, sover med mobilen, är stillasittande och utan fritidsaktiviteter. Fler flickor än pojkar är missnöjda med sin kropp efter att ha jämfört sig med andra på sociala medier (flickorna ligger runt 60 procent från årskurs sju, pojkarna på cirka 20 procent på högstadiet men ökar till 30 procent på gymnasiet). Den fysiska utvecklingen backar. Lärare vittnar om att barn inte längre kan använda en sax eller göra kullerbyttor. Och unga lider av sömnbrist, något som påverkar inlärningskapaciteten, det logiska tänkandet och koncentrationsförmågan. Tio dagars sömnbrist gör att en fjortonåring får ett arbetsminne som en tioåring.

Flickorna odlar sitt självhat på sociala medier, pojkarna odlar sitt samhällshat. Incelkulturen har kunnat växa ostört i sitt kvinnohat i den globala digitala världen. Gangsterkulturen frodas på de digitala plattformarna och glorifierar och normaliserar våld och kriminalitet, och har gett gängen ousinliga möjligheter att rekrytera pojkar och unga män för att utföra olika brott, i allra värsta fall att mörda. Brottsutredaren Luay Mohageb på Stockholmspolisens brukar benämna denna digitala grooming som ”gangsterism”.

Polismästare Carin Götblad säger i en intervju i *Dagens Nyheter* i april 2024 att sociala medier är som att vara på Sergels torg en sen kväll och hon konstaterar att föräldrar aldrig skulle låta sina barn vara där då, men man låter dem obekymrat vistas i den digitala miljön.

Den digitala revolutionen har möjliggjort en eskapistisk revolution. Spelar det ens någon roll vad som är sant och vad som är verkligt för de barn och unga som är födda in i parallella verkligheter? De svarar förmodligen nej. De ställer sig säkerligen ändå samma frågor idag som identitetssökande ungdomar alltid gjort. Vad är frihet? Lycka? Vem är jag och vad är meningen med alltsammans? Men deras väg till svaren på frågorna är garanterat annorlunda än de äldre generationernas. Det betyder inte att den digitala väg de väljer är den bästa.

Vi vet att sociala medier är beroendeframkallande. Det är ingen åsikt, det är fakta. Ändå tillåter föräldrar att barnens liv styrs av appar och algoritmer. De digitala verktygen och de digitala vär-

”Den fysiska utvecklingen backar. Lärare vittnar om att barn inte längre kan använda en sax eller göra kullerbyttor.”

ASOCIALA MEDIER

Neo valde att se sanningen och började tänka fritt.

FOTO: ALAMY

dar våra barn lever i är del av ett paradigmskifte. En klok vän till mig som i över 20 års tid arbetat inom skolans värld, som lärare, rektor och nu biträdande verksamhetschef inom skolan i en kranskommun till Stockholm har uttryckt det som att det finns två läger när det kommer till digitaliseringen av ungas liv, i skolan men också utanför. De som räds den tekniska utvecklingen och vill hindra elever att använda den och som propagerar för total övervakning av elever och fler förbud mot den. Den andra

gruppen ser en oundviklig omdefinition av kunskap, lärande och varande.

Frågan är inte om vi ska bejaka den digitala utvecklingen eller bekämpa den. Frågan är hur vi hittar en balans. För den virtuella världen har blivit den verkliga världen och i den behöver vi återta kontrollen och makten över vårt liv, över vår tid.

Vesna Prekopic är frilansjournalist och författare.

Vi måste ta ansvar

Om vi identifierar tekniken som orsaken till våra problem så kommer vi kanske också att söka lösningar i teknikens framtida utformning.

Då finns risken att vi abdikerar från vår egen autonomi.

Av Nicklas Berild Lundblad

Det finns åtminstone två berättelser om tekniken som verktyg.

I den första är tekniken ett verktyg vi kontrollerar och som hjälper oss att kontrollera oss själva, den är *enkratisk*. Våra verktyg är en del av oss. Vi är, som kognitionsforskarna Andy Clark och David Chalmers påpekat, försedda med ett utsträckt medvetande som omfattar andra runtom oss, de verktyg vi lever med och de andra sammanhang som vi ingår i. Frågan om hur vi använder verktygen är därmed egentligen frågan om hur vi handlar i stort, och frågan om teknikens inverkan på oss själva, samhället och framtiden är frågan om vad vi egentligen vill.

Vi väljer hur vi använder verktygen.

I den andra berättelsen är tekniken *akratisk* – den försvagar vår vilja. Tekniken hackar oss, utnyttjar svagheter i vår biologi och förvandlar oss till ändlöst doomscrollande dopaminknarkare. I den här berättelsen är tekniken inte en del av oss, utan en parasit, eller ett virus, som utnyttjar oss för att tjäna pengar. Stora kapitalistiska företag utvecklar teknik som skördar vår uppmärksamhet, förvandlar den till efterfrågan och sedan höstar in vinsten.

Vi är offer för tekniken, och kapitalismen.

Vilken av dessa berättelser är den rätta?

Förmodligen är svaret att ingen av berättelserna riktigt fungerar. Teknikhistorikern Melvin Kranzberg formulerade i början på 1980-talet ett antal olika lagar som han menade gällde förståelsen för teknikens roll i historien. Den första lagen löd helt enkelt: "Tekniken är varken god eller ond, eller neutral."

Kranzbergs poäng var ungefär denna: tekniken är inte en orsak i klassisk bemärkelse – det går inte att säga att tekniken vare sig försvagar eller förstärker viljan, eftersom tekniken är en ständigt pågående process, en förhandling mellan olika värden och aktörer i ett komplext nätverk. Den kan vara både akratisk och enkratisk.

Den som förvandlar tekniken till en orsak fastnar alltid, menade Kranzberg, i teknikdeterminism: tanken att tekniken med nödvändighet leder till vissa effekter och att vi antingen måste välja

bort tekniken eller acceptera dessa konsekvenser. Teknikdeterminismens lockelse är märklig, men den har en egen logik. Om tekniken med nödvändighet har vissa enkla konsekvenser, ja, då minskar ju vårt eget ansvar – vår egen roll minimeras.

Det är tingen, inte vi, som skapar problemen i samhället. Vi vill det rätta, men tekniken förleder oss till det orätta – tekniken urholkar viljan och lämnar oss som offer.

"The Internet made me do it!" utropar den som betar sig fel.

Akrasia – eller viljesvaghet – har diskuterats i filosofin åtminstone sedan Sokrates i Platons tappning förklarade att det inte finns någon verklig viljesvaghet: den som vet vad som är rätt kan inte handla orätt – om någon handlar orätt så är det för att de inte insett hur man borde handla. Det som ser ut som viljans svaghet är då endast okunskap.

"Även om vi vet att vi handlar fel kan vi ändå förledas när viljan är svag. Vi är långt ifrån perfekta, och ofta gör vi saker som inte är bra för oss själva eller för andra."

Aristoteles blev inte helt övertygad av det resonemang, utan konstaterade i sina etiska skrifter att akrasia nog kunde vara ett verkligt fenomen. Vi kan handla orätt även om vi vet att våra handlingar är fel – ibland förleds vi. Senare viljeforskning har visat att det stämmer – vi har en viss viljeförmåga som urholkas under dagen, nästan som all kroppslig energi. Även om vi vet att vi handlar fel kan

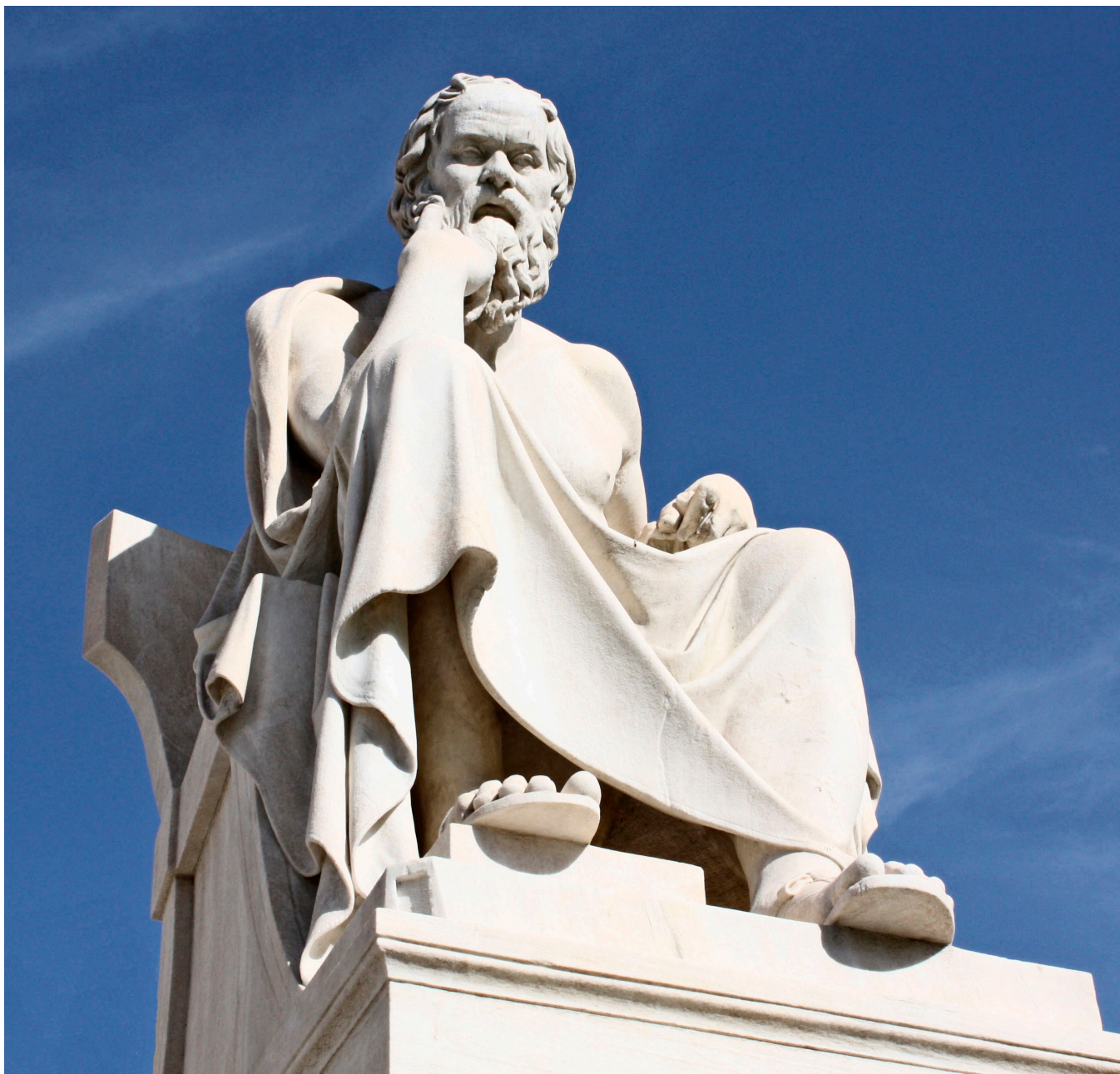
vi ändå förledas när viljan är svag.

Vi är långt ifrån perfekta, och ofta gör vi saker som inte är bra för oss själva eller för andra.

Men det som avgör hur vi handlar är ingen enskild sak, utan det sammanhang vi befinner oss i. Tekniken är en del av det sammanhanget, men den är inte en ensam orsak till vårt handlande – och lika litet som tekniken skapar demokrati och öppnar diktaturer (något många med mig hoppades på i början av Internet), ja, lika litet skapar den diktaturer och polariserar samhällen.

Den är varken god eller ond, eller neutral.

Att bli vuxna våra verktyg betyder kanske inget annat än att bli vuxna oss själva, vår akrasia och de sammanhang vi ingår i, och det framgår kanske extra tydligt om vi frågar oss om vi tror att samhället skulle bli mindre polariserat, ungdomar mindre deprimerade och vuxna mindre benägna att tro på konspirationsteorier om vi bara tog bort all teknik – eller om det kanske

Sokrates: Viljans svaghet är bara okunskap.

FOTO: BRIGIDA SORIANO/ALAMY

handlar om att vi måste förändra hela det sammanhang som vi ingår i – delta i samhället mer, fatta egna beslut och engagera oss i varandra.

Vi skapas av en komplex väv av olika fenomen där tekniken ingår, men det går inte att enkelt separera ut tekniken från samhället i stort, medierna, sociala band och sammanhang. Inte ens för barn och unga – där det kan vara extra frestande att leta efter enkla ingrepp för att försöka hantera ungas ångest och oro inför en framtid som kännetecknas av klimatförändringar, terrorism, pandemier och politisk splittring – går det att enkelt identifiera enskilda orsaker till hur de mår och handlar.

Det finns en fara här: om vi identifierar tekniken som orsaken till våra problem så kommer vi kanske också att söka lösningar i teknikens framtida utformning. Artificiell intelligens skulle kanske kunna ta över åt oss och ge oss artificiell viljekraft – och hjälpa oss att bli bättre människor, gladare och mer effektiva. Men då har vi abdikerat från vår egen autonomi.

Vi måste kanske istället bli vuxna vår samtid och framtid, snarare än bara våra tekniska verktyg. Om något betyder det kanske att vi måste ta mer eget ansvar för hur vi lever – och när vi måste förändra vårt liv – i en alltmer komplex värld.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik.

Sienkiewiczs uppgång och fall

Succéromanen *Quo vadis* har ofta filmatiserats och bidrog till att Henryk Sienkiewicz fick Nobelpriset. Nu har den kommit i en ny svensk översättning.

Av Moa Ekblom

Få böcker i litteraturhistorien har upplevt en mer dramatisk uppgång och ett brantare fall än Henryk Sienkiewiczs *Quo vadis*. Den publicerades som följetong mellan 1895 och 1896 i tre polska tidningar och kom i bokform 1896.

Den översattes omedelbart till ryska och engelska och därefter till många andra språk. Det finns nu ett otal editioner på uppskattningsvis 57 olika språk av *Quo vadis*.

Under loppet av bara några år blev romanen en av världens största bästsäljare, och man pratade om "quovadisomania" med teateruppsättningar, *tableaux vivants* och hela fem filmatiseringar. De första var kortare stycken, men den första långfilmen, som var en över 2 timmar lång italiensk produktion, kom redan 1913, och var en av filmhistoriens första *blockbusters*. Filmatiseringen som kom 1924 var dock en flopp, regisserad bland annat av Gabriele D'Annunzios son. Den mest kända varianten av *Quo vadis* på vita duken är den överdådiga amerikanska från 1951, som sägs ha räddat filmbolaget Metro-Goldwyn-Mayer från konkurs.

Visserligen dog den första stora *Quo vadis*-hajpen efter ett tag, den var dock i mer än ett halvsekel spridd och populär, med hjälp av filmerna. Men mot slutet av 1900-talet försvann den gradvis och sedan drastiskt, och utanför Polen är Sienkiewicz närapå bortglömd, trots den sensation boken en gång utgjorde och trots hans Nobelpris i litteratur.

Romanen har givits varierande titlar på svenska. Den första översättningen, som kom redan 1898, gavs den deskriptiva titeln *Från Neros dagar*. Den gjordes av Vera von Kræmer, som senare blev en av landets första filmrecensenter (tyvärr avliden innan mastodont-filmen kom). En översättning med titeln *Qvo*

vadis kom 1911, en annan med titeln *Quo vadis?* (notera frågetecknet!) publicerades 1930. Det är dock osäkert om verket alltid översattes från polskan.

År 1934 kom en nyöversättning av Ernst C:son Bredberg, katolsk konvertit och sedermera anhängare av Franco, som ursprungligen publicerades som *I korsets tecken* men i senare utgåvor hade titeln *Quo vadis?*, där frågetecknet kvarstår. Det är den översättningen som den svenska publiken haft att tillgå, med vissa omarbetningar och förkortningar, fram till nyligen, då en oavkortad nyöversättning med titeln *Quo vadis. En berättelse från Neros dagar* (Marismas klassiker) äntligen föreligger. Översättare är den välrenommerade Jan Henrik Swahn, som även tolkat den senaste polska Nobelpristagaren Olga Tokarczuk.

Romanen *Quo vadis* berättar om kärleken, och alla dess hinder, mellan en ung kristen kvinna, Lygia, och Marcus Vinicius, en romersk adling. Orgier, banketter, gladiatorspel, kristna katakombgudstjänster och ett eldhärjat Rom utgör fond för dessa kärlekstrassel.

Den latinska frasen som utgör grund för titeln lyder i sin helhet *Quo vadis, Domine?* ("Vart är du på väg, Herre"), och lånas från en apokryfisk berättelse om aposteln Petrus, som vävts in i romanen. Petrus flyr Rom för att undkomma de förföljelser som bedrivs mot de kristna. På vägen möter han Jesus och frågar honom vart han är på väg. Jesus svarar att om Petrus överger hans flock så kommer Jesus att bege sig dit för att korsfästas en andra gång. Petrus vänder då om och underkastar sig martyrskapet i Rom.

Quo vadis översattes alltså omgående till många språk och spreds över världen, men översättning har alltid varit ett problem för denna roman. Det var en sådan braksuccé att det till exempel vid sidan av den legitima engelska översättningen fanns icke-auktorserade varianter, oftast inte med polska som

Moa Ekblom
är fil dr i latin.

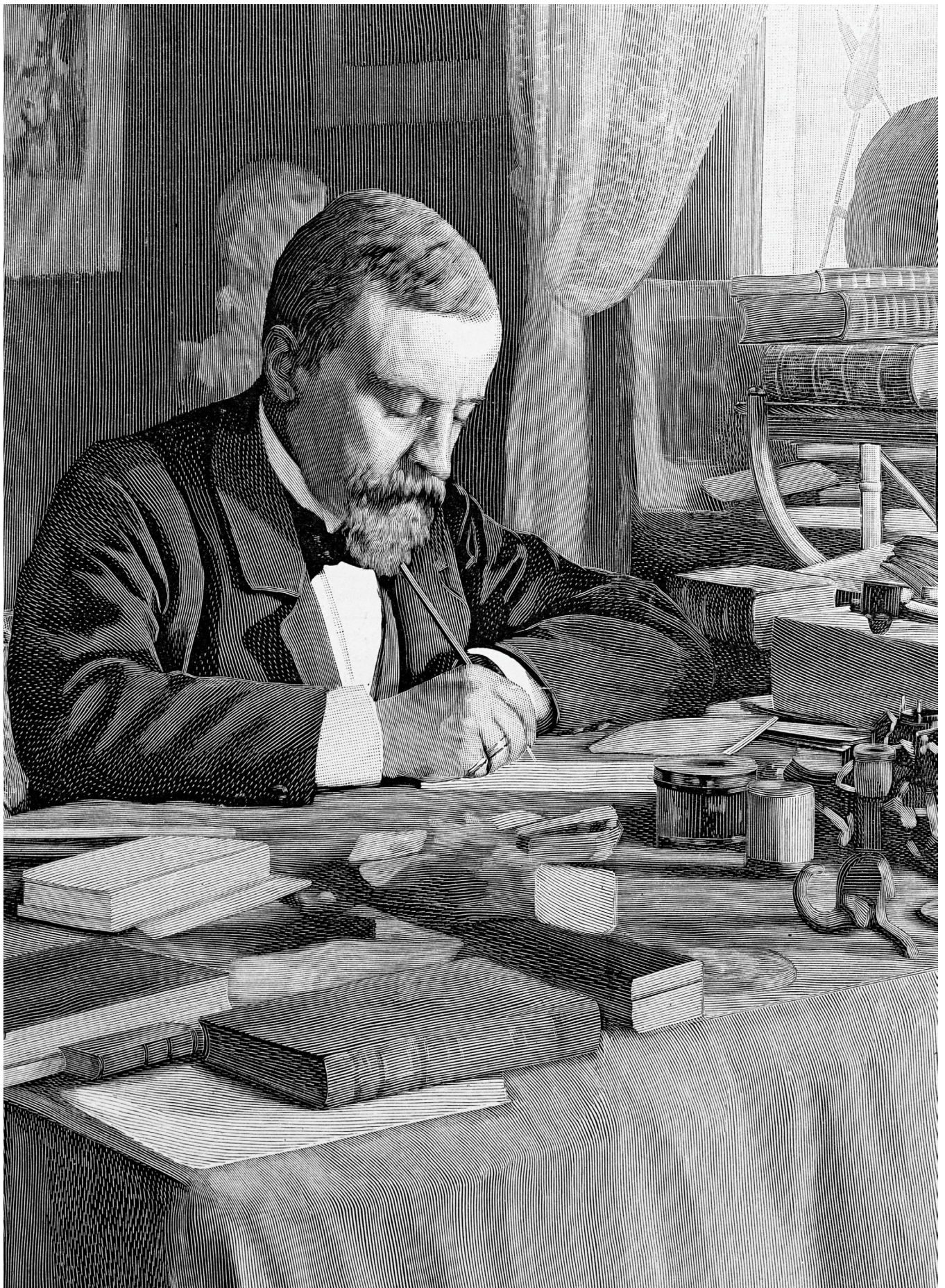

FOTO: ALAMY

Sienkiewicz vid skrivbordet.

>>

källspråk. Flera ryska översättningar fanns dessutom i omlopp, som inte hade sökt något som helst tillstånd hos författaren. Sedan användes dessa engelska och ryska varianter som källor för översättning till andra språk. De många hastiga översättningarna inverkade menligt på dess stilnivå, vilket givit den ett oförtjänt dåligt rykte. Hafsigheten påverkade inte populariteten hos massorna, men det har haft den konsekvensen att *Quo vadis* klassats som en bok av det osofistikerade slaget och sorterats in med andra bästsäljare som Margaret Mitchells *Borta med vinden*. Trots sitt Nobelpris uppfattades Sienkiewicz som en lättviktig författare, men med en mer kontrollerad utgivning och mer stringenta översättningar kanske det fallit sig annorlunda.

En annan kritik som har framförts mot *Quo vadis* är att handlingen ligger väldigt nära andra berättelser under 1800-talet om tidiga kristna i Rom. Dock ska man komma ihåg att den tidens romaner om antikens Rom i allmänhet, och om Nero och kristendomen i synnerhet, byggde på samma primärkällor, främst Tacitus och Suetonius. Men det som kritiker ofta har missat är att romanen är sprungen ur en speciell polsk relation till det forntida Rom och latinet.

Den särställning som den grekisk-romerska antiken länge hade i Polen kommer av att det tidigt utvecklades en polsk *latinitas* – ett aktivt användande av latinet, som dessutom bestod länge. Under cirka 300 år, från 1500-talet och framåt användes latinet inte bara som det lärda språket utan särskilt som ett medborgarspråk bland de högre stånden. Det fostrade sålunda en anda av delade värderingar och tanken om en politisk enhet, och en tanke om polsk självständighet, som i synnerhet bevarades efter att Polsk-litauiska samväldet hade gått under. Den polska *latinitas* inlemmades dels i 1800-talets framväxande romantiska nationalism, dels i en polsk-katolsk identitet. Denna *latinitas*, med romerska pretentioner, sågs som en del av den polska identiteten. Latinet var även ett sätt att manifestera att man tillhörde Europa och inte Ryssland.

POLEN, SOM VAR EN ung framväxande stat på 1500-talet, använde sig av ett typiskt renässansknep. Man hävdade att polackerna hade antika anfäder, att de härstammade från sarmarterna, ett iranskt krigarfolk bland annat omnämnt hos Herodotos. (Polen benämndes emellanåt *Sarmartia* på latin.) Denna konstruerade genealogi, med påstådda forntida segrar över bland annat Alexander den store, fick skänka legitimitet åt kungadömet. (Svenskarna gjorde detsamma med goterna.) Den sarmatiska myten, den så kallade samartismen, blev en sanning för adeln, och man klädde sig i orientaliserande kaf-taner och bar kroksablar i enlighet med dessa fabricerade rötter.

Latinet och den romerska kulturen blev en systematiskt spridd och använd del av den offentliga kommunikationen, som begreps överallt i de övre klasserna, som sålunda var flerspråkiga. Romersk litteratur var en del av den medborgerliga och kollektiva identiteten, och flera polska författare skaldade med stor framgång på latin. Man anammade inom adeln romerska republikanska ideal om medbestämmande och frihet, *Aurea Libertas*, medan absolut monarki rådde i grannstaterna. Latinet överbyggde språkliga och etniska skiljaktigheter inom den polska gemenskapen. Fransk-klassicismen och det växande intresset för antiken i Europa under andra hälften av 1700-talet stärkte och utvecklade latinet och vurmen för anti-

Från filmatiseringen 1951.

ken. Adeln var alltsomoftast tvåspråkig och latinet användes i det offentliga livet, i större utsträckning än andra delar av Europa, och fick en särställning i sin relation till folkspråken. Sålunda hade *latinitas* varit en integrerad del i konstruerandet av en polsk kulturell identitet, samtidigt som Polens komplexa historia omfattade ett otal gränsförskjutningar, språk och religiösa inriktningar. (Den katolska kyrkan spelade förstås även en roll.)

När idéerna om nationen och nationalstaten växte fram var Polen dessutom utsatt för ockupation och en gradvis uppdelning mellan Ryssland, Preussen och Österrike. Polen blev som nation statslös och försvann från Europas kartor. Antiken blev då ett medel för att uttrycka denna smärtsamma förlust, indirekt men intensivt. De misslyckade upproren ledde till att polackerna avrättades, straffades på andra sätt eller fick gå i exil. De kristna martyrernas moraliska rättträdighet och styrka när de förföljdes tockades som en parallell till polackernas lidande under ockupationerna, och fick sålunda skänka en djupare mening åt den olycka och de motgångar som drabbat dem, och utgöra ett löfte om framtida upprättelse. I denna miljö skolades Henryk Sienkiewicz.

Sienkiewicz föddes i ett ryskstyrt Polen 1846 i en bättre, men fattig, familj. Han hade dock högst mediokra betyg i latin i skolan, och i och med att han inte klarade vissa betyg i grekiska fick han ingen universitetsexamen. Dock läste han och skrev latin hela livet, hans förhållande till den romerska litteraturen är mycket levande, och så pass kunnigt att han elegant kunde skriva pastischer på antika brev i *Quo vadis*. När han fick Nobelpriset författade Sienkiewicz dessutom själv sitt tal på latin. (Han tog dock hjälp av en polsk filolog för att få det rättat så att han inte behövde skämmas inför den lärda för-samlingen i Stockholm.)

Filmen 1913.

Han började tidigt som journalist och producerade artiklar och skönlitteratur. Under 1880-talet skrev han de följetonger som blev hans litterära genombrott. De publicerade senare i bokform, kallad *Trilogin*, och utspelar sig under 1600-talet i Polsk-litauiska samväldet, och har en liknande handling, med ett ungt par som skils åt av diverse katastrofer. I den första boken, *Med eld och svärd*, är polackernas fiende kosackerna, i den andra är det svenskarna och i den sista Osmanska riket. Böckerna blev mycket populära och bidrog till att återuppväcka sarmartismen. Sienkiewicz avsåg att stärka det polska språket och litteraturen, och därigenom nationalkänslan under ockupationen.

Efter sin succé med *Quo vadis* sökte sig Sienkiewicz igen till den polska historien och författade ytterligare historiska romaner, bland annat om riddare på 1400-talet. Dessa översattes till åtskilliga språk och spreds vida, men inte på något sätt med det genomslag som *Quo vadis* haft. Verken om riddarna samt majoriteten av de historiska berättelserna av Sienkiewicz finns i svensk översättning av den produktiva Ellen Wester, som översatte såväl polska författare som Wladyslaw Reymont (Nobelpriset i litteratur 1924) och antika som Platon och Marcus Aurelius.

NU NÄR DET ÄNTLIGEN finns en genomarbetad och fullständig svensk översättning av *Quo vadis* kan man sålunda fråga om den är läsbar. Handlingen är som sagt rätt klichéartad och den kristna moralismen inte subtil och kan irritera den nutida läsaren. Men tack vare de fint utmejslade porträtten, den emellanåt riviga humorn, samt att den skickligt håller spänningen uppe, kan den ändå rekommenderas. Det är levande bild som tecknas av ett sinnligt, doftande och taktilt Rom, och man kan närapå vandra i den, då Sienkiewicz verkligen vinnlagt sig om det rumsliga.

Han studerade noggrant topografin vid vistelser i Rom inför arbetet med boken och rådgjorde med arkeologer som grävde där, det är sålunda närapå den tidens forskningsfront som återges i romanen. Han nominerades till Nobelpriset i litteratur av akademiledamoten Hans Hildebrand, som var just arkeolog och sålunda visste att uppskatta det gedigna arbete Sienkiewicz hade gjort. Även om *Quo vadis* inte nämns explicit i motiveringen till hans Nobelpris 1905, spelade den säkerligen roll vid sidan av hans övriga historiska verk.

Dessa överdådiga, emellanåt närapå voluptuösa, beskrivningar av livet i Rom ligger antagligen bakom varför *Quo vadis* utlöste ett så stort gensvar inom andra konster, speciellt det visuella, med målningar och vykort och balett och opera, samt teater och filmatiseringar. Tyvärr gör den nya svenska utgåvans typografiska utformning och omslag inte riktigt de målade beskrivningar rättvisa. Men formatet är behändigt, och det är alltid föredömligt med översättarens namn på omslaget.

Det är alltså gestaltningen av det forna Rom som får boken att leva, samt de intressanta gestaltningarna av antika personer. Handlingen är i övrigt klyschig, med den oskuldsfulla flickan Lygia och en pådrivande ung man vars väg till lyckan får förhinder och motgångar. Makthavarna är perverterade och korrupta utan gränser för sin grymhet, och det finns helgonlika kristna och trogna, ödmjuka tjänare. Den trognaste av dessa, Lygias slav Ursus, räddar henne i en helt vansinnig slutscen där sagda oskuld knutits fast på en rasande tjurs horn. Sienkiewicz använder sig av grepp från genrelitteraturen, det är actionpackade *cliffhangers* i nästan varje kapitel och till och med inslag av deckare, med en privatdetektiv, Chilon Chilonides, som har i uppdrag att leta reda på Lygia.

Romanens stora behållning är dock en oförglömlig skildring av Petronius Arbiter. Petronius (cirka 27 e Kr – 66 e Kr), belagd i antika källor som en av kejsar Neros hovmän, kallades för *elegantiae arbiter* – smakdomare eller bedömare av finess, och av romanen *Satyricon*, som brukar tillskrivas honom, har kapitlet *Trimalchios gästabud* beva-

rats till vår tid. (Den föreligger i flera svenska översättningar, bland annat av Ellen Wester som nämnts ovan, och senast 1996 av Maria Plaza.) Sienkiewicz lyckas att av några få rader hos Tacitus (*Annales* 16:18) skapa ett sympatiskt personporträtt, och den inkännande fiktiva gestaltningen skapade respektabilitet åt författaren Petronius. Det har sagts att Petronius just blev en del av skolornas pensum i USA på grund av hur han skildras i *Quo vadis*, tidigare hade det inte ansetts passande. (Det bevarade kapitlet och andra fragment är rätt grova, med homosexualitet, orgier, skatologisk komik och mycket annat vulgärt, som inte riktigt passade den viktorianska erans skola.)

Med hjälp av primärkällor som Tacitus och *Satyricon* mejslade Sienkiewicz fram en komplex och mångbottnad skapelse – en man som simultant var cynisk och lat, men även intelligent, sofistikerad och självvironisk. Petronius är kapabel till dekadenta utsavvningar, men även till ädelmod och tapperhet, och förkroppsligar sålunda inte bara lasterna som det eftersträfvansvärda i den grekisk-romerska antiken.

Petronius porträtteras i arbetet och stoltheten över sin roman. Han blir därmed en författarkollega och även en ställföreträdare för Sienkiewicz. Petronius observerar sin samtid och reflekterar över konflikten mellan hedniska och kristna kulturer, vilket förhindrar att romanen blir en renodlad apologi för den nya religionen. Hans utsagor om kristendom låter övertygande just för att de kommer från en representant för den romerska världen, som betraktar detta nya fenomen med distans och en viss cynism. Lika

trovärdig i detta avseende är hans ironiska kommentarer om dekadens och moralisk tomhet hos den romerska eliten, och då i synnerhet kejsar Nero. I och med att Petronius är den mest minnesvärda och intressanta personen i romanen, där till och med hans självmord kan skildras som heroiskt, blir skildringen av Neros förföljelse av de kristna mer nyanserad och subtil, och detta är vad som gör att *Quo vadis* står sig bättre än flertalet av 1800-talets romaner om det antika Rom. Edward Bulwer-Lyttons *Pompejis sista dagar* (1834) är närapå oläslig och Lew Wallaces *Ben-Hur. En berättelse från Kristi tid* (1880) genomsyras av religiositet och frälsning som gör den emellanåt en smula tråkig. (Den sistnämndas filmatisering 1959 brukar dock grupperas med *Quo vadis* dito från 1951.)

Språket i nyöversättningen har alltså en gammaldags anstrykning, men det är snarare för att fånga en ton i det polska originalet. Sienkiewicz har även strösslut med utrop och begrepp på latin för att ge en historisk känsla till berättelsen, och de behålls förtjänstfullt med noter i översättningen.

Det är svårt att förklara hur stor denna bok var och det genomslag den har haft. Det fanns en myriad av parodier, skämt, allusioner, repliker och diskussioner om den, och det understöddes av de många filmatiseringar som har gjorts, den senaste en polsk 2001. Mastodontfilmen från 1951 har färgat vår bild av Nero och antikens Rom och av kristendomens historia i lika stor utsträckning som boken. I denna filmatisering gick inte scenen med Lygia på tjuren att realisera, utan hon fick vara bunden vid en stolpe, men räddas även där av den trogne Ursus. Ursus blev genom denna filmatisering en figur i sin egen rätt, och nio filmer om hans vidare äventyr spelades in 1960–64 med varierande kraftkarlar i huvudrollen.

Landsmannen och surkartet Witold Gombrowicz (som inte fick något Nobelpris) fällde omdömet ”en förstklassig andra klassens författare” om Sienkiewicz, och det ligger ändå något i det. Sienkiewicz är färgad av sin tids konventioner, och med inslagen av sentimentalitet och smetig romantik kan *Quo vadis* emellanåt närma sig pekoralet. Men pekoral kan vara mer eller mindre väl genomfört och detta är mästareligt. Sienkiewicz förmåga att skapa minnesvärda karaktärer, ett sinnligt och levande Rom samt en berättelse med starkt driv skapar en läsvärd roman, som får patos av den polska *latinitas* som genomsyrar. ✨

HISTORIA

Betydelsen av lärda verk

Riksarkivets senaste årsbok ger en fördjupad bild av Gustav Vasa och hans tid, skriver **Gunnar Wetterberg**.

Uppror leder till förtryck

64 Catarina Kärkkäinen läser Douglas Murray

Maktens hemligheter

66 Bengt Magnusson tittar på *Yellowstone*

Ett sista trolleritrick

67 Henrik Nilsson läser Gabriel García Márquez postuma roman

Hon viskar i läsarens öra

68 Carl Rudbeck läser Emily Dickinsons brev

Beska frukter mognar

70 Martin Lagerholm läser Hugo von Hofmannsthal's dikter

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson tittar på *Historien om Sverige*

I korthet

71 Karin Stensdotter om Paris små boklådor

DE LÄRDA VERKEN har en särskild ställning i svensk offentlighet. Det är myndigheter som till stor del sysslar med att vårda och ta fram kunskap för hela samhällets räkning.

När arkeologen Birger Nerman skrev bekymrat om de lärda verken i *Svensk Tidskrift* 1962 var han generös i sin definition. Han tog med tekniskt och naturvetenskapligt inriktade institutioner som Försvarets forskningsanstalt, Naturhistoriska riksmuseet och Sveriges geologiska undersökning. Det har fog för sig, men Nerman övergick sedan till det som blivit den gängse användningen av begreppet: de humanistiska lärda verken – museerna, arkiven och biblioteken. Kungliga biblioteket, Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer hör idag till de viktigaste.

Var och en som fördjupat sig i humaniora är medveten om de lärda verkens betydelse. De har anställt rader av framstående forskare som utfört en stor del av sin vetenskapliga gärning i verkens hägn. Närheten till källorna och artefakterna har befruktat centrala frågeställningar.

När jag försökte tränga in i litteraturen kring Axel Oxenstierna upptäckte jag att många verk hade författats av hängivna arkivarier. I slutskedet fick jag oskattbar hjälp av arkivrådet Helmut Backhaus, ansvarig för Riksarkivets Oxenstierna-projekt och den som bäst behärskar den väldiga samlingen brev och skrifter till och från kanslern.

Redan för drygt sextio år sedan var Nerman bekymrad över forskningens ställning vid verken. ”Inga lärda på lärda

verk”, konstaterade Anders Björnsson i *Axess* nr 4/2008. Han varnade för att kunskapsuppbyggnaden hämmas när verken får chefer utan ämneskunskaper.

Desto mer välkommen är därför Riksarkivets senaste årsbok, *Sverige 1523*. Framträder det lärda verket när det är som bäst: med all den kunskap som medarbetarna och deras kolleger vid akademien kan ösa ur arkivets material. De fördjupar och nyanserar förståelsen av Gustav Vasa och hans tid. Av allt jubileumsståhej är det nog årsboken det som kommer att ha störst

Författarna vrider och vänder på materialet och får fram nya, spännande perspektiv på det som hände 1523 och årtiondena därefter.

bestående värde.

Redaktören Claes Gejrot har hållit samman den breda genomgången av olika aspekter. Författarna vrider och vänder på materialet och får fram nya, spännande perspektiv på det som hände 1523 och årtiondena därefter.

Olle Ferm reder ut det som är firandets föremål, ”Kungavalet i Strängnäs”. Som han tolkar materialet ville Gustav visserligen bli kung, men knappast redan då. Huvudsyftet med herremötet var att ta

Lärt verk: Riksarkivet.

FOTO: WIKIMEDIA

ställning till Lübecks krav på privilegier för sin handel med Sverige. Kungavalet var varken förutskickat eller förberett, utan improviserades fram.

DET VAR LYBECKARNA SOM drev fram det. I Danmark hade hertig Fredrik hyllats som kung den 26 mars 1523, och i april gav Kristian II upp och gick i landsflykt. Fredrik vände sig till Lübeck och begärde deras stöd för att återupprätta Kalmarunionen. De lybska sändebuden förklarade i Strängnäs att staden stått emot – men antydde att saken kunde omprövas, om förhandlingarna gick dem emot.

Då blev kungavalet ett sätt att definitivt bryta unionen och stärka Gustavs auktoritet som hansestadens motpart. I diskussionerna före valet påtalade han sin ringa börd. Olle Ferm tolkar det som ett taktiskt drag: ingen skulle efteråt kunna klandra valet av den anledningen. När valet bekräftades i kyrkan gick de lybska sändebuden bredvid Gustav i processionen: därmed bekräftades valet gentemot danskarna.

Men Kristian II var inte ur leken. Med sitt följde begav han sig via Tyskland till Nederländerna, där hans drottningens faster Margareta var regent och ståthållare. Han vädjade om hennes och sin svåger Karl V:s hjälp att återta sina kungariken. Men det skulle dröja till efter Margaretas död 1530, innan Kristian kunde segla mot Norge och Danmark.

Varför dröjde släktingarnas stöd? I "Saltet på mitt bord" analyserar Jan Mispelaere Margaretas manövrer. Kristian ville utrusta kapare för att störa handeln på

Östersjön. För Margareta var Nederländernas handel viktigare än Kristians vendetta mot Fredrik och Gustav, och därför förhållade hon frågan. Inte ens kejsarens tillstånd räckte – så länge det inte var Karls uttryckliga befallning gav Margareta inte med sig. "Hennes envisa vägran att ge efter för Kristians tryck och hennes synnerligen aktiva roll i utrikespolitiken har i mångt och mycket bidragit till att den svenska kungen kunde sitta kvar", konstaterar Mispelaere.

Flera uppsatser handlar om språken på Gustavs tid. Peter Ståhl skriver om latinets ställning vid övergången från medeltid till äldre Vasatid, Ingela Hedström tar upp utvecklingen från forn- till nysvenska, Stefan Mähl behandlar tyskan i Stockholm och Oliver Blomqvist skriver om finnar och finskan vid denna tid.

Magnus Erikssons landslag stadgade omkring 1350 att kungens, lagmännens och häradshövdingarnas brev skulle utfärdas på svenska. Det ledde till att latinets användes allt mindre som administrativt språk och det var inget unikt för Sverige. Men latinet användes fortfarande i kyrkliga sammanhang och i internationell brevväxling.

Det var också skolväsendets språk, något som Gustav hade fått pröva på. Enligt en klassisk anekdot gick latin-traggländet inte bättre för honom än att han fick stryk av den danske skolmästaren herr Ivar i Uppsala trivialskola. Den unge adelsmannen ska då ha ränt sin dolk genom boken och vräkt ur sig: "Jag tör gifwa digh och din schola tusende [djävlar]!" Men i originalversionen fick lära-

ren sista ordet, påpekar Roger Axelsson i sitt bidrag "Frälsemannen". *Nobilium nati nolunt aliquid pati* – frälsets söner står inte ut med någonting.

De lybska sändebuden till Strängnäs talade medellågtyska, och det var många svenskar bekanta med. I ett par hundra år hade lågtyskan varit ett av språken i Stockholm. Stefan Mähl visar i "Bruket av tyska i Stockholm under Gustav Vasas tid" hur svenskar och tyskar ofta talade sina respektive modersmål när de hade med varandra att göra – mer olika var inte språken.

Men det skulle förändras med reformationen. Luthers språk var högtyska, och hans texter måste översättas till lågtyska för att bli förstådda i norr. I Stockholms tänkeböcker dominerar lågtyskan under 1400-talet, men mot slutet av 1500-talet har högtyskan tagit över.

Även svenskan förändrades, visar Ingela Hedström i "Från forn till ny. Svenskan under 1520-talet". Hon beskriver "den stora katastrofen" 1450, när fornsvenskans fyra kasus i nominalböjningen nästan helt försvann. Det började i Stockholm och Kalmar, kanske på grund av lågtyskans inflytande i de två köpstäderna. På 1500-talet hade förändringen slagit igenom, så att vi fick dagens system med två kasus: grundformen och genitiv. »

Gustav Vasa: Nya perspektiv blir synliga.

FOTO: ALAMY

Den första tryckta boken
på svenska.

FOTO: WIKIMEDIA

Bokstäverna ä och ö, som skrivits æ och ø under medeltiden, närmade sig sin moderna form i den första tryckta boken på svenska, *Aff dyäffwlsens frästilse* (1495), där de skrevs som a och o med en prick över. Gustav Vasa bedrev också politik genom språket – Hedström citerar ett brev där han 1530 förmanar fogden Lasse Bröms att skriva ”jag”, inte ”jeg” – rågången mot danskan var viktig att markera.

DET SPRÅK SOM HADE DEN STÖRSTA NYTTAN av reformationen var finskan. ”Finska språket förblev under hela den medeltida perioden främst ett muntligt uttrycksmedel”, förklarar Oliver Blomqvist. Viktiga kyrkliga formulär har antagligen funnits på finska redan på 1400-talet, även om de inte bevarats, men det var med reformationen som finskan fick sitt skriftspråk. Den unge djäknens Mikael Olofsson, som tog sig namnet Agricola, banade väg med sin abc-bok 1543, den första boken som trycktes på finska. Än mer betydelsefull blev hans översättning av Nya Testamentet, som gavs ut 1548.

Egentligen borde de lärda verken stå starkare än någonsin. Många fler disputerar idag än för 50 år sedan. Det borde göra det lättare att hitta vetenskapligt meriterade medarbetare. Men alltför ofta kommer kulturavets myndigheter på mellanhand när budgetarna görs upp.

Sverige 1523 är ett ymnighetshorn – här finns essäer om bland annat mat och dryck, kyrkornas silver, syfilis och andra sjukdomar. Årsboken borde vara en nyttig påminnelse om hur mycket arkiven, biblioteken och museerna har att ge – om de får de resurser och det folk de behöver. ✨

KULTURDEBATT

Columbusstaty välts i Colombia 2021.

Uppror leder till förtryck

Douglas Murrays bok *Kriget mot väst* innehåller en del relevanta exempel men ibland saknas nyanserna, menar

Catarina Kärkkäinen.

LEDER INTE VÄNSTERNES framsteg dialektiskt sett till återkomsten av ett förtryck som är värre än det man gjorde uppror mot? Det frågade sig Raymond Aron i *De intellektuellas opium* (1955), som Svante Nordin skrev läsvärt om i *Axess* (1/24). Filosofen och författaren skrev i en direkt bemärkelse om efterkrigstidens Europa och Frankrike, i opposition mot kommunismens sympatisörer och såväl Sartre som Camus, men frågorna han ställde har visat sig äga relevans över tid. Betraktelsen om upproret som övergår i despoti hade nästan lika gärna kunnat vara gjord idag när rörelser inspirerade av både Marx och Foucault i rättvisans namn kräver uppgörelse och samhällsomvälvning. Jag tänker i detta sammanhang på det som i USA beskrivs med begrepp som antirasism, postkolonialism och kritisk rasteori.

Denna rörelse är ämnet för Douglas Murrays bok *Kriget mot väst*, som nyligen har utkommit på svenska (översättning Öyvind Vågen, Nopolar Publishing). I fyra kapitel om ras, historia, religion och kultur tecknar författaren en bild av ett kulturkrig som

bedrivs ”skoningslöst mot alla den västerländska traditionens rötter och mot allting bra som den [...] gett upphov till”. Boken har ett anspråk som gäller hela västvärlden, men handlar framförallt om hur dessa fenomen tar sig uttryck i den anglosaxiska världen och USA i synnerhet.

Många av exemplen är anmärkningsvärda. Ibland lyfter författaren, trots sin uttalade ambition om motsatsen, händelser som är väl bagatellartade, som enstaka skämt i humorprogram. Men sammantaget är exemplen som beskrivs värda uppmärksamhet.

Den stora delen kommer föga förvånande från universiteten. Murray noterar att det är över trettio år sedan pastorn och medborgarrättsaktivisten Jesse Jackson ledde en demonstration vid Stanford i protest mot universitetets introduktionskurs i västerländsk kultur. Universitetet gav snabbt efter för kraven och ersatte kursen. ”Det som hände vid Stanford 1987 var ett förebud”, skriver Murray.

Tyvärr behandlas en del exempel på

FOTO: GETTY IMAGES

detta översiktliga sätt, och som läsare lämnas man många gånger med frågor. Vad hände på Stanford sedan? Det visar sig av en snabb sökning att kursen efter en fakultetsomröstning ersattes av "kultur, idéer och värden" med krav i kursplanen på att inkludera minoritetsförfattare, teman som genus och icke-europeiska kulturer. Efter några år visade en utvärdering att en majoritet av studenterna ansåg att kursens syfte var för brett och att diskussionerna blev för ytliga. Sedan dess har den gjorts om flera gånger och föreslagits att åter handla om just västerländsk civilisation, men hittills utan framgång.

Murray verkar ha rätt i sin tolkning om Stanford som ett förebud: Kurser i västerländsk civilisation, som tidigare var ett vanligt inslag i grundutbildningen i USA, är inte längre obligatoriska på något av de 50 högst rankade universiteten, och 34 av dem erbjuder inte längre ämnet. Yale tog nyligen bort sin introduktionskurs i konsthistoria eftersom, enligt skolans studenttidning, studenter kände oro över "en idealiserad västerländsk kanon".

Bokens samtida exempel är än mer iögonfallande. Det handlar om allt från uttalanden från forskare inom kritisk ras-teori (till exempel Robin DiAngelos kom-

mentar i ett intervjuprogram om att vita människor nog tycker att rasism är "spännande") till det genomslag som kritisk ras-teori har fått inom utbildningsinstitutioner. På Harvard-Westlake School i Los Angeles har man skrivit om kursplaner ur ett sådant perspektiv, ägnat studiedagar åt nämnda DiAngelos böcker om "vit skörhet" och låtit elever på gymnasiet första årskurs genomgå tester av implicita fördomar. Vernellia Randall, professor emerita vid University of Dayton, har rangordnat amerikanska högskolor utifrån andelen vita studenter.

DET FINNS MED andra ord fall att lyfta, men ibland saknas nyanserna. Murray skriver att i samma ögonblick som saker började förbättras och fler svarta forskare anställdes "kom *allting inom forskarvärlden och alla aspekter av [...] analys och tolkning [...] att rasifieras eller kanske åter-rasifieras [min kursivering]*". Mycket känns för övrigt igen från Malin Ekmans intressanta, och av naturliga skäl mindre tendentiösa, reportagebok *Skymning i Amerika* som med fördel kan läsas parallellt med *Kriget mot väst*.

Murrays bok behandlar också utvecklingen inom andra samhällssfärer, och även i dessa delar är det svårt att få en känsla för proportionerna. Det gäller till exempel de "intersektionalitetsworkshops" som har hållits på amerikanska myndigheter och de privata företag som utbildat sina anställda i kritisk ras-teori. Exemplet från Coca-Cola, Ernst & Young och Disney är dock talande i sig själva. Det sistnämnda företaget övergav för ett par år sedan sina mål om jämlikhet för att fokusera på systematisk rasism och vita privilegier.

Ett annat fall som talar för sig självt är den våg av statyvältningar som bröt ut sommaren 2020. Ibland är exemplen närmast löjväckande, som att studenter vid flera tillfällen slagit larm om KKK-medlemmar på campus, innan polisen kunnat konstatera att det de sett är en dominikanmunk bärandes ett radband som misstagits för en piska, eller en hemlös person insvept i en filt. Det visar på riskerna med kollektiva känslöströmningar.

Murray har också en poäng i att kritisk ras-teori kan göra oss blinda för exempelvis den kinesiska regimens brott och medföra att odemokratiska länder bedöms alltför mildt. I Sverige och Europa har vi även sett

konsekvenserna i reaktionerna på Hamas terrorattack den 7 oktober.

En särskild anmärkning om bokens slutsatser behöver göras: Murray skriver i ett slags försvarstal om det som är positivt med att vara vit eller tillhöra den västerländska civilisationen – vilket ju är olika saker – och att det mest talande beviset är ljudet av steg som bara "rör sig i en riktning". Det stämmer, men att blanda ihop frågan om etnicitet och institutioner, därtill just när institutionerna behöver för-svaras, är att göra sig skyldig till ett sådant fel som författaren anklagar sina menings-motståndare för.

När boken nu har översatts finns det skäl att fråga hur relevant den är för svenska förhållanden. När *Expressens* kulturchef Victor Malm recenserade den skrev han att den antirasistiska rörelsens absurda uttryck är "marginalfenomen" vilket mötte hård kritik från bland andra Ivar Arpi. Just exemplet som Malm tog upp, som vägen av statyvältningar, kan man nog mena tyder på att det inte är fråga om marginalfenomen åtminstone i USA. Det räcker även att följa utvecklingen av BLM-rörelsen i vissa städer för att inse detta. Däremot är det mer av marginalfenomen i delar av Europa, och ordväxlingen mellan Malm och vissa konservativa skribenter väcker två intressanta frågor:

1) Varför verkar fenomenen som Murray beskriver vara mycket mer frekventa i den anglosaxiska världen? Boken har ett anspråk som gäller hela västvärlden, men nästan alla exempel är hämtade från USA, Storbritannien, Kanada och Australien. Murray skriver till exempel att "alla västerländska lärosäten" följde efter Stanfords exempel, men det är faktiskt en överdrift. Exemplet från amerikanska skolor, där lärare får höra att "äsiskspluralism är vit-maktbaserat skitsnack", har heller ingen motsvarighet i Sverige.

2) Vem är egentligen tänkt att läsa boken, och vad ska den tilltänkta läsaren ta med sig? Vad är vägen framåt? Denna sista fråga går möjligen utöver bokens syfte, men är en naturlig följd. Bokens avslutande kapitel är finstämt och litet försonligt, men det är som att författaren inte riktigt kan välja vem han vill rikta sig till. Om det är de som principiellt håller med honom, men inte har insett problemets djup, ger boken inte tillräckliga insikter. Om det är sådana som står och väger är tonen alltför oförsonlig.

Det får mig att tänka på Aron igen. Han skriver i förordet till *De intellektuella opium* om sin politiska tillhörighet att han var benägen att bryta alla band, inte för att njuta av ensamheten, utan för att själv kunna välja sina kamrater bland dem som kan kämpa utan att hata och som "vägrar begränsa människans öde till den politiska kampen". Se där en hållning för vår tid. ✨

Stanforduniversitetet.

FOTO: WIKIMEDIA

TV-SERIER

Från *Yellowstone*.

FOTO:TT

Maktens hemligheter

Det finns intressanta paralleller mellan tv-serien *Yellowstone* och Machiavellis *Fursten*, menar

Bengt Magnusson.

TV-SERIEN *YELLOWSTONE* och Niccolò Machiavellis *Fursten* kan tyckas ligga långt ifrån varandra tids-, miljö- och innehållsmässigt. En närmare granskning avslöjar dock paralleller mellan de bittra maktkamperna i renässansens Italien och senare tidens USA.

Yellowstone har producerats av Paramount Network sedan 2018. Det är en episk berättelse i, hittills, fem säsonger om en familj som kämpar för att behålla sin ranch i en värld som förändras snabbt. Serien är fylld av intriger och våldsamma konflikter och påminner oss om att makt ofta är en svårängad och farlig sak.

John Dutton, den stridbare patriarken i *Yellowstone* och en paradroll för Kevin Costner, kan mycket väl uppfattas som en modern tolkning av Cesare Borgia, en durkdriven maktspelare från renässansens Italien. Båda männen är hänsynslösa och manipulativa, och de är inte rädda att använda våld för att uppnå sina mål – tvärt om.

Bäggé är uppgivna av familj, underlydande och allierade, men de är beredda att offra även dem för att uppnå sina mål. Åtminstone de delar av familjen som inte "håller måttet" och de som uppfattas som svikare. De lojala – exemplen är Johns dotter Beth, affärsjurist, och yngste sonen Kayce, före detta elitsoldat med tjänstgöring i Afghanistan – belönas rikligt med ämbeten och attraktiva bostäder. Detsamma gäller hans anställda, i synnerhet ranchens formidabla förman Rip, adopterad av John och obrottsligt lojal mot Duttons. En *guardian angel* lika lojal som effektiv i sin roll som någonsin Walsingham, renässansdrottningen Elisabeth I:s spionchef och livvakt.

Vi har alltså hela uppsättningen av kon-dottiarer, numera legosoldater. Med hög-effektiva automatvapen tagna ur de mili-

tära förråden bekämpar de bovar och banditer, läs: antagonistiska affärskonkurrenter, boskapstjuvar, *trespassers* ... En ganska förfärlig samling, men så har det sett ut sedan vår civilisations begynnelse.

Machiavellis tidlösa furstespegel, skriven 1513 (men utgiven först fem år efter hans död 1532), listar politiska strategier och ger härskare råd om hur de bör navigera i maktkamper. Scenerna hämtas från det sena 1400-talets Italien och dess inbördes stridande regioner, men exemplifieras också med berättelser från romarriket.

Det finns också paralleller mellan *Yellowstone* och Medicifamiljen, en av de mest inflytelserika i renässanstidens Italien. De var ättlingar till Cosimo de' Medici, som grundade Medicibanken i Florens. Banken blev snabbt en av de rikaste och mäktigaste bankerna i Europa, och Medicis fick stort inflytande över politiken i Florens och andra italienska städer. Liksom över konsten, betydande mecenater som de var.

Familjen Medicis listiga politiska manövrer under renässansen återspeglas i de nutida intrikata intrigerna och det strategiska planeringsarbetet inom familjen Dutton. John tillsätter och avsätter individer i politiska ämbeten. Liksom Medicifamiljen är Duttons rika och inflytelserika. Delstatens guvernör är hans älskarinna (som han dessutom efterträder i ämbetet i seriens fjärde säsong när hon kandiderar till en senatorsposition i Washington), andra ämbetsmän och ämbetskvinnor i åklagarämbetet (sonen Jamie blir statsåklagare) och kontrollorganet Boskapsbyrån (där Kayce blir kommissionär) står i beroendeförhållanden till honom.

Ja, Dutton Ranch – "*Yellowstone*" – är den största i delstaten Montana (i sig betydligt större än dagens Italien) och skänker famil-

jen en enorm ekonomisk makt.

Duttons är inblandade i maktkamper med flera andra intressenter, bland annat en kalifornisk affärsutvecklare (Jenkins) som i samarbete med en officiell representant för den indianska ursprungsbefolkningen (Rainwater, en man med skrupelfri syn på hur han bäst kan tillvarata ursprungsbefolkningens intressen – och sina egna) vill komma över ranchen för att bygga ett hotell med 400 rum och ett kasino.

Denna konflikt påminner starkt om de många maktkamper som utkämpades i Italien under renässansen, mellan familjer som ville expandera sin makt och sina territorier – ibland i koalition med utländska härskare, kungen av Frankrike och andra. (Minns, att "Italien" vid denna tid var löst sammansatt av stadsstater, regioner och

Denna konflikt påminner starkt om de många maktkamper som utkämpades i Italien under renässansen.

delar av sådana. Italien som vi känner det idag skapades inte förrän 1861.)

En karaktär som dyker upp och blir en formidabel motståndare till familjen Dutton är Malcolm Beck, en affärsman som tillämpar skoningslösa metoder i en legal gråzon. (Han porträtteras lysande nervigt av skådespelaren Neal McDonough.) Sajten *The Socratic Method* lyfter fram denna gestalt som ett exempel på en enmansrepresentation av den machiavelliska arketypen. Han använder svek och manipulation för att främja sin egen agenda – och sin undergivne brors. Men till skillnad från Machiavellis idealfurste saknar Beck all känsla för upphöjdhet eller dygd. Han är en rent självbefrämjande individ, ett modernt förkroppsligande av machiavellismen men utan ansvar för den sociala dimensionen, samhällsbyggandet.

Familjen Dutton utstår mycket lidande

av hans hänsynslöshet i kampen för att skydda sitt land och arv. Johns dotter Beth, skickligt spelad av Kelly Reilly, utsätts på Becks initiativ för livshotande misshandel av två lejda hårdingar. Men Duttons lyckas rädda henne i sista stund och hämnden på missdådarna (legosoldaterna) blir gruvlig. Deras svårt sargade döda kroppar hängs nakna upp i rep på Becks veranda med ett fastnålat budskap: "Åter till avsändaren."

Duttons agerande påminner starkt om en episod i *Furstens* sjunde kapitel, där Machiavelli refererar till Cesare Borgias hantering av en av sina ståthållare, Remirro de Orco. Borgia fann det nödvändigt att kraftfullt kuva Romagna som han erövrat. Han gav sin ståthållare vittgående befogenheter och eftersom Remirro var blodtörstig fick han på kort tid ordning i staden. Men, en morgon lät Borgia "hugga den framgångsrike ståthållaren i två bitar och han lät liket ligga kvar på torget med ett stycke trä och en blodig kniv vid sidan. Anblicken av en sådan vild grymhet gjorde människorna både nöjda och skräckslagna", berättar Machiavelli (Karin Hybinettes översättning).

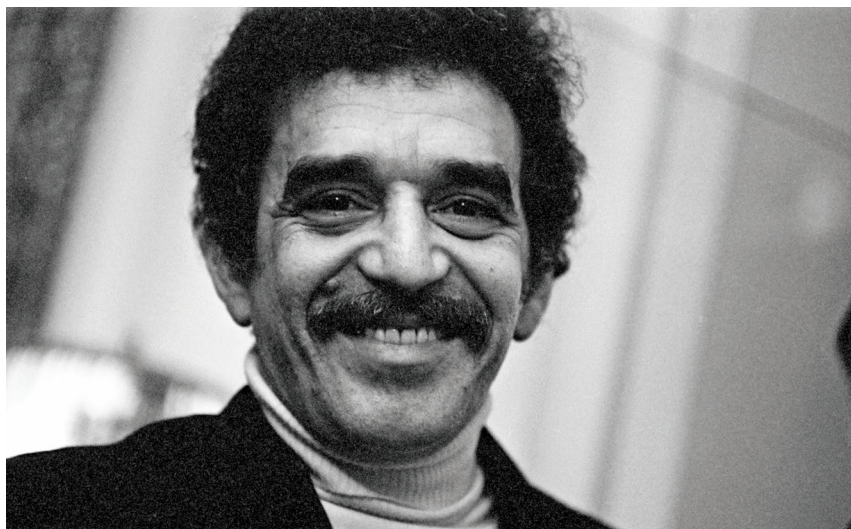
Samspelet mellan familjens lojalitet och inbördes svek är ett eko av Machiavellis utforskning av politiska allianser i renässansens Italien. Omgivande krafter ses alltid som hot, det kan vara fastighetsutvecklare och exploatörer av naturtillgångar för att främja exempelvis turism och kommunikationer (typexemplet är planer på att bygga en stad och ett flygfält mitt i en vacker del av ranchens betesmarker).

Familjeintriger, ett återkommande tema i både *Yellowstone* och Machiavellis politiska traktat, belyser den hänsynslösa pragmatism som krävs för att navigera i maktens komplexitet. Machiavellis råd till härskare handlade ofta om att prioritera statskonst framför personlig moral, en känsla som återspeglas i familjen Duttons strategiska beslut.

Det intrikata nätet av allianser och konflikter inom familjerna fungerar som en mikrokosm av det bredare politiska landskapet, i linje med Machiavellis pragmatiska perspektiv på styrning. Anpassningen av tidlösa politiska strategier till en modern "västernberättelse" exemplifierar Machiavellis insikt om hur man strävar efter och bevarar makt. I nutidens politiska kontext är den gamle illusionslöse florentinarens politiska manual högst relevant.

Liksom *Fursten* demonstrerar *Yellowstone* nödvändigheten av att vara hård och hänsynslös för att kunna upprätthålla makten. Vad var det Anders Ehnmark kallade sin "essä om Machiavelli", höjd till skyarna av såväl Carl Bildt som Ingvar Carlsson, Bengt Westerberg och Horace Engdahl, utgiven 1986 och alltså den bästa svenska studien i ämnet? Jo, *Maktens hemligheter*. ✨

LITTERATUR

García Márquez 1970.

FOTO: ALAMY

Ett sista trolleritrick

Ett decennium efter Gabriel García Márquez död har nu hans roman *Vi ses i augusti* publicerats, skriver **Henrik Nilsson**.

I ETT BREV TILL vännen Max Brod gav Franz Kafka instruktioner om att samtliga hans efterlämnade texter skulle brännas. Det är svårt att föreställa sig tomrummet i 1900-talets litteraturhistoria om hans önskan hade uppfyllts och romaner som *Processen* och *Slottet* aldrig sett dagens ljus. Frågan om postuma publiceringar är emellanåt en känslig och komplex fråga som saknar generella svar. En författares intention kan variera över tid och påverkas av allt från överdrivet självtvivel till psykiska kriser. Ibland väger det konstnärliga värdet tyngre än upphovsmannens omdöme vid ett givet tillfälle. Andra gånger har arvingarnas eller förlagens ekonomiska intressen uppenbarligen tagit överhanden.

Mot slutet av sitt liv skrev den colombianske författaren Gabriel García Márquez (1927–2014) flera versioner av en kortroman med titeln *Vi ses i augusti*, samtidigt som han kämpade med begynnande demens. Ett par av bokens kapitel offentliggjordes redan under hans livstid. Enligt sönerna var dock faderns dom hård: "Den här boken är värdelös. Den måste förstöras." Efter författarens död lades den därför undan i flera år. När sönerna nästan ett decennium senare läste den på nytt visade den sig vara betydligt bättre än de mindes.

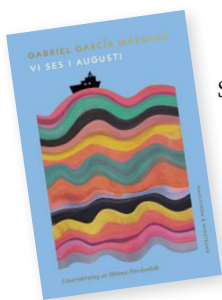
Manuset redigerades av förläggaren Cristóbal Pera. Nyheten om en stundande postum roman av den latinamerikanske

mästaren spreds över världen. Bara någon månad efter att den publicerats på spanska har ett stort antal översättningar kommit ut mer eller mindre samtidigt, däribland den som nu föreligger på svenska av Hanna Nordenhök (Wahlström & Widstrand). Tyvärr är den försedd med Peras omständliga "Redaktörens kommentar", där många detaljer är alltför präglade av ett förläggarperspektiv för att angå en bredare läsekrets i utlandet. Bättre är Nordenhöks förord som placerar verket i författarskapets kontext och respektfullt kretsar kring frågan om minnesförlostens betydelse.

Romanen består av sex kapitel som binds samman av dess huvudperson, den medelålders kvinnan Ana Magdalena Bach. Nordenhök påminner oss om att romangestalten lånat sitt namn av Johann Sebastian Bachs sista hustru. Ana är sedan länge lyckligt gift i en stad som aldrig namnges men som av vissa detaljer att döma är belägen vid den karibiska kusten i Colombia. Miljömässigt befinner vi oss alltså på klassisk García Márquez-mark. Anas mors sista önskan var att bli begravnen på en ö ute i Karibiska havet.

Miljömässigt befinner vi oss alltså på klassisk García Márquez-mark.

>>

Den svenska utgåvan.

Sedan dess reser Ana dit på dödsdagen i augusti varje år för att lägga blommor på hennes grav. Besöket har något rituellt över sig; hon brukar ta in på samma hotell och köper alltid samma sorts blommor av samma florist. Dagen därpå återvänder hon till sin familj och vardagen.

I det första kapitlet träffar hon dock en man som sitter ensam vid ett bord i hotellets restaurang, och på hennes initiativ går de till sängs med varandra. Även om hon fortfarande älskar sin man, ter sig allt främmande och påträngande när hon kommer hem till fastlandet. Under de kommande besöken på ön öppnar hon sig därför för ett nytt erotiskt äventyr varje år i vart och ett av bokens kapitel. Övåntade vändningar och förvecklingar i samband med dessa förbjudna möten saknas inte.

Detta kan låta som en typisk mustig skräna av den författare som tilldelades Nobelpriset i litteratur 1982. Med sin strama realism skiljer sig dock *Vi ses i augusti* väsentligt från frodiga och myllrande romaner som *Hundra år av ensamhet* och *Kärlek i kolerans tid*. Språket är rättframt men formuleringarna ändå omsorgsfulla. Den magiska realismen lyser med sin frånvaro, men här finns en del karibiska klichéer – den mörkhyade flickan som sjunger sorgsna boloror, mannen i ljus linnekostym med ett glas konjak framför sig. Om det är någon författare jag förlåter sådant, är det just García Márquez. En och annan upprepning och inkonsekvens har smugit sig in, men på det hela taget är författarens kognitiva kamp mot minnesförlusten inte möjlig att avläsa. Romanen kan förvisso inte mäta sig med García Márquez främsta berättelser, men i de skickligt hanterade överraskningsmomenten kommer jag tidvis att tänka på på vissa av hans noveller, som förtjänar en samlad återutgivning i Sverige.

Ett centralt ämne är otrohetens olika skrymslen, såväl dess lockelser som vändor, och romanen skildrar utan moralism kärleken och erotikerna hos åldrande kroppar, och därtill ur ett kvinnligt perspektiv. I det sista kapitlet visar sig de hemliga passionerna dessutom binda samman dottern och modern på ett sätt som få läsare kunde ana. Ön visar sig vara en fristad för sexualiteten, romantiken och fantasin. *Vi ses i augusti* förändrar varken litteraturhistorien eller bilden av Gabriel García Márquez prosakonst i stort. Ändå utgör romanen en charmig och värdig avslutning på ett av 1900-talets internationellt mest älskade författarskap. Den här gången gjorde de efterlevande rätt i att gå emot faderns önskan om att inte publicera manuset. Istället får vi bevittna ett sista flinkt trolleritrick från andra sidan graven. ✨

LITTERATURHISTORIA

Emily Dickinson.

FOTO: ALAMY

Hon viskar i läsarens öra

Emily Dickinson är en av USA:s största poeter. Nu har hennes brev kommit i en imponerande utgåva, skriver **Carl Rudbeck**.

ATT LÄSA ANDRAS brev anses ju, vanligen med rätta, ofint. Kanske är det just därför som jag är så förtjust i att läsa brevsamlingar av författare. Deger ofta en närmare, mer omedelbar, bekantskap än också den bästa biografien. Gustave Flauberts epistlar är i mitt tycke det finaste som genren har att erbjuda. Efter att ha läst dem känns det som om Gustave har blivit ens vän och förtrogne. Inte att undra på att André Gide berättade att Flauberts brev hade ersatt Bibeln som kvällslektyr.

Historien erbjuder ett överrikt utbud av brev som vi nu idag skamlöst kan läsa eftersom alla inblandade är döda och inte längre kan protestera mot vårt självsvåldiga tilltag. Det handlar förstås om en utdöende genre – långa, handskrivna brev är numera sällsynta. Men inte bara det – när jag någon gång får ett sådant är det vanligen skrivet av en galning.

Det nyaste bidraget till genren är egentligen inte nytt men ändå värt att uppmärksamma. I en snygg och utökad upplaga – den första samlade utgåvan på mer än 60 år – kommer nu *The Letters of Emily Dickinson* (Harvard University Press) – en bastant volym på nästan tusen sidor. De båda utgivarna Cristianne Miller och Domhnall Mitchell har gjort ett i alla avseenden beundransvärt jobb. Det har försett alla de 1304 breven – varav ett par hundra aldrig tidigare samlats i bokform – med nödvändiga kommentarer.

DET ÄR INGEN BOK som lämpar sig för sträckläsning men väl att bläddra i. Man fastnar för en formulering, en insikt eller ett infall och låter sig roas. Eller som Dickinson själv skriver: "Ett brev är ett jordiskt nöje – det förvägras gudarna. Men ett brev kan för henne också vara något helt annorlunda: "Ett brev känns för mig alltid som odödlighet eftersom det är bara själ (*mind*) utan någon kroppslig vän."

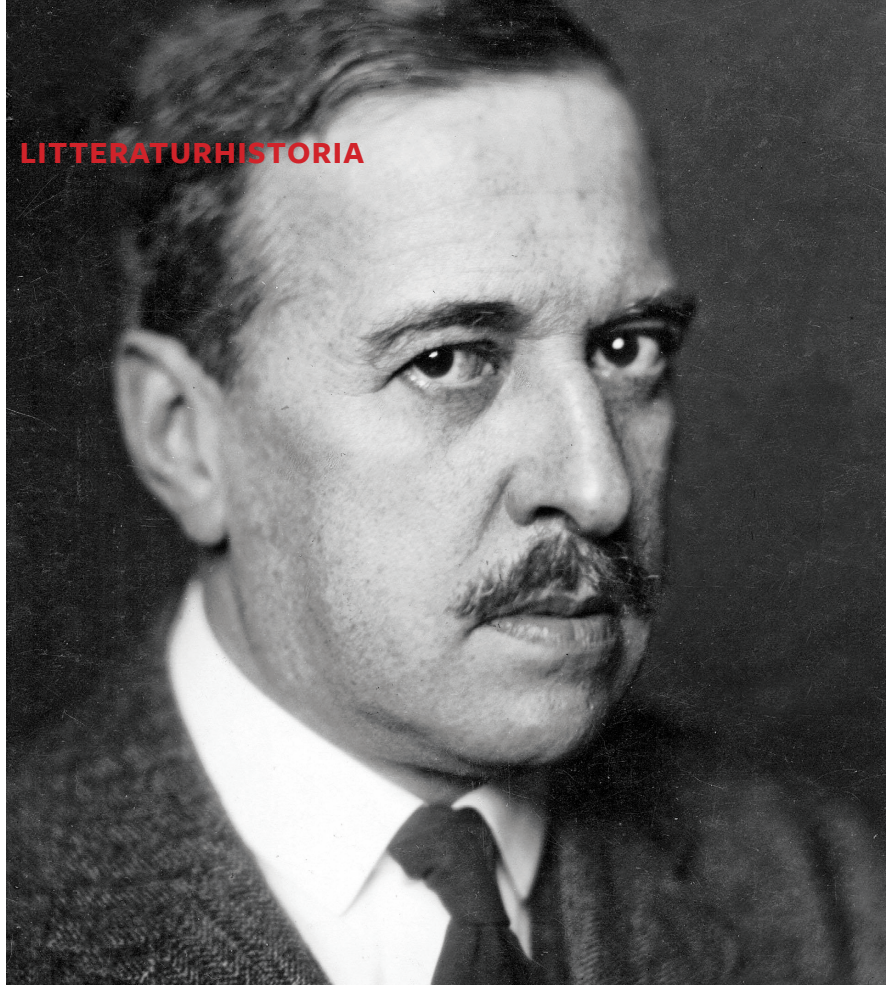
Emily Dickinson föddes 1830 och dog 1886. Hennes hem var Amherst i Massachusetts och hennes familj var både bildad och inflytelserik. Dessa brev vederlägger

bilden av henne som en med åren allt bisarrare ensling. Istället framgår det att hon var intresserad av tidens angelägenheter, både stora och små, både lokala och nationella, inte minst det blodiga i inbördeskrig som splittrade nationen under 1860-talet och många år därefter.

Jag vågar påstå att det idag råder konsensus om hennes status som en av USA:s största diktare. Denna samstämmighet har inte gjort henne till ett monument som åtnjuter beundran men knappast läsare. Det finns inget monumentalt i hennes dikt – den snarare viskar direkt i läsarens öra. Hennes dikter har hunnit bli klassiker men de läses fortfarande – också utanför klassrummen. De handlar ofta om de stora existentiella frågorna.

HADE HON INTE skrivit sina dikter hade nog ingen kommit på idén att samla och ge ut alla dessa brev. Men som det nu är så skänker de ett slags relief till dikterna. Det märkliga är att det ofta är svårt att dra en skarp linje mellan hennes brev och hennes dikter. Då tänker jag inte bara på det faktum att många brev innehåller en dikt eller helt består av en dikt utan på att hennes poetiska ton och diktion ofta kan höras också i hennes prosa. Ett kort brev från 1877 skulle nästan kunna vara en dikt: "I send you a flower from my garden – Though it die in reaching you, you will know it lived when it left my hand." Ett annat exempel, bland otaliga: "To live is so startling, it leaves but little room for other occupations..."

Dickinsons många korta dikter får mig att än en gång undra varför så få idag läser poesi. I sina bästa stunder – och några andra stunder behöver vi inte – är de koncentrerad mening. Den stressade nutidsmänniskan, för att använda en trött kliché, har alltmer sällan tid för romaner. Den ursikten går inte använda när det handlar om lyrik, i synnerhet inte när det handlar om så korta dikter som Dickinsons. När man väl fått smak för dikterna är det dags för hennes brev som nu finns i vad som sannolikt blir den definitiva utgåvan. ✨

Hugo von Hofmannsthal.

FOTO: ALAMY

Beska frukter mogna

Hugo von Hofmannsthals inflytelserika dikter har äntligen kommit på svenska, skriver **Martin Lagerholm**.

”OCH BARN MED djupa, ovetande ögon / blir vuxna, dör, och alla går att sköta / sitt eget längs med sina egna vägar. // Och beska frukter mogna och blir söta / och faller sedan ner när det är natt / som döda fåglar och förtärs av röta.”

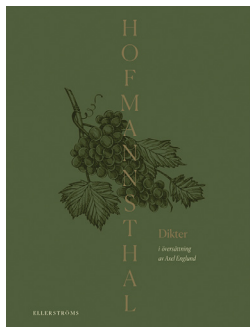
Det skulle förvisso dröja ytterligare två decennier innan första världskriget lade den gamla världen i grus och aska. Men känslan för det blaserade, nervösa, melanholiska – det som har benämnts *fin de siècle* – var redan märkbar hos den österrikiske diktaren

Hugo von Hofmannsthal (1874–1929), som klart förstod att samtiden utgjorde början på ett omskakande övergångsskede. Döden och rötan i hans ovannämnda nyckeldikt – den på terziner skrivna ”Balladen om det yttre livet” – bekräftar den jag- och världsförlust som grep omkring sig bland de vittra medlemmarna i den legendariska litterära gruppen Jung-Wien kring förra sekelskiftet.

Redan som tonåring tillhörde under-

barnet Hofmannsthal det ledande skiktet bland huvudstadens diktarbohemer. Med

sin lyriska, symbolistiska poesi och nyromantiska livshållning har han kommit att förkroppsliga den elegiska aristokratiska mentalitet inom konsten och litteraturen som innefattade den vid tiden utbredda esteticismen. Att både Hofmannsthal och jämgamla Rainer Maria Rilke – två visionära diktare med undergångsladdad kris-

Vi får närmare 200 sidor förnämlig sekelskifteslyrik i en litterärt och formgivningsmässigt smakfull förpackning.

medvetande – kom att påverkas hårt av det uråldriga huset Habsburgs plötsliga fall, är hur som helst omöjligt att bortse från vid betraktandet av deras respektive litterära gärning. Likt en Arthur Rimbaud slutade dock Hofmannsthal att skriva poesi redan vid 25-årsåldern, för att därefter arbeta i andra genrer, inte minst med dramatiska texter. Numera är han väl mest känd för sina libretton till en rad operor och tonsättningar av Richard Strauss; omarbetade tragedier, komedier och berättelser som ännu spelas och sjungs på världens alla operahus: *Elektra*, *Rosenkavaljeren*, *Ariadne på Naxos*, *Kvinnan utan skugga*...

Med hänsyn till Hofmannsthals väldiga inflytande på samtid och eftervärld är det en smula märkligt att hans dikter inte har getts ut i bokform på svenska förrän nu, närmare 100 år efter hans död. Litteraturvetaren, författaren och översättaren Axel Englund har nu rätt bot på bristen genom att i en fyllig och vackert formgiven utgåva – *Dikter* (Ellerströms) – presentera sina tolkningar av samtliga dikter som Hofmannsthal själv publicerade under sin livstid. Vi får närmare 200 sidor förnämlig sekelskifteslyrik i en litterärt och formgivningsmässigt smakfull förpackning. Med de tyska originalen som parallelltext varvas här expansionslyriska poem på vers med dramatiska dialoger, prosapoetiska stycken och minnesdikter. Här fastnar man inte minst för dialogstycket ”Idyll” (1893) – en lyrisk scen som kretsar runt ett av författarskapets ledmotiv: det konkreta livets sinnliga manifestationer kontra drömmarnas estetiska och mytiska fantasivärldar.

Det är aldrig helt lätt att vänja ögat, örat och tanken vid lyriktolkningar när originalversionerna sedan länge har etsat sig fast. I Englunds översättningar kan man på sina håll förvisso märka en och annan lätt prosaisk omformulering av Hofmannsthals ibland mer alluderande bilder. Vilket helt enkelt kan ha att göra med att ordens konnotationer och inbyggda tankeanknytningar hos de separata språken är mer eller mindre översärliga.

I det fylliga och initierade efterordet tar Englund själv upp den grannliga uppgiften att översätta den formbundna poesin. En och annan kompromiss i rimflätningarna eller egna nödtvungna radbrytningar för att få rim och meningsbyggnad att överensstämma är oundvikligt. Att Englund försöker lägga sig ”nära de tonfall jag tycker mig höra i originalen” är ju det allra viktigaste, och här visar han som regel mästarklass. I såväl kommentarerna som i efterordet präglas hans ingång till och presentation av Hofmannsthals enskilda verk av både djupsinne, litterär klarsyn och träffsäker intuition. Denna grundliga förståelse för diktarens bärande motiv och teman genomsyrar obestridligen också Englunds tolkningar, och nog hör man Hofmannsthals svärmande stämma mellan raderna också på det svenska tungomålet! ✨

Historia som ger hopp

HISTORIEN OM SVERIGE hade premiär i november, och är SVT:s största historiesatsning.

Tio avsnitt på knappa timmen vardera, från stenåldern till våra dagar. Skådespelaren Simon J Berger ledsagar oss förbi kungagravar och hållristningar, stannar till i avkrokar i alla väderstreck, maffiga naturpanoraman varvas med tablåer där tappra statister sminkas till bondsöner som kramar pappa farväl när han ska dra ut i någon stormaktsdrabbning, eller drar på sig svallande peruker och lajvar Axel von Fersen.

En gång när jag var halvtorr bakom örönen tog jag en enterminkurs i historia på Stockholms universitet. Någon fnös att det var som att "cykla genom ett museum". En fnysning lika förutsägbar som Kalle Anka på julaften.

Det som omedelbart griper mig i *Historien om Sverige* är tilltalet. Jag kan inte påminna mig om att någonsin ha sett en historiektion som skämts så befriande lite för sig. Hittills har vi fått nöja oss med små utsnitt; historiker som plockat ut ett och annat russin som har ett uttalt och uppbyggligt syfte. I nio fall av tio har det handlat om att anlägga ett kvinnoperspektiv på ditten eller datten. Eller också har tilltalet varit ängsligt lättsamt, ståuppkomiker som leker roliga timmen framför kameran.

Men *Historien om Sverige* är djupt allvarlig och ändå rappt berättad, den når upp en tidslinje med kungar och drottningar men glömmar inte småfolket. Vi dyker ner i soldattorp och potatiskravaller och får miniporträtt av ångermanländska präster som leder iväg "häxorna" till halshuggning, och vi anar vilket helvete det måste ha varit för Maria Kristina Kiellström att omsjungas som Ulla Winblad och känna blickarna klibba i nacken i Stockholms pisslukande gränder.

Simon J Berger är ett fynd som vår ciceron mellan sekler. Hans vördnad och berättarglädje är den där lägerelden vi längtat efter att samlas runt.

Lyssna på när han introducerar tredje avsnittet:

– Många nordbor kommer att följa efter. Och världen kommer att känna till dem som... vikingar.

Hans lilla konstpaus före "vikingar" hade varit omöjlig för tjugo år sen. Den hade avfärdats som alltför bombastisk. "Inte ska väl vi..." Men nu ska vi. Och det är inte en dag för tidigt.

Bengt Ohlsson

SERIEN KAN FÖRSTÅS också avfynas som en cykeltur genom ett museum, men man hinner snappa upp ett och annat också från cykelsadeln, och i en tid när allt fler cykelturer företas längs konditionshöjande elljusspår, eller ner till den lokala köpladan, då är kanske den där museicyklingen desto viktigare.

Men den största förtjänsten med *Historien om Sverige* är att den har en både avkylande och hoppingivande inverkan i en tid när allt fler försöker överrösta varandra om att undergången är nära, och håller fram just sin egen snuttefiltiga undergång som den allt överskuggande.

Simon J Berger lotsar oss genom istider som slagit oss till marken, pestutbrott som decimerat befolkningen med en tredjedel och fått oss att snegla på grannfrun och undra om hon inte bolat med Hin håle, missväxter som tvingat var femte svensk att lösa en biljett till Amerika.

Gång på gång har vi trott oss veta orsaken till katastroferna, gång på gång har tyranner gripit makten och genomfört reformer som mot alla odds visade sig gagnarika, gång på gång har ett gäng dalkarlar fått nog och marscherat mot huvudstaden.

Äntligen har vi fått en berättelse som rotar oss i ett sammanhang, med folkvandringar och innovationer, och man stänger av tv:n med en hisnande känsla av att framtiden är ett oskrivet blad, att allt är möjligt, både av godo och ondo, och att undergången kanske inte är fullt så nära som alarmisterna vill få oss att tro. ✨

I korthet Lådor man inte rubbar

Längs Seines blanka band ligger staden Paris institutioner, ju äldre desto mer centralt. I mitten tronar Notre-Dame, idag invävd i en stålkorsett av byggnadsställningar efter branden, men de ska vara väck och katedralen öppen igen i slutet av 2024. Man hinner inte riktigt klart till OS i sommar, vilket annars är den stora händelse som styr Parisbornas liv fram till dess. Många tror att de ska göra sitt livs affär genom att hyra ut sin bostad i sista minuten. Mängder av gator och alla broar kommer att vara avstängda och lokaltrafikbiljetterna blir tillfälligt dyrare.

Det som gör OS-arrangörerna allra mest nervösa är spelens öppningsceremoni som ska tilldra sig på Seines vatten, inför en publik på möjliga hundratusentals åskådare. Hur garanterar man säkerheten här? Det går ju inte.

I det sammanhanget har en annan liten kulturinstitution, inskriven på listan över det immateriella kulturarvet, råkat illa ut – nämligen bouquinisterna. Bouquinisterna är de bokhandlare som har sin verksamhet i de mörkgröna lådor som kröner murarna mellan de nedre och de övre kajerna i centrala Paris. Här hyr de cirka tio meter mur av staden med plats för fyra lådor varav max en får innehålla krimskrams av plast. I de andra tre ska utbudet vara det klassiska av begagnade böcker, tryck, kartor med mera. Enligt regelverket ska de hålla öppet ett visst antal timmar i veckan, men de slipper om det är alltför dåligt väder. Att de slår upp sina luckor mot himlen i mars är ett värtecken lika säkert som tussilagon i Sverige.

Men naturligtvis kan man gömma bomber i dessa hembyggen. Det var inte Paris polischef sen med att påpeka. Han krävde att nästan hälften av boxarna skulle tas bort under OS. Protesterna uteblev inte. Lådorna kommer att gå sönder! Listor med namnunderskrifter ordnades. Men inte förrän president Macron personligen ingrep fick bokhandlarna ett löfte om garanterad fortsatt kommers.

För även om dessa bokhandlare var de fattigaste i sitt skrä då de startade sin verksamhet, så har deras lådor blivit lika emblematiska för kulturstaden Paris som den katedral som brann och nu byggs upp igen. Det är kulturinstitutioner man inte rubbar. ✨

Karin Stensdotter

Detta nummers recensioner:

Cecilia Nikpay drabbas av visionär kraft; **Anna Victoria Hallberg** leker med tanken om mångfald; **Roland Poirier Martinsson** drömmer delvis dystert; **Gustaf Lewander** följer rysk Sonderweg; **Göran Frankel** reser långt i tanken; **Karin Henriksson** går i kyrkan; **Erik W Larsson** kanaliserar sina drifter; **Kim Salomon** prövar nya slagord; **Håkan Lindgren** blir felinformerad.

Manhattans silhuett: reste sig mot himlen i rekordfart.

FOTO: ISTOCK

Först och störst

När den tyske historikern Karl Schlögel skildrar USA bygger han en imponerande 3D-modell av alla möjliga sorters Legobitar. När han jämför USA med Sovjetunionen låter han sig ledas av sin näsa. Cecilia Nikpay låter sig till sist förföras.

HISTORIA

Allt är högre, större, längre, och mer hisnande i USA än i gamla trånga Europa, det vet vi redan. Från Grand Canyon och skadedetverkligen-vara-nödvändigt-stora hotell i Las Vegas, till monumentala muffins på Starbucks, om man ska prata vardag.

Den som läser Karl Schlögels nya mosaik av essäer över det stora landet i väst blir även påmind om hur *snabbt* det amerikanska ångloket har brakat fram genom den moderna historien. Hooverdammen som sprängdes in i landskapet på fem år, järnvägsnätet som lade under sig hela kontinenten på 100 dito, Manhattans silhuett som reste sig ur marken på kortare tid än så, och Detroit's explosion från by till tvåmiljonersstad på 50 år. Det maskineri som skildras mellan pärmarna i den här boken skapar ett vinddrag som

får sidorna att formligen fladdra emot en. Herregud, så de har hållit på! tänker man i lilla Europafåtöljen.

Men det tar ett tag innan känslan av kraft och fart infinner sig när man först tar sig an de 800 sidorna i *American Matrix*. Den tyske historikern Schlögel, hittills mest känd för böcker som behandlar Sovjetunionen, tar några kapitel på sig att veva igång det mastodontverk han (något oväntat för de flesta, tycks det) skrivit om antitesen till sitt vanliga forskningsobjekt. Den långsamma starten beror dock inte på bristande entusiasm; han säger själv i inledningen att han skriver boken driven av den "djupa sympati" som det första mötet med landet väckte i honom som ung.

Och med ungdomlig äventyrlust ger sig den 75-årige författaren ut på en nästan trettio kapitel lång resa för att besvara frågan: Hur skapades "det amerikanska rummet"? Alltså, på vilket sätt har arkitektur, institutioner, natur, infrastruktur och i viss mån intellektuella byggen,

gemensamt bildat det tredimensionella rum som är USA?

Initialt är det litet syrefattigt. Efter ett solitt och okontroversiellt avstamp i Alexis de Tocquevilles geniala analys av USA på tidigt 1830-tal, drar Schlögel med liv och lust med oss i fotspåren av – så känns det – alltför många mindre prominenta kartläggare av kontinenten (samt förvisso ett par kända, som sociologen Max Weber). Och han gör det med särskild fascination för vad de upptäcktsresande hade packat i sina väskor och vilka exakt rutter de tog. I det skedet lyfter inte de fristående essäerna över detaljnivån till något som inger förtroende för att vi någonsin ska nå författarens mål att landa i insikter om en hel epok.

Men efter att Schlögel har avklarat sina skildringar av Friedrich Ratzels (ja, vem är det?) besök vid Niagarafallen och en överflödigt lista av Max Webers hållplatser på sin resa genom landet, så började jag vakna till. Det panoramagrepp för- >>

fattaren vill ta kommer till liv när han illustrerar utvecklingen utifrån amerikanska företeelser som Greyhoundbussens segertåg och museernas roll i stadsbilden, snarare än genom utländska upp-täckarögon (där inget delar Tocquevilles orakelförmåga).

Hav tålmod i början med Schlögel tyska *Meldungspflicht*, och långsamt tar det amerikanska rummet form i läsarens huvud. En tredjedel in i boken avtecknar sig mönster som skapar en påtaglig känsla. Snabbheten som redan nämnts är en av dem; det nästan överilade i den amerikanska ansatsen till precis allt. En ohämmad önskan att hinna ifatt och sedan springa om. Komma först, vara störst.

Men främst lyckas Schlögel förmedla en fysisk bild av USA. Utöver skyskrapor och järnvägar lyfter han i enskilda kapitel fram det ena efter det andra mindre ikoniska elementet i det amerikanska bygget, som gemensamt bidrar till nationens tredimensionella helhet: universitetscampus, hotell, sportarenor, bilfabriker, stålverk, flygplatser, *malls* och *highways*. Allt detta som har murats, hamrats och svetsats i iterativ samverkan med grundarfädernas trossatser om demokrati, individualism, *community* och arbetsmoral. Stadsrummen och den infrastruktur som förbinder dem genom kontinentens storslagna kultur, blir i Schlögels tappning specialbyggda kommunicerande kärl som samtidigt rymmer och uttrycker den amerikanska kulturen.

Greyhoundbussens segertåg över staterna är ett exempel på när berättandet fungerar utmärkt. En fin upphängare för

och illustration av hur billig rörelsefrihet appellerade till den amerikanska efterkrigsgenerationens nyfikenhet på horisonten bortanför hemstaden. Här bidrar detaljrikedom till färg: bland bussmodeller och vägsystem hinner Schlögel till och med klämma in den svenske immigranten Carl Eric Wickman, som stod bakom ett pionjärtaxibolag inom gruvindustrin, som sedermera blev Greyhound Lines.

Den tyske historikerns grundliga lego-bygge av det amerikanska rummet går vidare med infrastrukturmonstrens hörn-pelare. Det rasande snabba bygget av Hooverdammen som blev en symbol för New Deal, nätverket av *freeways* och *highways* med Los Angeles i förgrunden – en dystopi och utopi i ett, och orten för ”flannörens död”. Samt förstås New Yorks skyskrapor som fysisk representation av kapitalistens triumf, med John D Rockefeller som den främste bland rika gelikar.

Oljebaronens chans att göra sitt legendariska avtryck med Rockefeller Center mitt på Manhattan kom när Columbia University tvingades sälja tre kvarter *prime location* efter depressionen. Under tio år därefter var Rockefellers bygge USA:s största arbetsplats med upp till 60 000 arbetare i insats. Några av dem förevisade av Charles Clyde Ebbets på fotot vi alla sett; män i olika åldrar som äter lunch sittande helt oberörda på en för bild-betraktaren panikhögt svävande järnbalk. En självklar men ändå litet överraskande observation som Schlögel gör är att utan hissar hade det inte funnits några skyskrapor. Såklart. Men inte en tanke som hade slagit mig tidigare. Teknologiernas epok-avgörande tajmning.

I en uppenbar framstöt från Rockefellerfamiljen i syfte att sälla sig till grundarfädernas spirituella Olymp lät John D:s son vid pappans död 1962 gravera in patriarkens credo i graniten, ett slags trosbekännelse till nationen USA: *I believe in the supreme worth of the individual and in his right to life, liberty, and the pursuit of happiness. I believe that the law was made for man and not man for the law; the government is the servant of the people and not their master.* (Förkortat.) Det lever helt upp till den amerikanska klichén; en blandning av ego, mod och naivitet som känns typisk för nationens hållning till mångt och mycket även idag.

New York byggdes till stor del av vinsterna från en industrialisering som ägde rum längre västerut i landet. Från de trakterna är berättelsen om Detroit's uppgång och fall ett särskilt oemotståndligt kapitel för industriromantiska läsare. Eftersom de flesta redan är bekanta med de stora dragen i Detroit's historia, lånar sig Schlögels detaljrikedom och litet lustiga ingångar här. Med utgångspunkt i tillkomsten av Diego Riveras och Frida Kahlos fresk på stadens museum under 30-talet fångar författaren de förutsättningar som löpte samman vid den tiden och möjliggjorde för män som Henry Ford och Albert Kahn att omsätta sina vältajmade visioner i verklighet.

Kahn är ett okänt namn bredvid Fords, men Schlögel upplyser oss om att han som nytänkande extremfunktionsarkitekt kan tillskrivas mycket av den nya effektiviteten i dåtidens största fabrikskomplex, Highland Park. Och senare i megafabriker som River Rouge Plant, med sina kilometerlånga löpande band, glasvägar och optimerade (läs: minsta möjliga) utrymmen för arbetarna. Under en tid var Detroit verkligen bilarnas catwalk, där nyproducerade Fords, Buicks, Chryslers, Dodges, Oldsmobiles och Chevrolet's rullade ut i minuttakt.

1910 bodde 500 000 personer i Detroit. 1950, vid stadens zenit, var siffran över två miljoner. Och 60 år senare, runt 2010, hade den nästan krympt tillbaka till utgångsnivån. 2009 gick General Motors och Chrysler i konkurs. 2013 följde hela staden Detroit.

Ritar man befolkningsutvecklingen som en graf, får den formen av samma narrativabåge som ”Motor City” delar med Liverpools hamnar, Borås textilindustri och miljontals andra lokala konjunktarepos som skrivits runt om i världen. Men som alltid när det gäller USA är formatet större och förloppet snabbare i Detroit. Vilket får den närsynthet som karaktäriserar alla affärscyklernas obönhörliga dramaturgi att framstå i ännu krassare dager, med fler

Charles Clyde Ebbets: En höjdarlunch.

FOTO: ALAMY

FOTO: ALAMY

Greyhound lines: Rörelsefrihet till lågpris.

arbetslösa och större misär.

När det är sol tror ingen att det någonsin ska regna och tvärt om. Det är en fascinerande psykologisk nyckel till mer än felpackade utflyktskläder och konjunkturcykler, och förtjänar sin egen bok. Schlögel ger oss en början med skildringen av Detroit's specifika plåga.

När mönstret och fysikaliteten börjat avteckna sig i *American Matrix* upplever jag att man går in med större intresse i varje essä. Meningen med detaljerna och inte minst ideliga referenser till arkitektoniska val och männen bakom dessa, får dem långsamt att framträda som intressanta medlemmar i den amerikanska designarmé som har givit landet dess form. Universitetscampus som utformats för att perfekt balansera öppenhet med akademins avgränsning mot yttervärlden, bibliotek och museer som har bekostats av en stor grupp kapitalister med patos inte enbart för att skapa sig ett eftermäle, utan för att bidra till den amerikanska väven och vad den står för.

Men inte allt är byggt av människan, inte allt uttrycks i det fysiska. Bredvid infrastrukturen tar boken också upp ritualer i förhållande till naturen, som är viktiga för den amerikanska mentaliteten: att samlas kring lägerelden, sköta the lawn som en förtorrens prärie i miniatyr, vandra i nationalparkerna, och att från land eller luft uppleva det mänskliga landskapets geometri, som har givit boken dess namn.

Från flygplanet iakttar Schlögel hur kontinenten "ligger uppslagen som en bok, för var och en att läsa [...] Kuster, floder, bergskedjor och vidder". Tydligast ser han det karaktäristiska schackbrädet av fyrkantiga åkrar och raka gator, från nord till syd och öst till väst, som upprepar sig över mil efter mil och bäst avnjuts på natten. Han citerar Gertrud Stein, som

"1910 bodde 500 000 personer i Detroit. 1950, vid stadens zenit, var siffran över två miljoner. Och 60 år senare, runt 2010, hade den nästan krympt tillbaka till utgångsnivån."

efter en av sina flygningar över landet sa: "När man korsar Amerika på detta sätt, vet man varför det postkubistiska måleriet ser ut som det gör." Det industriella och pragmatiska upphöjt till en estetisk upplevelse.

Mett slutet av boken får även ett antal teman som ligger ännu längre ifrån ett fysiskt uttryck eller en ort sitt utrymme. Vi får oss bland annat till livs en analys av Martin Luther Kings dröm-tal, en analys av det

"eviga amerikanska leendet" och andra uppförandekoder, samt två genomarbetade kapitel om Amerikas rasmotsättningar, ett om de svartas kamp och ett om den undanträngda ursprungsbefolkningen.

Här och där låter Schlögel också sitt Sovjetkunnande ta plats. Det landar litet ryckigt och skapar ingen övergripande förståelse för kontrasterna mellan Amerika och dess psykologiska skuggbild på andra sidan globen. Men på kapitelnivå bidrar anekdoterna ändå, inte minst för att många av dem nog är nya för läsarna, eller flyktigt bekanta. Till exempel hur Ford skickade en halv armé av ingenjörer, och enorma mängder knowhow, till Sovjetunionen, i syfte att bygga fabriker vid Volga. Vilka i en pinsam twist kom att användas för att tillverka bandvagnar mot de allierade under andra världskriget.

Volgabygget skedde under en tid av tillfällig avfrostning mellan nationerna på tidigt 1930-tal. Lenin hade sagt att han beundrade taylorismen och Stalin ansåg att "den amerikanska pragmatismen ska förbindas med den bolsjevikiska passionen". Med samma parallelltänk mellan öst och väst byggdes en damm i Dnjeprogres av Hooverdammformat. Schlögel kallar jättedammarna ett gemensamt svar på liknande smärtor; depressionen i USA respektive efterkrigstiden och revolutionerna i Sovjet. Båda nationerna ville tämja naturen och bygga en nation för framtidsmänniskan, hon som inte längre orienterade sig mot det gamla Europa som låg moraliskt och materiellt utblottat.

Påminnelsen om att Sovjet i sin linda drevs av samma visionära kraft och ambitioner som USA – trots de ideologiska skillnaderna – är en välkommen brasklapp i Schlögels USA-beundrande text. Amerika må vara (ha varit?) enastående, men många av mekanismerna i bakgrun-

den är långt ifrån unika. Snarare är de ett eko från otaliga platser och eror genom historien där god tillgång och balans på produktionsfaktorer lett till expansiva faser.

American Matrix är ett ambitiöst och meningsfullt bygge. Med vissa skavanker. Precis som i de flesta mosaiker (vilket hade varit en bättre titel, tycker jag) är ett antal bitar kantstötta och litet malplacerade om man synar dem alltför noga. Men kliver man ett steg bakåt är helheten ändå både intagande och imponerande. I Tyskland, där läsarna är mer...tyska, lyfter flera över lag mycket positiva recensioner upp "materialrikedomen" hos den Bayernfödde historikern som en styrka. Det detaljregn jag gnällt litet på. Det är givetvis en smaksak.

En bok som i motsats till Schlögels insmugna Sovjetreferenser i USA-panoramat är ute efter att göra en explicit jämförelse mellan två system är samme författares *Der Duft der Imperien*, som han skrev 2020. I denna mindre bombastiska och mer lustfyllda text slipper vi möta honom drabbad av de amerikanska dimensionerna, både i tonläge och omfång. Istället är ingången lekfull, som om han råkat snubbla över en historisk spik och bestämt sig för att koka en välsmakande soppa.

Spiken i fråga är idén att varje epok skulle ha sin säregna doft. Dofter som i likhet med parfym är sammansatta av en mängd noter. Goda – välståndets renlighet, blommor, mat och ädla material. Och i fallet epoker även obehagliga – kemiska processer, smuts, fattigdom och död. Med denna utgångspunkt tar han sig an det han känner bäst: Sovjetunionen och Europa från *la belle époque* och framåt.

Schlögel ger i inledningen generöst Sberöm för sin inspiration till Patrick Süskinds bästsäljande bok *Parfymen* från 1985, och Marcel Prousts i doftsammanhang ofrånkomliga urscen med madeleinekakan. Sedan vidgar han diskussionen till vårt förhållande till dofter; hur dessa trängdes undan av modernismens renlighetssträvan och hur flyktiga de egentligen är till sin natur. Man kan inte spara dofter som man gör med andra saker. Vi kan inte veta hur det luktade på ryska hovet under kejsarinnan Katarinas tid, eller på gatorna i London under medeltiden. I uppdraget att beskriva historiska epoker som en doft är Schlögel mer själva Proust, på jakt efter något som bokstavligt talat förflyktigats.

Det visar sig att dofter från 1900-talet i Västeuropa och kommunismens Ryssland inte bara låter sig fångas som ett tankeexperiment utifrån de samhälleliga förhållanden som rädde. Där fanns även två fak-

>>

Sammanfattar en tidsanda: Fresk av Diego Rivera och Frida Kahlo.

FOTO: ALAMY

tiska parfymer som blir Schlögels verkliga språngbrädor in i berättelsen. Frankrikes Chanel nr 5 och Sovjetunionens favoritdoft Röda Moskva får representera de två imperiernas utveckling, visioner och lidelser. Litet överraskad blev jag fördomsfullt redan av att Sovjetunionen hade sin egen kommersiella älsklingsdoft. Men riktigt förvånad blir man över att det handlar om (nästan) *samma* parfym som Chanel nr 5! Båda designades otroligt nog av en och samma person, fransmannen Ernest Beaux, utifrån närmast identiska recept. Beaux blandade först till Röda Moskva under sin tid som inlänad "näsa" i Tsarryssland. För att efter revolutionen åka hem till Frankrike där han med små justeringar utvecklade Chanel nr 5. En "doft för kvinnor som doftar kvinna", komponerad av huvuddofterna Provence-ros, jasmin och den då nyligen framställda aldehyden (en organisk förening med kol, syre och väte).

Nationalparfymerna i öst och väst visar sig dessutom ha varsin kvinna i förgrunden, som extremt framgångsrikt drev kommersialiseringen av respektive doft. I Frankrike var det modeskaparen Coco Chanel som personligen valde ut just doftprov nummer 5 av de 20 variationer som Beaux presenterade för henne i parfymstaden Grasse 1920. Chanel behöll det oceremoniella provrörsmärket nr 5 eftersom parfymen skulle lanseras i maj, den femte månaden. Ett naturligt sammanträffande, tyckte den redan berömda modeskaparen.

Röda Moskvas kvinna var Polina Zjemtjuzjina. Av egen kraft en framstående politiker och skicklig navigatör i kommunistpartiets ormbö till organisation. På höjden av sin karriär blev hon som första kvinna utnämnd till "folkkommissarie", med ansvar för landets kosmetik- och parfymindustri. Hennes infly-

tande stärktes avsevärt av att hon var gift med utrikesminister Vjatjeslav Molotov, han med både pakt och cocktail. I en värld av helt andra produktionsförutsättningar och sociala koder än i Frankrike gjorde Zjemtjuzjina ändå en liknande resa som parfymsystemen Chanel, vad gäller att förse sin nations framväxande medelklass med en doft som upplevdes exklusiv och som en symbol för Framsteget.

De nästan identiska parfymerna och deras parallella segertåg på marknaderna i öst och väst lånar sig finfint till symbolik för Schlögel; för de osynliga likheterna och de yttre skillnaderna. Uti från helt olika filosofi förtar båda imperierna under 1900-talet sina resor mot större välstånd för alla samhällsklasser, ökad utbildning och industrialisering. Författaren skisserar utvecklingsvägarna i grova drag, men det är inte de

"Frankrikes Chanel Nr 5 och Sovjetunionens favoritdoft Röda Moskva får representera de två imperiernas utveckling, visioner och lidelser."

stora sociopolitiska rörelserna han är mest fascinerad av. I förgrunden träder det sociala samspelet och utvecklingen av en bredare konsumtionskultur, med allt vad den innebär av reklam och nya distributionskanaler.

Chanel och Zjemtjuzjinas respektive navigerande av franska och ryska jetsetkretsar har många likheter, liksom deras – i båda fallen – ganska krassa (eller ska vi kalla det driftiga?) utnyttjande av kontakter för att ta sig och sina produkter framåt. De franska salongerna och Moskvas politiska elit där de opererar känns levande i Schlögels text. Särskilt hans bilder av Ryss-

land, där hans kunnande gör den beskrivna dynamiken trovärdig. Man upplever att han ger sig själv litet friare tyglar än vanligt i den här boken, att berätta sina favorit historier, vilket ger läsaren en bakåtlutad förståelse för hur systemet och makten fungerade i det tidiga Sovjetväldet.

Vad gäller parfymkvinnornas kalkylerande marknadsstrategier, så var Chanelns favoritmetod att med hjälp av den ene aristokratiska älskaren efter den andre, svinga sig framåt och uppåt i den sociala vegetationen. (Förvisso en process som även var till gagn för männen, som fick en begåvad, känd och vacker kvinna på armen.) Schlögel berör även att hon arbetade som agent för nazisterna under andra världskriget, vilket ledde till att modehuset Chanel stängdes under 15 år, innan hon tog sig in i den sociala värmen igen med en framgångsrik *relaunch* 1954.

I *Duft der Imperien* kommer Schlögels *penchant* för detaljer i alla delar mer till sin rätt än i *American Matrix*. Hans vältalande i parfymflaskor, klädval och kända namn på kulturscenen skapar en textens motsvarighet till Peter Greenaways mustiga filmdekor, snarare än en nördighet som detaljrikedomen ibland ansätter USA-verket med. Hela företaget med doftboken handlar ju om att grota ner sig i trivia som omger stora händelser och utvecklingsströmmar vi redan känner till – som att låta vinrankor växa och smycka en pergola som redan står på plats. Schlögel djupdyker med liv och lust i doftnoternas nomenklatur, reder ut fördelarna med moderna aldehyder, lägger ut texten om den alltid övertänkta designen av parfymflaskor, om framväxten av reklam, varu-

hus, mode och litteratur. En "kvinnligare" sida av historien får ta plats, men knyts i lagom lösa termer samman med produktionsförutsättningar, infrastruktur och handelspolitik.

Parfymernas sentida öden är också talande. Medan Chanel Nr 5 fortfarande kallas den mest ikoniska parfymen i världen, och registrerar en försäljning på en flaska var trettionde sekund, tillhör Röda Moskva historien. Som perfekta speglar av sina ideologiska ursprung har den västerländska marknadsmodellen fortsatt sitt segertåg, medan produktionsystemet för Sovjetparfymen låg i spill-

ror redan när Putin kom till makten. Det forna östväldets parfymfabriker hade hamnat inom olika nationsgränser, eteriska oljor från Krim och Asien levererades inte, och distributionsnätet var slitet i stycken.

Men, påpekar Schlögel, den verkliga dödsstöten för Röda Moskva och andra sovjetiska lyxprodukter var ändå de nyryska medborgarnas suktan efter västerländska märken. När Dior, Guerlain och Gucci plötsligt stod uppradade på hyllorna var kommunistprodukter inte längre värda vatten, ens om det var doftsatt. Det verkliga slaget om konsumenterna vanns av västs immateriella löften om skönhet och flärd, snarare än strandade produktionsförutsättningar.

När det skedde hade dock Polina Zjemtjuzjina avlidit i Moskva. Redan 1948 klev hon snett i ormboet, blev anklagad för förräderi av Stalin och skickad i intern exil. Efter hans död 1953 levde hon ett anonymt liv i huvudstaden fram till sin egen död 1970. Den inträffade ett år innan Coco Chanel drog sitt sista andetag på Hôtel Ritz i Paris, där hon bott i 30 år. De sista åren en ganska tragisk existens.

För att kort återknyta till *American Matrix* visade sig tegelstensformatet till sist berättigat. Det är en storslagen bok som vinner läsaren med sin entusiasm och sitt målmedvetna byggande av en 3D-modell av nationen USA. Men om man inte är specifikt lockad av amerikansk 1900-talshistoria som ämne, och söker en bok att njutningsläsa, är *Duft der Imperien* ett bättre val. Dessutom är den betydligt lättare att ta med sig i väskan om man tillhör dem som fortfarande läser riktiga böcker.

I motsats till *American Matrix* blir Schlögels doftvandringar fram och tillbaka över Volga inte en historiektion där man på sista sidan lärt sig om specifika skeenden. Men den skapar en fin känsla för en epok. Lämna nästan en doft efter sig. ✨

Cecilia Nikpay

Ju fler: ... desto bättre?

FOTO: ADOBESTOCK

En öppen historia

SEX OCH SAMLEVNAD

De har märkts lite extra mycket på sistone, de polyamorösa. En rad aktuella poddar, artikelserier och dokumentärer skildrar hur man kan leva i ett långvarigt förhållande och samtidigt inleda andra relationer helt öppet inför varandra, och trivas med det. Några av dem som vill berätta kallar sig relationsanarkister. Deras mål verkar främst vara att genom en rad olika konträra livsval spränga kärnfamiljsnormen. Andra vill leva under traditionella äktenskapsliknande former men med fler än en partner. Vanligast tycks vara konstellationen två män och en kvinna eller två kvinnor och en man. Det kanske mest överraskande för alla som har levt livet som seriemonogama är de heterosexuella par med gemensamma barn som beskriver det erotiska utforskandet med andra partner som en del av den äktenskapliga lyckan.

Vad i det polyamorösa som handlar om kärlek och sexualitet och vad som är politiska ställningstaganden, eller det min vän poeten häromdagen kallade "skeva belöningsstrukturer", kan utgöra brännande stoff för vilken lördagsmiddag som helst. Jag har testat. Vi som satt runt bordet var alla rörande överens om att det litet slitna men ständigt närvarande begreppet maktrelationer kan utforskas på en rad nya sätt genom det öppna äktenskapets konstruktion, men också att subjek-

tets ständiga upphöjdhet i vår samtidskultur är manierad, kanske till och med farlig. "Det är bara bottenlös jagfixerad liberalism", utbrast kirurgen. Hans hustru, som arbetar med aktier, påpekade då att om man är liberal borde det få vara upp till var och en att bestämma över den egna kroppen och "dessutom är det väl inga problem för någon annan om man är ense som par". Den mest radikale i sällskapet, journalisten, gjorde en längre utläggning om den senkapitalistiska ordningen. Kirurgen himlade med ögonen. Så där höll det på.

När gästerna hade gått hem fortsatte jag att fundera. I alla berättelser jag tagit del av, och de är många därute, är det en partner i relationen som är drivande och kommer med förslaget att leva öppet. Hen som aldrig tänkt tanken på något annat än monogami, och som ofta blir chockad till en början men trots allt stannar kvar och snart inleder egna synkrona relationer – är den personen tolerant och lojal mot gemensamma löften om "tills döden skiljer oss åt" eller osjälvständig och under gränslös påverkan? Har de polyamorösa en biologiskt annorlunda betingat libido eller vill de bara få fri lejd för sin urspårade livsstil?

Den uppmärksammade boken *More. A Memoir of Open Marriage* behandlar flera av de frågor som dyker upp när ämnet om öppna relationer kommer på tal. Precis som titeln antyder är det här inte en forskningsstudie eller sociologisk betraktelse över vår tid, utan en personlig bekännelse om ett polyamoröst äktenskap. Formen innebär både fördelar och nackdelar för temats vidkomman-

>>

AMERICAN MATRIX
BESICHTIGUNG
EINER EPOCHE
KARL SCHLÖGEL
Carl Hanser
Verlag 2023

**DER DUFT
DER IMPERIEN**
KARL SCHLÖGEL
Carl Hanser
Verlag 2023

Femtio nyanser...:
Önska sexscener.

FOTO: ALAMY

de. Genom Molly Roden Winters berättelse kommer vi nära de inre övervägningar och motstridiga känslor hon genomgår från det att hennes man, Stewart, uppmuntrar henne att inleda en affär med den yngre Matt. Livets oförutsägbarehet innebär att sjuka föräldrar, svartsjuka, hemligheter från förr, slitsamma småbarnsår och personlig utveckling blandas och ger konkretion åt de situationer som utgör hennes dagar i äktenskapsutvecklingen. Vi får följa henne nära i tankar och känslor.

Ett aber med vinkeln är att den villkoras av en person som både är intelligent och hopplöst gränslös. Den pendelrörelse som sätts igång av Molly som skrivande subjekt när hon får ett telefonsamtal från sin son, där han frågar om hans pappa har en affär, är för en poly-utomstående läsare ofta påfrestande självförbrännande. Hon hamnar i situationer jag skulle karaktärisera som övergrepp men som hon själv tolkar som utforskande. Samtalen mellan henne och andra partner återges ofta med humor, men i varje relation som inleds undrar jag varför hon inte skyddar sig själv mer.

Den stora gåtan är varför hon försätter sig i situationer där otydligheten i de mellanmänniska mötena leder till att hon hamnar på sexklubbar trots att hon egentligen inte vill. Hon kartlägger och testar marknadens olika erotiska leksaker men aldrig på eget initiativ. Molly kastas ut från sitt frilanskontor efter osedligt uppförande med en sliskig och utstuderat elak fransman och först i efterhand inser hon att hon har utnyttjats för att möta främlingars behov.

Dessa destruktiva mönster gör henne olycklig, men det är också någonstans här som boken blir intressant på ett mer abstrakt plan: den moderna människan tycks så ofta söka svaren på livets mening

genom självhävdelse och gratifikation av omogna begär snarare än i försök att arbeta sig bort från egot utifrån ett vidare perspektiv på tillvaron. All den kraft som Molly lägger på att tillgodose andras behov framstår som utslag av en höggradig självupptagenhet. Det är inte någon skrytsam fåfänga, men den är narcissistiskt ältande och ytlig.

Gränsen mellan vad som ska behandlas som text och vad som utgör förutsättningar för att förstå textens premisser är ju under ständig förhandling, men det finns en ambivalens i vissa minoritetsgruppers behov av att höras och samtidigt vilja diktera villkoren för hur de sedan också ska uppfattas. Som läsare kan jag ifrågasättas utifrån ett majoritetsperspektiv där Molly blir den annorlunda men modiga som går emot en etablerad "sanning" om hur man ska leva sitt liv, medan mina invändningar bygger på fördomar och ett förmodat moraliskt övertag som icke-polyamorös. Kritik, oavsett om den är estetisk eller moralisk, kan avfärdas som okunskap om andras erfarenheter.

I många av de poddar och artiklar som jag refererade till i inledningen förnimmer jag att de polyamorösa i sin kommunikation varslar och sätter ut markörer i förväg om hur vi andra kommer att missförstå deras val. Det gör inte Molly Roden Winters. Hon behandlar sitt liv i en hybridform mellan bekännelse och skönlitteratur och det gör att när boken är som bäst påminner den om tv-dramat *In Treatment*. Hon är inte ute efter att försvara sig, eller förklara, hon vill förstå varför hon upprepar vissa beteenden, hur livet har format henne, om det finns en förklaring till de plågsamma migränanfallen, vad kärlek är. Med mera.

Höjdpunkterna i *More. A Memoir of Open Marriage* är mötena med terapeut Mitchell och samtalen med modern.

"Ett cyniskt svar på vad i den här berättelsen som utgör en sådan lockelse är att det inte är attraktivt att vara normal längre."

När Molly blir mjukt ifrågasatt och betraktas uppmärksam av den terapeut som faktiskt knuffar henne mot något mer autentiskt, blir läsaren, precis som tv-tittaren blev när skådespelaren Gabriel Byrne ställde frågor till sina patienter, själv upplyst och genomlyst.

Molly Roden Winters mamma är på väg in i en sjukdomsdimma och tiden för svåra samtal är knapp. Saker ställs därmed på sin spets, till exempel upptäckten Molly gör om föräldrarnas polyamori eller varför den religiösa sekt modern gick med i utestängde den far som aldrig kunnat ge Molly en kram. I det här korsdraget av erinran och emotioner hamnar skrivare i en kris som tvingar fram frågor om varför hon ljuter för sig själv. Hur hanterar vi det ofullkomliga minnet? På vilka sätt präglar vår uppväxt oss som sensuella varelser i världen? När känner vi skam och varför måste så många kvinnor vara duktiga hela tiden? Boken är som mest givande när den förtroliga formen förmår lyfta det som berättas till generella reflektioner om mänsklig tillblivelse.

Det terapeutiska anslaget blir det mest intima i boken medan de *Femtio nyanser av grått*-inspirerade sexscenerna, som kanske ska upplevas som utmanande, snarare genererar önska inblickar i någons lite taffliga privatliv. Att det är dialogerna och inte de erotiska utsvävningarna som ger texten mening är en speglade kommentar till hela Roden Winters projekt: det polyamorösa är en chimär, en skugga. Hon är en sökare på jakt efter en dimension bortom det vardagliga.

Vid sidan av berättelsens framåtskridande pågår ett parallellt samtal inom mig själv om vuxenvärldens moralitet. Affärer som i alla tider har hanterats med diskretion eller äktenskapliga snedsteg i tystnadens samförstånd innebär accepterad otrohet på ytan, men också något förljuget. Kärleksaffärer har i alla tider tenderat att långsamt äta sig in i psyket, möblera om i tilliten. Den västerländska civilisationens viktigaste dramatiska verk vittnar om saken, från Aischylos till Ibsen, och en fråga som aldrig ställs men som finns impli-

In Treatment: Förståelse är drivkraften.

FOTO: ALAMY

cit i boken är om ärlighet varar längst eller om det är så att det man inte vet inte skadar en. Med öppenheten i Mollys äktenskap följer ändå svartsjuka och tvivel, vilket leder mig tillbaka till tesen att det hela kanske mest kokar ner till en fråga om sexuell preferens.

I denna memoarbok provas idén om vad som håller ett par samman och svaret blir förvånansvärt konventionellt: kärlek och tillit. Författaren tycks landa i att transparens är lika med ömhet och att kärleken till Stewart växer genom andra förbindelser. Deras band är starkt eftersom de har ett pågående samtal, skriver hon, men det förunderliga i boken är att deras dialoger mest består av korthuggna komplimanger av sorten "you look amazing" och amerikansk vardagshumor. Förväxlar hon intellektuell samvaro med trygghet? Sexualitet med bekräftelse? Och varför framställer hon det arbete som nästan varje förälder utför för sina barn – laga mat, göra läxor, leka, städa – som en rimlig förklaringsmodell bakom behovet att söka sig bort från hemmet?

En av anledningarna till att den här boken har fått ett så stort genomslag internationellt tror jag är att Molly Roden Winter bor i exklusiva Park Slope i Brooklyn, hon är lärare och hennes man har ett högavlönat arbete på Manhattan. Barnen, två pojkar som är små när vi först möter familjen och tonåringar när vi lämnar den, är kloka och välartade. Ett cyniskt svar på vad i den här berättelsen som utgör en sådan lockelse är att det inte är attraktivt att vara normal längre. Det finns en kommersiell potential i det måttlösa. Läsare som kittlas av ämnets olovlighet slipper i Molly Roden Winters bok alternativa hippies med skumma ideal eller sönderpiercade kroppar i binära konstellationer. Genom hennes starka position på det förmögna medelklassfältet blir även statusbegäret hos den breda läsande massan kittlat.

Kanske har en rad stigman förknippade med det som många skulle betrakta som öppen otrohet lättat. Eller så är den polyamorösa trenden både en affärsmässig och emotionell konsekvens av vår egenkära kultur. *More. A Memoir of Open Marriage* ligger i tiden och är ett välformulerat och intressant inlägg i en fråga som här får bräcklig, biktande och besvärlig livsform. ✨

Anna Victoria Hallberg

Dröm på dekis

IDÉHISTORIA

När förra sekelskiftets invandrare talade om sitt nya hemland hette det inte USA, utan *America*, namnet så mättat att det i sig var en dröm. I hamninloppet till New York möttes de av frihetsgudinnan, som med sin fackla lyste vägen till den gyllene porten. Inuti piedestalen en bronsplakett med en klassisk sonett:

"Keep, ancient lands, your storied pomp!" cries she. / "With silent lips. Give me your tired, your poor, / Your huddled masses yearning to breathe free, / The wretched refuse of your teeming shore. / Send these, the homeless, tempest-tossed to me, / I lift my lamp beside the golden door!"

Att bli medborgare i Amerika var att bli lovad lika villkor mot löftet att arbeta med jämlika och likasinnade för nästa generations frihet, trygghet och välfärd.

Inget gav större stolthet. Inget gav större frihet.

Bilden är såklart en myt. Invandrarerna möttes i regel av fördomar från dem som invandrat några generationer tidigare. Det avspeglades i politiken. Konstitutionen ratificerades 1789. Redan året därpå kom tillägget att endast "fria, vita personer" kunde bli naturaliserade medborgare. Business ville ha jobbbara, men den dominerande attityden grundades inte i samhällsekonomiska termer. Benjamin Franklin representerade majoriteten när han i ett brev till sin forskarkollega Peter Collinson skrev:

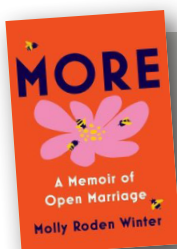
"Those who come hither are generally of the most ignorant Stupid Sort of their own Nation."

Varför, frågade han sig, skulle Pennsylvania bli en koloni för främlingar som aldrig skulle lära sig USA:s språk och vanor? Särskilt oroade han sig för de "svartmuskiga", till vilka han räknade spanjorer, italienare, fransmän och kuriöst nog svenskar.

Men politik är en sak. Historierna som folket tror på är något annat. I det avseendet har de många myter som givit USA dess självbild varit en stark drivkraft för att bygga landet. Djupast, viktigast och envisast av dem alla: *The American Dream* – som nu falnar för gott? >>

"Ge mig era trötta, era fattiga": Ett löfte om en dröm.

FOTO: UNSPLASH

MORE
A MEMOIR OF
OPEN MARRIAGE
MOLLY RODEN
WINTER
Doubleday 2024

För vad betyder det att det kommande presidentvalet står mellan Donald Trump och en stapplande Joe Biden?

Det är denna framväxande uppgivenhet David Leonhardt undersöker i *Ours Was the Shining Future. The Story of the American Dream*, där han i kapitel efter kapitel med relevanta fakta presenterar ett magnifikt missförstånd av Förenta staternas uppgång och möjligen förestående fall.

Vill man sätta fingret på vad det är som har försvunnit är första uppgiften rimligen att någorlunda väl beskriva den amerikanska drömmen.

Låt mig göra ett försök.

Det finns en vanlig uppfattning i Europa om att USA är ett ytligt och historielöst land. Min erfarenhet efter att ha levat i Kalifornien och Texas i ett decennium är att den utgår från en förväxling av lång historia med djup historia. Det är naturligtvis sant att ett någorlunda sammanhållet USA började växa fram först efter inbördeskrigets slut. Fram till dess var delstaterna fortfarande närmast autonoma i förhållande till en löst sammanhållen federation. Likaså är det moderna USA en ekonomisk, politisk och kulturell produkt av tiden efter andra världskrigen.

Men den ursprungliga skapelsemyten lever i vanliga amerikaners vardag. Missnöjskänsligheten mot Europa är fortfarande

stark. Referenserna till frihetskriget och inbördeskriget märks i den politiska retoriken på ett sätt som vore otänkbart i Sverige. Vilka reaktioner skulle möta den riksdagsledamot som från talarstolen beskrev sina politiska löften med hänvisning till frihetstiden och anspelade på Karl XII i debatten om Nato?

Tydligast syns den amerikanska historiens makt i den återigen uppblossande striden mellan nord och syd. Alla begriper att ett nytt krig mellan staterna inte skulle likna det förra, men lik förbannat: inbördeskrig har varit rubrikordet för tusentals artiklar sedan Trump vägrade erkänna sin valförlust 2020.

Med den synen på den seglivade amerikanska historien vill jag påstå att tre drivkrafter formade den amerikanska drömmen. Den första var det sena 1700-talets krav på frihandel och befrielse från skatter. Kraftfullare än vilken metallare som helst skulle Trumps väljare stämma in i "Båd"stat och lagar oss förtrycka/Vi under skatter dignar ner".

Den andra var flykten från det religiösa förtrycket, pilgrimernas huvudsakliga drivkraft. Religionsfriheten lockade miljoner immigranter ända in på 1900-talet.

Den tredje var viljan att undkomma fattigdomen.

De båda världskrigen realiserade drömmen inom ramen för en moralisk och patriotisk nationalism, som till sitt väsen inte äger sitt motstycke. Medan nationalismen i Sverige, England, Ryssland, Tyskland, och så vidare, vilar på ätt, språk, kultur och traditioner, samlas amerikaner kring ett knippe idéer. Skriv under på dem och din etniska bakgrund, hudfärg, religion och ditt språk är antingen betydelslösa eller starkt underordnade. Till och med när den röda faran och revolutioner svepte över världen i början av 1900-talet bar USA:s aktivister Star-Spangled Banner istället för röda fanor i sina demonstrationståg.

Så blev den amerikanska drömmen en motsägelsefull röra av individualism och nationalism, individualism och församlingar, individualism och en stark, gemensam strävan att skapa ett rikare land.

David Leonhardt beskriver den amerikanska drömmen på ungefär samma sätt. Här finns inga visioner om stora rikedomar, prestige eller berömmelse. Att ha en bra bil på garageuppfarten, ett hus med tre små sovrum och en gräsplätt på framsidan, detta garanterat av en trygg och fast anställning på industrigolvet – vad mer kan man begära?

Leonhardts missförstånd består i att han spänner hästen framför vagnen. Stommen i *Ours Was the Shining Future* är berätt-

telsen om hur USA:s arbetare i den stora depressionens efterdyningar organiserade sig fackligt med växande ekonomisk tillväxt som följd, vilken i sin tur omsattes i en välfärd som i avgörande grad byggde på kollektivets kamp mot orättvisa villkor och civilsamhällets strävan att använda tillväxten till gagn för ekonomisk jämlikhet.

Att landets rikedomar efter inbördeskriget till följd av jordbruksexport, olja och därpå följande industriellt entreprenörskap i oroväckande hög grad tillkom rövarkapitalister är inte kontroversiellt.

Ingen säger heller emot att det var tack vare de organiserade arbetarna som USA:s enorma tillväxt under mitten av 1900-talet i huvudsak kom löntagare till del, vilket skapade en medelklass som definierade landet.

Däremot kan jag inte få ihop Leonhardts beskrivning av övergången från ett ytterst ojämnt samhälle till ett jämlikare land med omfattande social mobilitet. För en svensk är det smått lustig läsning, då framgångssagan helt och hållet förklaras med att arbetarna organiserar sig i fackföreningar, tvingar fram kollektivavtal, och skapar en socialdemokratisk gren som småningom också tar över det politiska systemet.

Den amerikanska drömmen visar sig vara det svenska folkhemmet.

Jag tror att det var precis tvärtom. Att det amerikanska välståndet från andra världskriget och framåt växte ur små, politiska sammanhang, där städer var den absolut viktigaste enheten. Lokaldemokratin garanterades av en etnisk och religiöst homogen befolkning, där lojaliteten med gemenskapen i mycket liten utsträckning grundades i politik. Till delstaternas huvudstäder och till Washington DC reste representanter och senatorer, som utan djup skattekista arbetade för infrastrukturella satsningar som inte kunde motiveras på stads- och delstatsnivå, och från och med andra världskriget för ett federalt försvar, en idé som var kontroversiell in på 1900-talet, då den rädsla för en stark centralmakt, som uttrycks i konstitutionens maktindelning, fortfarande var levande.

Därmed motsägs inte på minsta sätt fackföreningarnas framväxt och den växande viljan att lyfta fattiga ur misär. Poängen är att den etablerade sig utanför politiken. Det var sedan när strävan mot fördelning, rättvisa och välfärd slukades av mäktiga och korrupta fackföreningar och politiken växte sig för stark, som utvecklingen stannade och den amerikanska drömmen falnade.

Allt tycktes hända samtidigt i en slumpmässig revolution. Nixon fortsatte Lyndon B Johnsons eskalering av Viet-

Trump versus Biden igen: Finns det skäl till uppgivenhet?

FOTO: ALAMY

namkriget. Rasismen, som inte i någon strukturell mening hade hotat samhället, exploderade som en trasig tryckkokare när systemets absurditet inte längre gick att dölja. Populärkulturen vände sig emot arbetarna och medelklassen. Oljekrisen tvärbromsade landets ekonomi och nästan över en natt vändes den eviga tillväxten till en ekonomisk kris som slog brett i hela samhället.

I sammanhanget var Watergateskandalen en liten sak, men symbolvärdet var enormt. Jimmy Carter berömda, ganska virriga *malaise speech* 1979, om hur USA sjunkit ner i en kris av sviktande självkänsla och oro, utgjorde kulmen på ett 20-årigt sammanbrott för det värderingstunga normsystem som i nästan två seklar karakteriserat samhället.

Idag talar siffrorna sitt tydliga språk. Av 1940-talisterna i USA tjänade drygt nio av tio mer än sina föräldrar. I generationen som föddes mellan andra världskrigets slut och mitten av 1960-talet kom åtta procent att tjäna mer än sina föräldrar. I Generation X, den som föddes på 1960-talet, var siffran 60 procent. De födda på 1980-talet hade en 50/50-chans att få det lika bra som sina föräldrar. Det är för tidigt att uttala sig säkert om Generation Y – millennials – men siffrorna tyder på att den nedåtgående trenden fortsätter. Fler kommer att se hur deras liv blivit fattigare än mammas och pappas, en känsla de bär med sig till sina barn.

Statistiken för social mobilitet går åt fel håll och den ekonomiska ojämlikheten växer. I ett kvartssekel har ekonomin vuxit mer än lönerna. Från andra världskriget till 1980-talet ökade låga löner snabbare än höga löner, sedan vände det. Bland dem som kallas arbetare är den förväntade livslängden idag lägre än på ett halvt sekel. Fler är tjocka. Fler sitter i fängelse. Dubbelt så många barn växer upp med bara en förälder. Klyftan mellan svarta och vita är

i vissa avseenden större idag än vad det varit sedan Harry Truman var president. Det har gått två decennier sedan majoriteten amerikaner ansåg att landet var på rätt spår.

Det lustiga – tragiska – är att Leonhardt ser detta som en följd av misslyckad ekonomisk politik. Missförstå mig inte. Jag är ingen *hard-liner* när det gäller skattesatser och tycker att välfärdsstaten är en mycket god idé, men jag bär också en stark övertygelse att omfördelningspolitik aldrig kan fungera i ett samhälle som inte omgärdas av ett normativt ramverk som ger den stadga: om alla arbetar för den enskilde, då måste också den enskilde arbeta för alla.

Leonhardt gör observationen att den amerikanska vänstern sedan 1970-talet rört sig allt längre bort från den ömsidigheten. Arenan har blivit en annan. Idag slåss högern lika frejdigt i kulturkriget, men det var vänstern som avlossade det första skottet genom att nedprioritera ekonomisk politik för frågor om abort, vapen, religion, anti-amerikanism, gender, etnicitet &c. Vad värre är, man har inte bara övergivit arbetarna, man beskriver dem som hatiska.

Det talas mycket om hur Donald Trump håller det republikanska partiet i ett järngrepp. Allt tyder på att det stämmer eller, kanske rättare, att det han företräder har tagit över partiet och att någon av samma snitt träder in när Trump själv går i pension. Det samma är sant för det demokratiska partiet. Nyligen mindes Joe Biden tiden då han inledde sin politiska bana. Hur han då såg de första vilna stegen inom sitt eget parti: "Vi lyssnade för mycket på limousinliberaler." Sedan var en tyst en liten stund. "Vi gör samma sak idag."

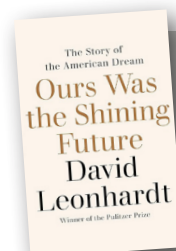
Det finns viktiga och definierande stråk inom amerikansk politik och histo-

ria som jag knappt har berört, men Leonhardt följer också dessa: slavättlingarna och jämställdheten. Bilden han ger av den ekonomiska utvecklingen kan dock kalkeras även på dessa områden. Att utvecklingen för afroamerikaner var bättre från andra världskriget fram till kampen för medborgerliga rättigheter. Att stödet för att arbeta för jämställdhet mellan könen var starkare bland kvinnor i medelklassen fram till 1960-talet än efteråt.

Idag, noterar Leonhardt, är föräldrar inte sina barns förebilder. De ber om ursäkt för sin existens. För vänstern är arbetarnas strävan efter bättre välfärd "inte tillräckligt heroisk". Arbetare företräder inte längre sig själva – de eftersträvar inte hjälteroller – utan de företräds av "professorer och universitetsstudenter". Efterkrigstidens radikala populärkultur, som talade direkt till Amerikas arbetare, har ersatts av populärkultur som hänar Amerikas arbetare.

Ours Was the Shining Future är en rik bok, som förklarar Donald Trump bättre är kanske något annat jag läst. Ledsamt då att författaren, som kritiserar den amerikanska utvecklingen från vänster, avslutar med att efterfråga mer av det som vände politiken emot folket som byggde landet. Att han spänner vagnen framför hästen, som om det vore politiken som drar fram de goda värderingarna. ✖

Roland Poirier Martinsson

OURS WAS THE SHINING FUTURE
THE STORY OF THE AMERICAN DREAM
DAVID LEONHARDT
Random House 2023

Putin och patriarkerna: Nu de sätaste av vänner.

FOTO: ALAMY

Oro för kaos

POLITISK HISTORIA

Under andra världskriget och de årtionden som följde därefter var det tyska riket – och i synnerhet dess nazityska inkarnation – ett centralt föremål för frågan om varför stater blir sådana de blir, och vad som skiljer dem åt. Huvudsakligt tema för denna diskussion var att Tyska riket följde en egen utveckling som inte svarade mot något av de vägval som träffats av andra europeiska makter, en *Sonderweg*, och att både Tyska riket i sig och de faktorer som påverkade det också var särskilda. En av de bärande teserna för idén om en tysk *Sonderweg* var också att denna utveckling, från tyska furstestater till Nazitysklands koncentrationsläger, uppvisade en viss lagbundenhet. Vissa drev idén att Tysklands öde avgjordes av de strukturella faktorer som präglat det, och att Tyskland därför alltid varit dömt att förvandlas till Europas skurk.

Efter det att kalla kriget tog slut i och

med Sovjetunionens upplösning och de två tyska republikernas återförening, har frågans tyska aspekter förlorat mycket av sin aktualitet. Frågeställningens brännpunkt, särskilt efter februari 2022, har istället förflyttats till en annan statsbildning: det ryska riket, Ryssland, och dess nuvarande inkarnation i Ryska federationen. I likhet med tanken om en tysk *Sonderweg* har tanken om en från det övriga Europa väsensskild, rysk utvecklingslinje gamla anor, både i den egna – ryska – föreställningsvärlden, och utanför den. Rysslands utveckling har, enligt denna tankegång, avgjorts bland annat av det mongoliska okets institutionella arv, förmedlat och förryskat under härskare som Ivan IV (den förskräcklige), av dess kristet-ortodoxa trossatser, av den unikt seglivade och hårdföra livegenskapen, och av en rad andra, kulturella och historiska omständigheter – inklusive mer sentida erfarenheter, som Napoleonkriget och Rysslands roll som "Europasgendarm" under Heliga alliansens tid.

Påståendet att Rysslands utveckling präglats av dess historia säger emellertid,

även om det är nog så sant, väldigt litet om exakt hur denna utveckling fört fram till de institutioner som utgör dagens ryska stat. I praktiken följer alla stater sin egen, särskilda utvecklingskurva. Även om det finns många faktorer och mönster som präglar dem alla, utvecklas stater liksom personer till sist till individer. Det intressanta blir inte om en stat har följt en egen väg, utan vad som skiljer denna väg från den som har valts av andra stater. Historien sätter visserligen ramarna för det möjliga, men ramarna är sällan så fasta som de kan tyckas i efterhand. För att vi ska kunna säga något om varför det har blivit som det har blivit, räcker det inte med att räkna upp strukturella faktorer – vi måste förhålla oss till konkreta aktörer, med konkreta problem, och i konkreta situationer; förstå då kan man förstå vilken roll strukturfaktorerna faktiskt spelar.

Detta är utgångspunkten för den 2023 i Ryska federationen utgivna *Vozvrasjtjenie gosudarstva* (svenska: Statens återkomst), av den välmeriterade ryska statsvetaren Jekaterina Schulman, om hur den ryska staten återuppstår efter Sovjetunionens långa sönderfall och i kölvattnet efter det kaotiska 1990-talet.

Schulman själv har specialiserat sig på lagstiftningsprocesser och institutionell utveckling, men hennes verksamhet spänner över ett bredare fält. Relativt nära, yrkesmässiga kopplingar till den ryska staten har inte hindrat Schulman från att inta en kritisk inställning gentemot dess beslut, och hon har varit knuten till den ryska oppositionsrörelsen. Hon har också arbetat för den relativt självständiga och nu stängda radiostationen Echo Moskvy, och varit knuten till Chatham House. Sedan 2022 betraktas hon i Ryska federationen officiellt som en ”utländsk agent”, och verkar nuförtiden från Kazakstan.

Bokens titel blyxtpolyser en mycket viktig punkt: den federationsryska staten av idag är inte, trots en del estetiska likheter, Sovjetunionen eller Tsarryssland, utan något annat. Hur präglad den än är av sin historia, så har den samtida staten uppstått ur en situation utan fungerande institutioner, och med egna problem, som den också har varit tvungen att han-

”Schulman menar att den ryska utvecklingen tydligt motbevisar tidigare teorier om linjära processer från totalitär diktatur till demokrati och liberalism.”

tera på ett eget sätt. Schulman går egentligen inte in på att motbevisa idén om en rysk *Sonderweg*, utan fokuserar på att förse diskussionen med det underlag i konkret verklighet som den kräver.

Schulman går igenom tongivande frågor som den ryska staten hade att hantera under de formativa presidentperioderna år 2000–2012, under Vladimir Putins två första perioder och Dmitrij Medvedevs enda period vid makten. Boken är tematiskt indelad i tolv kapitel, varav det första behandlar några av de problem som studiet av den ryska statens tillkomst är behäftade med, och elva behandlar specifika områden inom rysk inrikespolitik. Avgränsningen till inrikespolitik är viktig: Schulman behandlar inte den utrikespolitiska utvecklingen, och berör säkerhetspolitiken bara så till vida den har direkt bärighet på utvecklingen av landets inre styre – vilket innebär att hon lämnar mycket av diskussionen om Tjetjeniens och Tjetjenienkrigens betydelse för den ryska staten, liksom Georgienkriget 2008, därhän. Med denna begränsning blir skildringen inte fullständig, men det hjälper till med att göra den tydligare, och Schulman kan fokusera på mindre riskfyllda områden där källmaterialet är mer lätthanterligt.

Verkets titel, ”Statens återkomst”, är en summering av den utveckling som Schulman beskriver. Författaren visar

hur den ryska staten gradvis etablerar nya institutioner, för att ersätta det sovjetiska partiväldet som inte längre existerar. Schulman menar att den ryska utvecklingen tydligt motbevisar tidigare teorier om linjära processer från totalitär diktatur till demokrati och liberalism. Det som framträder tydligast när man jämför moderna övergångsstaten, menar Schulman, oavsett om dessa fortsatt är eller åter har blivit diktaturer, är att de förenar till synes oförenliga element. Dessa stater, menar hon, byggs med en blandning av auktoritära och demokratiska byggestenar; till exempel av marknadsekonomiska samhällsmekanismer och auktoritär kontroll.

Utan kommunistisk partipiska och samhällsideologi krävs också nya strukturer för att den ännu unga Ryska federationen överhuvudtaget ska kunna fungera. Strävan efter stabilitet och förutsägbarhet blir centrala teman. Oro för kaos och sönderfall driver fram en utveckling mot ett system som bygger på ömsesidiga beroendeförhållanden, mellan stat och

region, mellan företag och stat, och mellan det inledningsvis underutvecklade civilsamhället och staten. Schulman visar hur det politiska systemet gradvis koncentreras till ett par enskilda partier, och hur partiväsendet inom den ryska staten förändras till ett verktyg för att utveckla och vidmakthålla systemet, snarare än för att välja dess ledare. Detta påverkar också det institutionella ramverket, den så kallade ”maktvertikalen”.

Mer effektiva och väl fungerande institutioner innebär både bättre förutsätt-

ningar för utvecklingen av det ryska näringslivet och en avgörande förutsättning för ökat välbefinnande å ena sidan, samtidigt som det å andra sidan också innebär ökade möjligheter till kontroll och styrning. Informationsteknikens framsteg skapar både nya förutsättningar för en snabbt växande och raskt diversifierande mediemarknad – men senare också för övervakning och propaganda.

Jordreformer och reformer av kommunala tjänster påverkar statens och partiernas förmåga att utöva makt ute i de ryska regionerna, samtidigt som de ändrar förutsättningarna för den ryska statsadministrationen. Ett exempel är hur lägre tjänstemän på kommunal nivå används för att både organisera och övervaka valkampanjer, vilket enligt Schulman också innebär att de kan användas för att kontrollera dem. Utvecklingen av och i landet drivs också genom parallella rätts- och jordreformer, och skapar ett ekonomiskt system där regionerna har relativt omfattande autonomi, men är ekonomiskt beroende av den federala nivån för tillgång till oljepengar. Till slut tar den federala nivån helt kontrollen över tillsättningsmakten i regionerna. Balansen påverkas också av hur städerna och stadsadministrationen fungerar, vilket i sin tur också är beroende av hur den ryska straffrätten och ordningsmyndigheterna reformeras och i praktiken byggs upp vid samma tid – till något visserligen kanske inte välfungerande, men väsentligen utvecklat jämfört med dess fullkomligt dysfunktionella och än mer brutala föregångare under 1990-talet.

Det material som Schulman presenterar och gör överskådligt är verkets stora styrka. Schulmans skildring är i första hand tematiskt uppdelad, medan skildringen av respektive tematiskt områ-

Terror i Moskva: Det finns anledning till oro för kaos.

FOTO: GETTY IMAGES

de sker kronologiskt, för att visa hur utvecklingen har skett över tid. Ibland återknyter hon till tidigare och kommande kapitel, eventuellt för att göra texten mer levande och ge den en tydligare, narrativ struktur – och det behövs, för det här är en text som även på svenska nog hade varit snustorr. De förhållanden som Schulman försöker beskriva illustreras, exemplifieras och ramas in av ett väl utvalt – om än inte direkt tidigare okänt – siffermaterial, som illustrerar både samhällets förändring och det ökande välbefindandet, och genomgångar av specifika nyckeltexter hämtade ur den mycket omfattande ryska lagen.

De värdeförskjutningar som äger rum i samhället till följd av den process Schulman beskriver illustreras till exempel med hjälp av välkända *World Values Survey*. Det är en slående förändring. Det system som framträder vid periodens slut, 2012, är ett system som är väsensskilt från det vid periodens början 2000, med en statsmakt som tydligt prioriterar inre motståndskraft och anpassningsbarhet framför rättsstatlighet och politisk frihet. Läsaren bör minnas att världen för de allra flesta, även ryssar, såg väldigt annorlunda ut vid denna tid, och vad de ryska prioriteringarna har inneburit i förlängningen ligger bortom bokens tidshorisont, men Schulman är mycket tydlig med dess problem, och kostnader.

Trots materiens tröghet ger Schulman en lättfattlig överblick av hur det ryska samhällsmaskineriet såg ut under denna tidsperiod – och vilka tankar och drivkrafter som format staten. Även om det inte är en fullständig översikt över landets samhällsutveckling, är verket en jordnära och konkret motvikt mot det överdrivet teoretiserande långdistansperspektiv som kommit att präglade svenska försök att förstå Ryska federationen efter februari 2022. Både bokens innehåll och Schulmans budskap står i bjärt kontrast till den ideologiskt alltmer belastade postkolonialism som i Sverige har övertagit de mest överförenklade delarna av tesen om en rysk *Sonderweg*, och som alltmer har kommit att ersätta nykter faktamässighet i studiet av Ryssland. Det är därför verkligen synd att vi aldrig lär se boken i tryck på svenska. ✨

Gustaf Lewander

**VOZVRASJTJENIE
GOSUDARSTVA**
JEKATERINA
SCHULMAN
AST 2023

Från vagga

FRAMTID

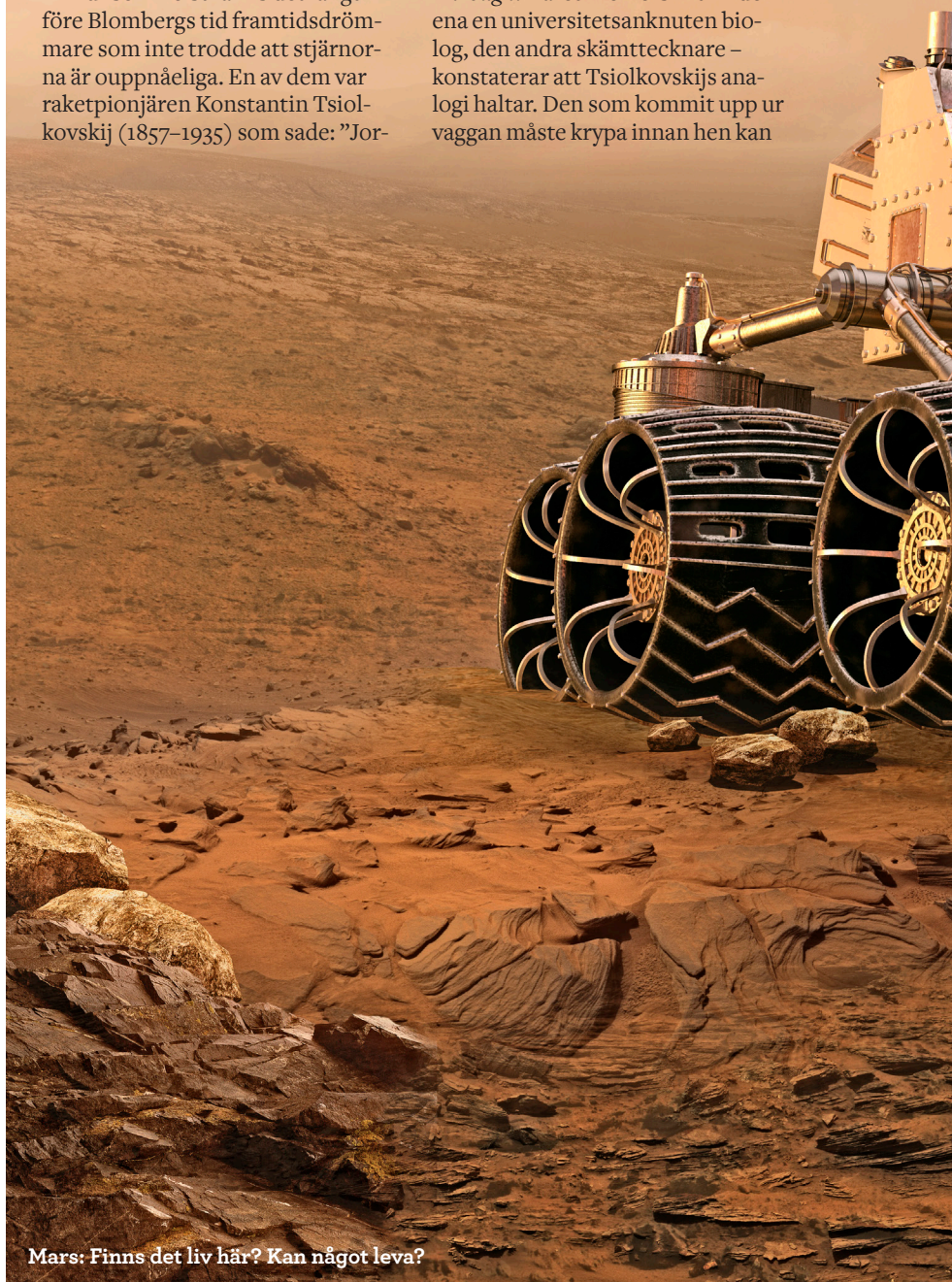
Jag vet inte om Erik Blomberg hade något så konkret som rymdfärder i tankarna när han 1920 skrev följande rader:

”Stjärnorna vandra så fjärran. / Jorden är människans hem.”

Hur som helst fanns det långt före Blombergs tid framtidsdrömmare som inte trodde att stjärnorna är ouppnåeliga. En av dem var raketpionjären Konstantin Tsiolkovskij (1857–1935) som sade: ”Jor-

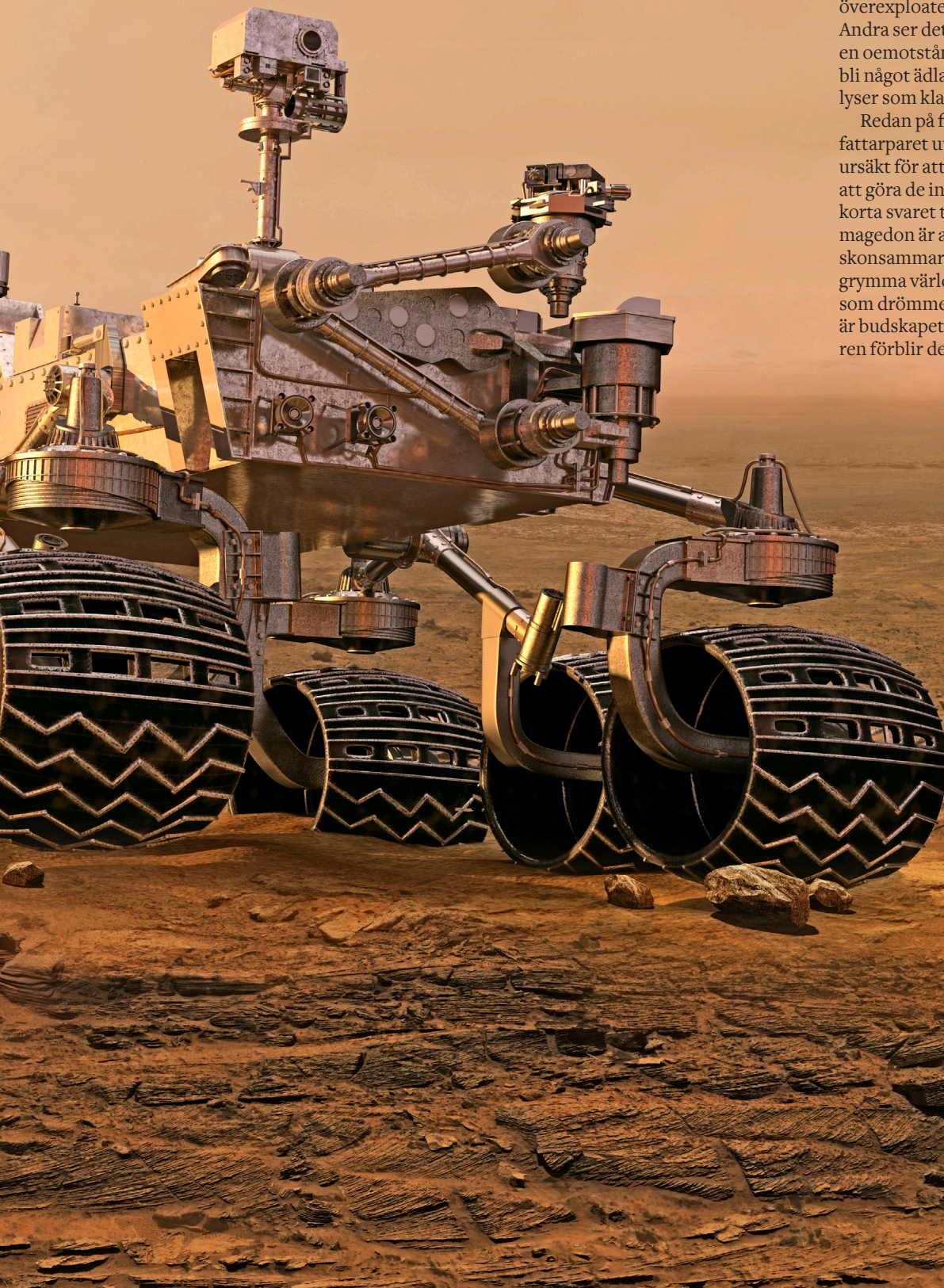
den är mänsklighetens vagga. Men man kan inte för alltid leva i sin vagga.”

Enligt Kelly och Zach Weiner-smith dyker detta citat upp i 99,99 procent av alla böcker om rymdfärder. Deras egen bok i ämnet är betitlad *A City on Mars. Can We Settle Space, Should We Settle Space and Have We Really Thought This Through?* Paret Weinersmith – den ena en universitetsanknuten biolog, den andra skämttecknare – konstaterar att Tsiolkovskijs analogi haltar. Den som kommit upp ur vaggan måste krypa innan hen kan

Mars: Finns det liv här? Kan något leva?

till grav

gå. Det är just sådana utopister som Wiensmith polemiserar mot – alltså ”rymdnördar” som inte nöjer sig med att vi ska utforska rymden utan också anser att vi måste kolonisera solsystemet. Som skäl anför somliga att vi förr eller senare blir tvungna att lämna vår överexploaterade och döende planet. Andra ser det som vårt romantiska öde, en oemotståndlig drift att evolvera och bli något ädlare därute där stjärnorna lyser som klarast.

Redan på försättsbladet tackar författarparet utopisterna och ber om ursäkt för att dess slutsatser kommer att göra de intervjuade besvikna. Det korta svaret till dem som vill fly Har-magedon är att döden härhemma är skonsammare än den som väntar i den grymma världsrymden. Och till dem som drömmer om högre nivå för själen är budskapet att den mänskliga naturen förblir densamma även i stjärnljus.

De långa svaren på dessa frågor levereras på de följande 400 sidorna. Författarna har lagt ner ett ambitiöst arbete, för det finns ju så många aspekter att anlägga på koloniseringen av rymden: tekniska, biologiska, psykologiska, politiska, ekonomiska och etiska. Tyvärr störs framställningen av att författarna till varje pris måste vara coola och ständigt leverera dräpande oneliners. Det är roligt i början men blir så småningom ganska påfrestande. Det är som om inga resonemang – vare sig meningsmotståndarens eller ens egna – är riktigt värda att ta på allvar. Det hela kryddas också med en del anekdotiskt material om utomjordiska toalettbestyr, tampongkonsumtion, rymdresenärer med lustiga namn och vissa astronauters förkärlek för tacosås.

Den hårda kärnan i boken är dock att man ständigt påminns om att jorden är människans hem. Det är i jordens gravitation vi utvecklats. Blodomloppet – en kombination av pumpar och fritt fall – störs i grunden om gravitationen förändras eller försvinner. Yrsel och illamående uppstår när golv blir tak och vice versa. Muskelmassan reduceras och skelettet urkalkas. Synen påverkas när ögongloben deformeras på grund av spänningar som skulle ha balanserat tyngdkraftens verkningar. Det är fortfarande så mycket vi inte vet. Ingen har levt länge i nollgravitation. Rekordet innehas av en rysk kosmonaut som varit uppe två år i rymden. Men det är fördelat på flera expeditioner.

Dessa problem kommer vi även att dras med om vi bosätter oss på månen eller Mars. Kan vi föda barn där? Vilken effekt har partiell gravitation på foster och på förlossningar? En bisarr detalj i detta sammanhang är att någon faktiskt har tagit patent på en centrifug avsedd för nedkomster i nollgravitation.

Dessutom är det bara en handfull människor som under några få dygn lämnat jordens magnetosfär. Den skyddar oss från kosmisk strålning och laddade partiklar från solen. Just nu bygger man på europeiska rymdflygstyrelsen ESA Gateway, rymdstationen som ska hårbärga astronauter på väg till och från månytan. Hur väggarna ska utformas är en av de stora tekniska utmaningarna. Kolonistörer på månen eller Mars får förmodligen bereda sig på en underjordisk tillvaro. Det har spekulerats i att så kallade lavatuber, som det finns gott om på dessa himlakroppar, skulle kunna utnyttjas. Lavatuberna är grottor som har bildats av flödande lava och som kan vara mycket stora.

Noll gravitation: Vad händer med oss?

FOTO: ALAMY

En utmaning som rymdfantaster-
na gärna bagatelliserar är de ekolo-
giska kraven när man befinner sig mil-
jontals kilometer från jorden. Det gäl-
ler att skapa ett slutet system där allt kan
omvandlas och återanvändas: utand-
ningar, svett, urin, avföring, ja till och
med de döda hudflagor vi ständigt avger.
Ekologin behöver vida större utrym-
men än på en rymdstation som ISS. För-
fattarna dröjer länge vid de storskali-
ga experimenten på jorden, framförallt
Biosphere 2 (underförstått att vi lever
i Biosphere 1). Biosphere 2 var ett slu-
tet system av växthus i Arizona där åtta
människor skulle leva och livnära sig iso-
lerade från omvärlden i två år. Det upp-
stod snart fraktionsstrider mellan invå-
narna, och växter och djur trivdes inte
heller. Hönorna lade för få ägg och gri-
sarna ratade skulor; däremot åt de gärna
en kyckling då och då. Dåliga skördar av
grönsaker ledde till ett tillstånd av halv-
svält. Dessutom rubbades den atmosfä-
riska balansen mellan koldioxid och syre.

*”Det gäller att skapa ett slutet system där allt kan
omvandlas och återanvändas: utandningar, svett, urin,
avföring, ja till och med de döda hudflagor vi ständigt
avger.”*

Syrebristen gjorde invånarna letargis-
ka så att de inte maktade med det hår-
da jordbruksarbetet. Efter ett år avbröts
experimentet. Författarna tycker ändå
inte att Biosphere 2 var ett totalt fiasko.
Enligt dem var man på rätt väg och skulle
ha lyckats om man byggt nya biosfärer.

Ja, vad ska man göra om det i ett nödlä-
ge tar ett helt år att skicka förnödenhe-
ter från jorden till Mars? Det är inget som
författarna tar lika lätt på som Elon Musk
som tror att det kommer att finnas en
miljon kolonisatörer på Mars inom någ-
ra decennier. Vilken status dessa kolo-
nisatörer har torde inte heller bekym-
ra Musk. Det nya gränslandet därute är
lika fritt och kreativt som Vilda Väster-
n. Men paret Weinersmith har insett att om
rymdfärderna inte regleras med tydliga
internationella fördrag, riskerar vi att ta
med oss de geopolitiska spänningarna ut
i rymden.

1967 ratificerade praktiskt taget alla
nationer inklusive stormakterna rymd-
fördraget Open Space Treaty (OST). I
det fastslås att rymden och dess himla-
kroppar tillhör oss alla; den är en global
allmänning. Att någon skulle komma på
idén att ekonomiskt exploatera rymden
var vid denna tid nog svårt att föreställa
sig. Att USA och Sovjetunionen skrev på

OST berodde säkert på att fördraget ock-
så förbjöd utplaceringen av massförstö-
relsevapen i rymden.

Men OST är mycket vagt hållet. Och
till skillnad från andra internationel-
la fördrag saknas ett appendix där alla
begrepp definieras. 1979 tillkom Månför-
draget. Huvudpunkterna var desamma
som i OST men formuleringarna strik-
tare. I artikel XI fastslås att ingen natur-
resurs på månens yta eller därunder kan
approprieras av någon stat, organisa-
tion eller individ. Varken USA, Sovjet-
unionen, Indien eller Kina har skrivit på
månfördraget. I USA tyckte man försla-
get luktade för mycket socialism och tyd-
ligen var det likadant för ryssarna; de
senare sa rakt ut att de inte accepterade
principen om allas gemensamma arv.

Nu har saken kommit i ett annat
läge. En ny lag i USA, The Space Act
från år 2015, fastslår att den amerikan-
ske medborgare som utvinner en natur-
resurs på en asteroid eller annorstä-

des i rymden har rätt att äga, transporte-
ra, bruka eller sälja den. Det ser ut som
ett flagrant brott mot OST men princi-
pen om vad som är det allmännas bästa
är som sagt vag. Just nu är många rymd-
aktiviteter fokuserade på det så kallade
Artemisprojektet, som syftar till att upp-
rätta en rymdbas på månen med perma-
nent mänsklig närvaro. Det leds av USA
och många av de deltagande nationer-
na har också skrivit på Artemisfördragen
som reglerar vad man får göra och inte
får göra i rymden. Men man har då ock-
så godkänt den amerikanska tolk-
ningen av OST om att den
som kommer först får hela
kakan. När *A City On Mars* kom
ut hade 20 nationer skrivit på
Artemisfördragen – nu är det
ännu fler. I Luxemburg, Japan
och Förenade Arabemiraten har
man också stiftat lagar som slår
vakt om äganderätten till rymd-
resurser.

Vad skulle en huggsexa på
exempelvis månen handla om? Natur-
ligtvis om vatten och solljus som är vikti-
ga resurser för den som vill bygga en bas
på månen; ur vatten kan man också fram-
ställa raketbränsle för vidare expedition-
er ut i solsystemet. Paret Weinersmith
tror inte att det därutöver finns tillgång-

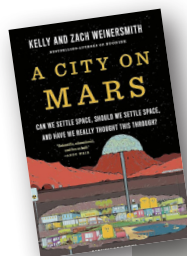
ar på månen som är så värdefulla att det
skulle löna sig att transportera dem till
jorden. Men den frågan är fortfarande
öppen. När kineserna tog hem mån-
materia upptäckte de sex mineraler som
inte är kända på jorden. Tänk om något
av dem visar sig ha intressanta halvleder-
egenskaper?

De verkliga rymdfantasterna tänker
stort. De drömmar om en ny era för
människligheten. Rymdkolonierna mås-
te vara självständiga och kunna produ-
cera sina egna varor och tjänster. Pro-
blemet är att de också måste kunna pro-
ducera människor. Och det innebär en
mycket stor befolkning så att genpoolen
inte stagnerar på grund av inavel. Den-
na människomassa kan inte fritt röra sig
som på jorden; den omges av en totalt
livsfientlig miljö. Inte ens vattnet man
dricker eller luften man andas är självkla-
ra rättigheter. Någon måste ha kontroll
över det livsuppehållande kretsloppet.
Förutsättningarna för demokrati är där-
med inte de bästa.

Det finns ett alternativ till stora
människliga rymdkolonier: robotisering.
Robotar skulle kunna arbeta i gruvor-
na på månen eller asteroiderna. På plats
skulle det räcka med en liten stab av tek-
niker för underhåll och kontroll. Det är
ju så utforskningen av vårt solsystem hit-
tills gjorts. Det är bara i undantagsfall
man placerar en människa ovanpå den
bomb som en raketmotor faktiskt är. Hit-
tills är de enda marsianerna halvautono-
ma farkoster som mödosamt kravlar över
den främmande terrängen. Paret Wei-
nersmith diskuterar aldrig robotisering-
en. Det torde väl bero på att denna väg
är otänkbar för de tsiolkovskijaner man
polemiserar mot; för dem är det män-
niskan som ska ”erövra” rymden, inte
maskinerna.

Jorden är människans hem. Men givet-
vis måste vi lära oss allt vi kan om
vår hembygd. Ute i den kosmiska
vildmarken kan svaret på vilka vi
är finnas. Det förutsätter dock att
vi behandlar den med respekt och
undviker att kontaminera den. ✨

Göran Frankel

A CITY ON MARS
CAN WE SETTLE SPACE,
SHOULD WE SETTLE SPACE,
AND HAVE WE REALLY
THOUGHT THIS THROUGH?
KELLY & ZACH
WEINERSMITH
Penguin 2023

Kallet som försvann

POLITIK/RELIGION

En mörk röst förkunnar att skaparen hade insett att han var tvungen att ha en medhjälpare på jorden: Så Gud gav oss Trump.

Förlagan till denna AI-produktion var den avlidne radioprofilen Paul Harveys tal till en jordbrukskonferens som sedan blev klassiska Super Bowl-reklamen om att Gud på åttonde dagen skapade bonden. *So God Made a Farmer*, mässade rösten då, idoga jordbrukare som sliter dag och natt för folk ska få mat på bordet.

Donald Trump blev så förtjust i videon att han lade ut den på sin Truth Social och

lät spela upp den på massmöten i Iowa, delstaten med en stor andel bönder och väckelsekristna. Budskapet med Trump som nedsänd av Gud fader själv blir garanterat ett tema när framtida historieforskare ska försöka analysera vad som egentligen hände från 2015 och framåt när den till synes ogudaktige syndaren lockade mer än åtta av tio evangelikala väljare i valet 2020.

Journalisten och författaren Tim Alberta, själv djupt troende kristen, har redan skrivit en av dessa historikers viktigaste källor. Han ägnar sin senaste bok *The Kingdom, the Power, and the Glory* åt den för honom ofattbara förvandlingen av vad en svensk lite slängigt skulle kalla frikyrkorörelsen. I sin förra bok, den moder-

na politikklassikern *American Carnage* (recenserad i denna tidning i nr 4/2020), beskrev han hur Trump på kort tid krossade det gamla republikanska partiet och tvingade ut traditionella, möjligen mer kompromissvilliga, konservativa krafter.

En av huvudpersonerna i den nya boken är Albertas far, Richard J Alberta, som arbetade i finansvärlden när han en söndag följde med en släkting till Goodwill Church i en ort i delstaten New York. "Han bad för att få Jesus Kristus, Guds son, till sin egen frälsare", skriver Alberta om pappan som bytte bana, blev pastor och så småningom flyttade familjen till en Detroit-förort där han ledde församlingen Cornerstone Church i hela 26 år fram till sin plötsliga död i en hjärtattack.

Trump och de troende: Enade i övertygelsen om förföljelse av kristna.

FOTO: ALAMY

”Gud biter inte på naglarna för småttigheter som detta. Det borde inte du heller göra”, löd en av Richard Albertas repliker när partipolitik kom på tal.

Men Tim Alberta gör just det. Han kan inte smälta hur de kristna grundvärderingarna, som att älska sin nästa, har övergivits av förgrundsfigurerna i de evangelikala kyrkorna. Boken är faktiskt något av en katalog över de flesta makthavarna, till exempel Jerry Falwell sr, Jerry Falwell jr, Ralph Reed, Robert Jeffress, Paul Weyrich, Franklin Graham med många flera. Alberta har samtalat med dem alla under ett flera år långt researcharbete och ibland ställt så obehagliga frågor att objektet avbrutit intervjun i vredesmod.

”De socialistiska Demokraterna och de icke-valda byråkraterna införde förbud mot att samlas i kyrkan och utfärdade mandat om vaccinering.”

Han går hårt åt så gott som alla, särskilt dem som avslöjats i samband med #metoo eller med begången otrohet. Undantaget är den globetrottande predikanten Billy Graham, känd även i Sverige, som i egenskap av ”Amerikas pastor” bad med och för presidenter men som mot slutet av sin bana tog avstånd från tidigare politiska ställningstaganden. Han var, sade han, tacksam över att ha fått vägledda högt uppsatta personer, men insåg och ansåg att han hade överträtt en reell gräns. En annan som också får beröm är Russell Moore, som i protest mot kyrkoledningens hållning lämnade sin nyckelpost i etik- och religionsfrihetskommisionen i samfundet Southern Baptist Convention med över 13 miljoner medlemmar.

På varenda sida framgår det att Alberta är kunnig och har brottats med de existentiella frågorna. Han tar upp viktiga ords ursprung, till exempel grekiska *euangelion*, som betyder goda nyheter eller bärare av goda nyheter och som särskiljer väckelsekristna från reformationens protestanter och den stelnade katolicismen. Till bakgrunden hör de tre omvälvande väckelserna, på 1730-talet, 1790-talet, det sena 1800-talet efter inbördeskriget samt, eventuellt, den fjärde, med Jerry Falwell sr som banbrytare i mitten av 1950-talet i Thomas Road Baptist Church i Lynchburg i Virginia. Skaran på 35 som följde Falwell har sedan dess vuxit till över 24 000 på Liberty University campus.

Falwell började turnera runt landet 20 år senare med en appell riktad till en *moral majority*. Alberta summerar tankegångarna bakom med att ”Amerika stod under attack från sekulära liberala eliter och gudlösa statliga byråkrater och kristna måste slå tillbaka”. Falwell dundrade också att landsfäderna, our *founding fathers*, avsåg att den nya republiken skulle bli ett kristet land. Om det senare råder stor oenighet och korrigeringar kommer om och om igen, nej, Gud nämns inte i författningen och även om många av männen som står bakom den var kristna ville de ha boskillnad mellan kyrkan och staten.

Till en början ställde sig de evangelikala förgrundsfigurerna skeptiska till Donald Trump, gift tre gånger, blivit rik på hasardspel, skryt om att mäktiga män kan göra vad som helst med kvinnor, en kampanj präglad och fylld av förtal och lögn. Om nu Trump besatt någon av de egenskaper som aposteln Paulus döpt till ”andens frukt” – som kärlek, glädje,

fred, tålmod – brydde sig inte den kristna högern om det fastän dessa minsann krävde moraliska renhetstester när kandidaten hette exempelvis Bill Clinton.

De prövade istället något helt nytt, de omfamnade Trumps brister, skriver Tim Alberta med emfas. Bibeln är full av mäktiga med personliga tillkortakommanden och därför kunde Trump hållas fram som ett ”ofullkomligt verktyg för att fullborda Guds planer för ett perfekt Amerika”. Trump insåg kraften i de två narrativen som dominerade i denna potentiella enorma väljarkår, nämligen att Amerika stod på randen av en avgrund och att kristenheten hotades. Han omgav sig med pastorer som roterade mellan predikstolen och tv-stolarna på Fox News; han handplockade vicepresidentkandidaten Mike Pence som sagt att han var kristen, konservativ och republikan, i den ordningsföljden.

Det som sedan skedde var att pastorer och Trump enades bakom myten om att vita kristna är förföljda. När så coronaviruset kom fick man bevisen för att så var fallet – de socialistiska Demokraterna och de icke-valda byråkraterna införde förbud mot att samlas i kyrkan och utfärdade mandat om vaccinering. Alberta som vänder sig starkt mot allt kras som säljs i lokaler intill kyrkorummen noterar spydigt att det gick att köpa vitaminer som ingen visste var de kom ifrån, medan alla misstrodde läkemedelsindustrins vacciner. När han frågar dem som säljer t-tröjor med texten *Jesus is Badass, FJB* där initialerna står för nuvarande presidenten, fick han svaret att han har det folk vill ha.

Det stora sveket för Tim Alberta är att så många av de evangelikala pastorerna bryr sig om politiken mer än sitt kall, med vreden som redskap. Den moraliska kompassen darrade för all del redan före Trump, menar Alberta, men presidenten med nummer 45 förvandlade mer än någon annan begreppet *evangelical* från en andlig till en politisk signal och en allians med republikanska partiet.

Ödmjukhet är inte särskilt kännetecknande för dagens väckelsekristna (och definitivt inte för Trump), och det bidrar till Albertas pessimism.

Formuleringsglädjen lyser fram här och där, i synnerhet när Alberta bannar de kristna härförarnas argument. Till den republikanske kongressmannen som tackade Gud för att Merrick Garland inte sitter i Högsta domstolen gör Alberta föl-

>>

Fru Falwell och poolpojken: Skandalös otrohetshistoria.

jande torrt ironiska tillägg: "Med stor sannolikhet var himmelens och jordens skapare lika nöjd över att Republikanerna lyckats stoppa en av Barack Obamas HD-kandidater."

Allt detta utspelas mot en bakgrund som amerikanerna inte riktigt tagit till sig ännu och som belyses i andra böcker och debattartiklar. Prästbristen är akut, så gott som alla samfund tappar medlemmar och därmed inflytande – och pengar som skulle ha gått till skolor och till social service.

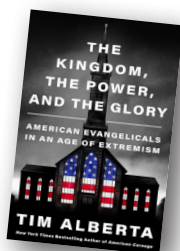
Tim Alberta och likasinnade uttolkare har förklaringarna. Folk stöts bort av politiseringen i kyrkorna, månglarna har tillåtit att ta över, andligheten och kärleksbudskapen kvävs. Till saken hör dessutom diverse sexskandaler, till exempel en som inbegripit Falwell jr.

För säkerhets skull intygar Alberta att det naturligtvis finns massor av "levande" församlingar där evangeliet predikas, den smala vägen om man så vill, likaså har han stött på "underbara, gudfruktiga människor som stärkt mig med sina böner". Han låter sin oro pysa ut, "många kristna amerikaner är inte intresserade av provokationer från podiet, de har blivit fångar i en kulturell religion och har valt teologiska miljöer där deras egna befintliga dogmer affirmeras".

Men till sist är han ändå hoppfull. Ett amen och aposteln Paulus, i andra Korinthierbrevet, får avsluta:

"Det synliga är förgängligt men det osynliga är evigt." ✨

Karin Henriksson

**THE KINGDOM,
THE POWER, AND
THE GLORY**
**AMERICAN EVANGELICALS
IN AN AGE OF EXTREMISM**
 TIM ALBERTA
 Harper 2023

Forskning kring nya läkemedel: En bransch som sjuder av pengar.

Jakten på jackpot

MEDICIN

I fjol blev en vän till mig upprörd av ett New York-baserat investmentbolag med inriktning mot läkemedelsbranschen. Min vän, som bor i södra USA, är neurovetare med inriktning på hjärnans farmakologi. Bolaget funderade på att investera i en antidepressiv nässprej och ville bolla idéer.

"Hur mycket tar du i timmen?" frågade rösten i luren. Min vän hade inget fast arvode, men drog till med åttahundra dollar. Det lät rimligt, tyckte mannen från New York.

Några dagar senare stod en limousine utanför min väns hus. Han fick flyga första klass till New York och fördes därpå till ett flott konferensrum på

Manhattan. Efter några timmars prat om slemhinnor och receptorer åkte min vän hem samma väg som han kommit, och fakturerade 10 000 dollar för en dags arbete.

Att läkemedelsbranschen sjuder av pengar är nog allmänt känt, men välståndet är ojämnt fördelat. Vissa områden är föremål för hundratals miljarder i investeringar, medan andra mer eller mindre ignoreras. Allt är en fråga om omständigheter. Hur många är patienterna och hur länge förväntas de ta medicinen? Vilka är de biologiska måltavlorna? Hurdana är utsikterna för ett lukrativt patent?

I nuläget är exempelvis fetma oerhört hett, åtminstone ur farmakologisk synvinkel. När det framgick att diabetesläkemedlet Ozempic kan hjälpa icke-diabetiker att gå ner i vikt ökade efter-

FOTO: ALAMY

frågan lavinartat. Några år senare är tillverkaren Novo Nordisk Europas högst värderade företag, medan konkurrenter gör allt för att få en bit av kakan.

Under 2000-talets början var sjukdomen kronisk lymfatisk leukemi (KLL) föremål för en liknande rusch. KLL är en blodsjukdom som mest drabbar äldre, och som länge var mycket svårbehandlad. De cellgifter som fanns till hands var trubbiga instrument, och ofta lika gräsliga som sjukdomen själv. Men för 20 år sedan gjorde en ny grupp av molekyler sitt inträde på marknaden och revolutionerade behandlingen av KLL. Den nya boken *For Blood and Money. Billionaires, Biotech, and the Quest for a Blockbuster Drug* av journalisten Nathan Vardi berättar historien om denna revolution.

En central figur i boken är Robert Duggan, en framgångsrik entreprenör i medelåldern. När hans son avlider av en hjärntumör beslutar sig Duggan för att helt byta bana och börja utveckla läkemedel. Han hittar ett konkursmässigt läkemedelsbolag i Kalifornien vid namn Pharmacyclics och köper en stor del av aktierna. Med hjälp av läkaren Richard Miller försöker han sedan lansera Xcytrin, ett läkemedel utvecklat för att bekämpa metastaser i hjärnan. Xcytrin visar sig tyvärr vara en flopp, och projektet läggs snart ner. Richard Miller uppmanar dock Duggan att köpa rättigheterna till ett par andra molekyler, däribland en så kallad BTK-hämmare. Brutons tyrosinkinas (BTK) är ett enzym som deltar i utvecklingen av ett särskilt slags celler i kroppens immunförsvar. Genom att hämma BTK hoppas Miller kunna bromsa utvecklingen av KLL. Duggan följer Millers råd, och köper rättigheterna till en BTK-hämmare av ett konkursbo för en spottstyver. Intresset för BTK-hämmare är vid det här laget ljust, så Duggan och Miller ligger steget före konkurrensen.

För att sköta det administrativa anlitar Duggan två driftiga ynglingar – läkaren Ahmed Hamdy och biologen Raquel Izumi. Båda är mycket exalterade över möjligheten att få syssla med viktig klinisk forskning. Att arbeta under Robert Duggan är dock ingen lätt sak. Utöver sitt ytterst het-siga lynne är Duggan scientolog, och drar sig inte för att pådyvla sin personal L Ron Hubbards läror. Flera av bokens mest underhållande stycken beskriver Duggans scientologiskt inspirerade egenheter och udda beteenden. Scientologer är tydligen särskilt förtjusta i att slå upp ord och begrunda deras djupare betydelse, något som Duggan envisas med att göra vid varje personalmöte. Att hans anställda ändå får så mycket gjort på kort tid är imponerande.

När Pharmacyclics försökspatienter börjar må bättre får investerare på Wall Street upp ögonen för bolaget och deras produkt. Riskkapitalisten Wayne Rothbaum är särskilt nyfiken på Duggans BTK-hämmare, som vid det här laget har fått namnet *Imbruvica*. Rothbaum tillämpar samma affärsmodell som den firma som flög in min vän till New York ifjol. Hans mål är att köpa in sig i små företag med lovande produkter, men lågt kapital. Om kliniska studier visar positiva resultat så stiger aktiekursen, varpå Rothbaum kan sälja sin andel med vinst till något av de stora läkemedelsföretagen. Denna affärsmodell är mestadels förknippad med så kallade uppstartsbolag inom IT-sektorn, men går tydligen lika bra att tillämpa på läkemedel.

Pharmacyclics ledning tar tacksamt emot Rothbaums miljoner för att finansiera sina kliniska studier. Men Wayne Rothbaum visar sig snart vara ännu mer krävande att arbeta för än Robert Duggan. Rothbaum ser en direkt koppling mellan patienternas välbefinnande och bolagets börsvärde, och vill ha maximal insyn i det kliniska arbetet. Varje gång en patient får diaré eller hjärtklappning kräver Rothbaum att bli underrättad, även om det råkar vara mitt i natten. Snart uppstår en schism mellan Pharmacyclics och Rothbaum, som väljer att sälja sina aktier. Med tiden blir även Richard Miller, Ahmed Hamdy och Raquel Izumi tvungna att lämna Pharmacyclics, vars aktiekurs stiger till skyarna när Imbruvica helt revolutionerar behandlingen av kronisk lymfatisk leukemi.

Historien hade kunnat sluta där, men det gör den inte. Kort efter att ha fått sparken av Robert Duggan kontaktas Hamdy och Izumi av en grupp holländare, som utvecklat sin egen BTK-hämmare. Denna nya molekyl, som senare får namnet Calgencen, är mer specifik än Imbruvica, och torde därmed ha färre biverkningar. Hamdy och Izumi gör gemensam sak med holländarna, och startar ett nytt läkemedelsbolag, med Izumis garage som högkvarter. Den revanschsugne Wayne Rothbaum skjuter till kapital, och Calgencen börjar

”Även om vissa av bokens karaktärer verkar motiveras av fåfänga och pengabegär så kanaliserar de sina drifter i en konstruktiv riktning.”

snart utmana Imbruvicas dominans inom behandlingen av KLL. Det som följer är ett omfattande juridiskt gruppslagsmål, där före detta kolleger stämmer varandra för allt mellan himmel och jord, däribland rättigheterna till delar av vissa molekyler.

Historien slutar dock lyckligt. Robert Duggan säljer Imbruvica till läkemedelsjätten Abbvie för 21 miljarder dollar. Wayne Rothbaum säljer Calgencen till AstraZeneca för 7 miljarder dollar. En tredje vinnare i sammanhanget är Scientologkyrkan, som tack vare en jättelik donation från Duggan har råd att bygga ett palats till L Ron Hubbards ära. Att de anonyma labbforskare som utvecklade Imbruvica och Calgencen inte blev rika på kuppen kan tyckas orättvist, men så fungerar branschen. Att uppfinna nya läkemedel innebär inte nödvändigtvis någon stor uppoffring. Men att få dem godkända av myndigheter och ut till patienterna är riskfyllt och kostar en förmögenhet.

Läkemedelsindustrin har fått utstå en hel del kritik på senare år, inte minst för dess delaktighet i den amerikanska

>>

”Pharmacyclics ledning tar tacksamt emot Rothbaums miljoner för att finansiera sina kliniska studier.”

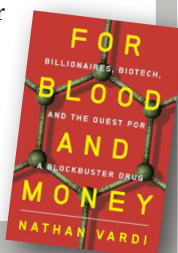
opioidkrisen. Den bild som Nathan Vardi målar upp av branschen i *For Blood and Money* är dock mestadels positiv. Även om vissa av bokens karaktärer verkar motiveras av fåfänga och penningbegär så kanaliseras de sina drifter i en konstruktiv riktning. Vid vägs ände får patienterna sina livräddande tabletter, om än till en anseelig kostnad för deras försäkringsbolag. Jag föreställer mig att Adam Smith skulle ha nickat gillande åt alltihop.

För *Blood and Money* är en mycket underhållande bok och Nathan Vardi gör en utmärkt insats som berättare, främst genom att hålla sig ur vägen. Historien om Imbruvica och Calgence är komplicerad och fängslande nog utan en massa överflödiga utläggningar från författaren själv. Boken går i princip att läsa som en deckare, vilket är slående med tanke på att den inte innehåller några skurkar.

Man skulle kunna tro att miljardärerna Robert Duggan och Wayne Rothbaum ägnade resten av sina liv åt att dricka champagne i var sin bubbelpool, men kroniska affärsmän fungerar inte på det sättet. Nästan genast efter att ha sålt Imbruvica satsar den 70 år fyllda Duggan hundratals miljoner dollar på ett miss-

lyckat försök att utveckla ett nytt slags anti-biotikum. Efter att ha gjort sitt livs affär med Calgence hamnar Wayne Rothbaum i något av en svacka, väl medveten om att han aldrig kommer att nå samma höjder igen. Under en period funderar han på att köpa ett basebollag, men tröttnar snart på idén. Inte heller Ahmed Hamdy eller Raquel Izumi, som båda tjänar åtskilliga miljoner på affären med Astra Zeneca, verkar bli nämnvärt gladare av sina nyvunna rikedomar. *For Blood and Money* bekräftar kort sagt den gamla klyschan om att lycka inte går att köpa för pengar. Låt det vara en tröst för dem av oss som inte kan fakturerera 10 000 dollar för en eftermiddag på Manhattan. ❄

Erik W Larsson

**FOR BLOOD
AND MONEY**
BILLIONAIRES, BIOTECH,
AND THE QUEST FOR A
BLOCKBUSTER DRUG
NATHAN VARDI
W W Norton 2023

Ozempic: Efterfrågan ökar lavinartat.

FOTO: GETTY IMAGES

Revolution inställd

HISTORIA

Samhällskritik. Det var nyckelordet på 1970-talet. Idag är det normkritik. Då ställdes krav på jämlikhet, idag på mångfald och ingen ska längre känna sig kränkt. Då kritiserades det förflutnas orättvisor, idag känner många skuld över historiens oförrätter. Då ansågs kapitalistiska och patriarkala strukturer leda till klasskillnader, miljöproblem och ojämlikhet och skulle därför bekämpas. Idag betraktas förhärskande föreskrifter rörande kön, sexuell läggning, etnicitet, funktionsvariation, religion och andra aspekter av mänskligt liv som kuvande och exkluderande. Normer och lagar ska därför ändras. Även solidaritet har förlorat betydelse eller möjligen begränsats till lojalitet med den egna gruppen.

Dåtidens samhällskritik var förvisso endimensionell eftersom det mesta förklarades med klasskonflikter. Dagens normkritik relaterar däremot i högre grad till personliga upplevelser, känslor och grupptillhörighet. Dåtidens vänster-radikala grupper stötte inte sällan på motstånd medan dagens normkritiker allt som oftast möts med ängslighet och rädsla att handla eller tänka fel. Vem vill stämplas som rasist eller transfob? I andra avseenden är det sig likt. 1970-talets radikala idéer och aktiviteter var inte nödvän-

digtvis förlösande utan producerade nya sociala normer och förväntningar, inte sällan mer påbjudande än befriande. Liknande förhållanden gäller idag.

Bilden av det symbolladdade 1968 fastnar ofta i standardiserade tolkningsmallar och bagatelliseras. Den tidens aktivister, som många gånger hade totalitära reflexer, lyckades inte störta den rådande ordningen eller förverkliga revolutionära drömmar. Politiska institutioner förblev mer eller mindre intakta och kapitalismen överlevde. Barrikader stormades, men revolutioner uteblev. Att bara uppmärksamma det som inte hände leder emellertid fel. Skillnaderna och likheterna mellan då och nu är angelägna att tydliggöra eftersom de ger perspektiv på dagens "radikala" kultur.

Pingisbordet bland datorerna: Det blev en livsstilsrevolution istället.

FOTO: ADOBESTOCK

Annat var det förr: Husockupation.

FOTO:TT

Det är självklart problematiskt att dra trådar från 1968 fram till idag. Tidens metamorfoser är sällan lätta att identifiera. 1970-talets samhällskritiska frågor har numera en annan valör, vilket bland andra historikern Joachim C Häberlen uppmärksammar i en bok med titeln *Beauty is in the Street*.

På 1970-talet kämpade aktivister för överkomliga hyror, bättre boende och attraktiva urbana miljöer. Med dagens allt högre avgifter och fastighetspriser har kraven fått förnyad aktualitet, och flera protester mot att innerstäderna förvandlats till reservat för rika. Målet är fortfarande rimliga hyror och fler gemensamma fritidsområden, men metoderna har ändrats. Då ledde hyresstrejker och husockupationer till våldsamma upplopp. Numera ställs krav på att staten ska intervensera och styra marknaden med hyrestak och uppköp av fastigheter. För 1970-talets aktivister var kollektivboende dessutom ett ideologiskt projekt. Under senare decennier har boendeformen förlorat attraktionskraft i samma takt som revolutionära paroller. Självklart delar flera, framförallt unga, fortfarande bostad, men främst av ekonomiska skäl.

Även synen på den internationella utvecklingen har förändrats. 2010 ledde den arabiska våren till oroligheter, i Syrien till blodigt krig. I Irak demonstrerade hundratusentals mot arbetslöshet och korruption. Ett tiotal år senare marscherade stora folkmängder på gatorna i latinamerikanska storstäder och krävde social rättvisa. Flera dog i sammanstötningar med polis. Men till skillnad från 68-erans krav på internationell solidaritet mot imperialism väcker demonstrationer och uppror i den delen av världen inte

längre revolutionära visioner eller frammanar internationella solidaritetshandlingar.

Inga Ho, Ho, Ho Chi Minh-liknande slagord skallar längre på gatorna. Trots att postkoloniala studier vid universiteten blir allt vanligare liksom krav på att europeiska stater måste erkänna illgärningarna i sin koloniala historia visar vänstern numera knappast något större intresse för frihetssträvanden i tredje världen. Istället dominerar, enligt Häberlen, en humanitär diskurs med fokus på att rädda och hjälpa människor i nöd utan att nödvändigtvis engagera sig i deras politiska kamp.

Freds rörelsen har också förlorat vitalitet och betydelse, inte minst efter kalla krigets slut med protesterna mot Irakkriget 2003 som undantag. Sovjetunionens fullskaliga invasion av Ukraina och konflikten Hamas–Israel har hittills knappast heller inneburit en pånyttfödelse.

I andra avseenden anser Häberlen att 68-rörelsen varit betydligt mer framgångsrik och satt djupa avtryck. Med kvinno- och hbtq-rörelser flyttades politiken in i den privata sfären, ja helt in i sovrummet. Personliga och subjektiva erfarenheter sattes i centrum och flera av kraven har sedan dess förverkligats. Abort tilläts, homosexuella par kan gifta sig och könsbyten accepteras. Liberaliseringens färdriktning utstakas, om än inte överallt.

68-generationens miljörelse har också lämnat spår som så småningom ledde till bildandet av flera gröna partier med politiskt inflytande. Idag är det hotande klimatförändringar som mobiliserar aktivister. På samma sätt som då verkar de lokalt, tänker globalt, djupt oroade över planetens framtid. Många ser även nu en kapitalistisk logik som prioriterar vinst framför planetens överlevnad.

”Inga Ho, Ho, Ho Chi Minh-liknande slagord skallar längre på gatorna. Trots att postkoloniala studier vid universiteten blir allt vanligare.”

Radikala grupper krävde på att göra upp med det koloniala förflutna och kampen mot rasism lever också vidare i nya förklädnader. Att hundratusentals i Europa och än fler i USA demonstrerade mot att en vit polisman dödade den svarste mannen George Floyd under parollen ”Black Lives Matter” för ett par år sedan ser Häberlen som en avknoppning av den tidigare medborgarrättsrörelsen.

Även i andra sammanhang som knappast relaterar till dagens protestkultur går det att avläsa en sorts kontinuitet. Då betraktades allt från annorlunda sätt att klä sig till proggmusiken som det nya normala. Aktivister fick inte bara styrfart av ideologiska stereotyper utan också av nya levnadssätt. Livsstilsrevolutionen som kännetecknades av lekfullhet och självständighet har till dels övervintrat i techbranchen, som satsar på uppsluppna, kreativa och leklystna arbetsmiljöer med pingisbord bland datorerna, platta hierarkier och jeans och t-tröja som inofficiell uniform.

Visserligen kan det ibland vara svårt att se ett mönster i tidsandans krumbukter, och blicken i backspegeln synliggör också både kontinuitet och förändring. Att radikala grupper agenda är annorlunda idag beror förstås på att samhället har förändrats. Bland annat har framtidsförväntningar i viss utsträckning trängts undan av dystopier och social pessimism. Att däremot internationella frågor knappast längre väcker samma engagemang beror på att vänstervindarnas kulingstyrka har mojnät. De stora berättelserna med objektiva anspråk har dessutom fått det allt mödosammare, och kampen mot all form av subjektivitet och underkastelse betraktas inte längre som angelägen. Istället har identitetspolitiken fått spelytor. Tidigare handlade demokrati i hög grad om val och styrelseskick. Numera ska den säkra den enskildas rättigheter, erbjuda möjlighet för denne enskilde att kontrollera sitt eget liv och uttrycka sin identitet. Anspråk och förväntningar har vridits i individens riktning.

Med moderniteten erövrade individualismen terräng och har successivt blivit allt väsentligare för människors självförståelse. Trots honnörssord som solidaritet påskyndade 68-generationen paradoxalt nog denna utveckling genom att framhäva individens betydelse, dess möjligheter och självständighet. Kampen för att förändra samhället utgick från den enskilda som skulle ifrågasätta försant-hållande. Idéer om frihet och individuella rättigheter blev ett självklart inslag i den politiska retoriken. Tyst lydnad ersattes med en frigörande känsla som återspeglade efterkrigssamhällets mer demokratis-

ka syn. I synnerhet kände sig ungdomen fri att välja livsstil och politik.

Individualismens allt starkare genomslag kan avläsas i dagens normkritiska och identitetspolitiska rörelser där upplevelser, sårbarhet, känslor och offerrollen tillmätts stor betydelse. Med dessa rörelser har individuella erfarenheter också fått en större politisk spelyta och legitimitet. Tematiskt handlar det mer sällan om materiella förhållanden. På universiteten finns kurser i rasism och dekolonisering, sällan dock i arbetslöshet och hemlöshet.

Beteckningen identitetspolitik har självklart sina brister men en mer adekvat namnslapp saknas. Statsvetaren Francis Fukuyama pekar på att fenomenet knappast anknyter till vanliga karaktärsdrag utan snarare till väsentliga komponenter av det inre jaget, komponenter som kräver ett socialt erkännande. Identitetspolitikens syfte är emellertid inte bara att stärka individers eller gruppers frihet och rättigheter, utan också att synliggöra orättvisor.

De nya rörelserna får eldunderstöd av sociala medier som sporrar självförhärliganden och självcentrering och därmed också främjar tidens individualistiska tendens. Informationsteknologins medier påverkar även själva protestkulturen. Aktivister behöver inte längre gå ut på gator och torg med plakat och ropa slagord. Det räcker med en smartmobil för att opponera mot alla sorters orättvisor och kränkningar.

Den historiska tillbakablicken blottlägger en tid när revolterande idéer och protestaktioner formade en kulturell och politisk förväntningshorisont. Det finns en kontinuitet, trådar som löper genom de 50 åren. Mest iögonfallande är likväl olikheterna. Inte bara terminologin utan också tänkandet och ambitionerna skiljer sig mellan då och nu. På den tiden användes vidvinkel för att begripliggöra samhällsutvecklingen. Numera riktas fokus allt oftare på individer eller grupper som upplever sig som kränkta eller diskriminerade. Enskildas känslor och rättigheter prioriteras, och det personliga får ofta förtur. ✨

Kim Salomon

Allt är tillåtet

POLITIK

Naturligtvis kunde jag inte låta bli Facebook medan jag skrev den här recensionen – och för en gångs skull blev jag belönad. En av bilderna i det ständiga flödet hade det där lilla extra som krävs för att sticka ut. Någon hade blivit irriterad på ett klistermärke, rivit loss det och tagit ett foto. Ovanpå en palestinsk svart-vit-grön-röd flagga stod texten "Rape is resistance. Free Palestine by any means necessary". Eftersom jag samtidigt läste Peter Pomerantsevs *How to Win an Information War* blev jag inte upprörd. Istället undrade jag vad jag hade sett – och vem som ville att jag skulle se det.

Klistermärket skulle kunna ha tryckts och spridits i subversivt syfte. Kanske ville avsändaren undergräva förtroendet för Palestina-aktivisterna, genom att låtsas höra till deras krets, och sedan driva budskapet en aning längre än de förhoppningsvis skulle ha gjort. Ett informationskrig blir lätt en förvirrande spegelsal. 2017 försökte Demokraterna

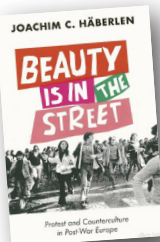
sätta käppar i hjulet för en republikansk politiker i Alabama genom att skapa fejkade ryska trollkonton, som i sin tur uppträdde som fejkade amerikaner, skriver Pomerantsev.

How to Win an Information War handlar om en framgångsrik brittisk propagandaoperation. Radiosändaren Gustav Siegfried Eins (GS1) riktade sig till en tysk publik under andra världskriget. Om du rattade in GS1 fick du intrycket att du hade upptäckt en hemlig, möjligen illegal sändare där en grupp missnöjda officerare talade fritt. Den viktigaste talaren, som bara kallades der Chef, var glödande tysk patriot och kallade Churchill "en berusad jude". Syftet med honom var att långsamt undergräva lyssnarnas förtroende för nazistpartiet med subtila medel. Och ibland lite mindre subtila, som när der Chef beklagade att hans hungriga soldater inte kunde skära sig en bit späck från SS-aristokraternas feta arslen.

GS1 använde populismen som ett vapen mot Hitler. Führern angreps aldrig direkt, men partifunktionärerna lagom långt under honom framställdes som en korrupt elit, och när kriget började gå dåligt blev allt fler människor villi- >>

Propaganda:
Ibland men inte
alltid subtil.

FOTO: SHUTTERSTOCK

BEAUTY IS IN THE STREET
PROTEST AND COUNTERCULTURE IN POST-WAR EUROPE
JOACHIM C HÄBERLEN
Allen Lane 2023

ga att lyssna. Visste ni att Gestapochefen i Paris har en fransk älskarinna, och att fru så-och-så, gift med en partiboss, just har skaffat sig en extra våning i Wien, skvallrade der Chef.

Smör var ransonerat för vanliga tyskar, men der Chef kunde berätta att partipamparna ägnade sig åt sexuella orgier med smör som glidmedel – en retorik som gjorde att GS1 ibland fick kritik på hemmaplan. ”Om det är sådana här saker som krävs för att vinna kriget”, sade lordsigillbevararen sir Stafford Cripps, ”då skulle jag hellre förlora!”

Bakom GS1 stod engelsmannen Sefton Delmer. Han basade över ett brokigt gäng som bestod av tyska exilskådespelare plus brittiska akademiker, reklamare, journalister och författare. Pomerantsev kallar GS1 ”berlincabaretens sista stora föreställning”. Ian Fleming, som senare skulle skriva böckerna om James Bond, ingick i teamet.

Delmer, som hade varit Tysklandskor-

”Visste ni att Gestapochefen i Paris har en fransk älskarinna, och att fru så-och-så, gift med en partiboss, just har skaffat sig en extra våning i Wien, skvallrade der Chef.”

respondent för *Daily Express*, dömde ut den traditionella propagandan. Att försöka vända tyskarna mot Hitler med hjälp av goda argument var meningslöst, förklarade han. I hans sändningar flätades fakta skickligt ihop med lögn och överdrifter. Genom RAF fick han kunskap om var de senaste bombningarna hade ägt rum, och spioner på plats i Tyskland bidrog med aktuella och trovärdiga detaljer från vardagslivet.

Delmer växte upp i Berlin, som son till australiska akademiker. När första världs-

kriget bröt ut mobbades han av sina klasskamrater, trots att han hänfördes av Kejsartysklands militaristiska krigssånger. Familjen tilläts emigrera, och väl på plats i en engelsk skola mobbades han av sina nya klasskamrater, som tyckte att han var för tysk. I vuxen ålder återvände han till mellankrigstidens Berlin som reporter. Genom sina dekadenta fester (kanske har Pomerantsev frestats romantisera lite) knöt han kontakter som gjorde att han kunde studera nazistpartiet på nära håll. Delmer vann SA-ledaren Röhmns förtroende, och tilläts följa med partitoppen under deras valkampanjer.

När det blev dags att avsluta GS1 iscensatte Delmer en dramatisk final. SS-soldater som hade sparat upp den hemliga radiostationen stormade in och sköt der Chef mitt under sändningen. Efter kriget uppmanades medarbetarna att hålla tyst om vad de hade gjort – ingen skulle tro något annat än att Tyskland hade besegrats på slagfältet, med hederliga metoder.

Så långt är allt gott och väl. Om Pomerantsev satt på puben och berättade om Delmers spännande liv skulle jag kunna lyssna hur länge som helst, men var är de utlovade lärdomarna för vår tid? När en författare som Pomerantsev döper sin bok till *How to Win an Information War* kan man förmoda att han vill skänka uppmuntran åt alla som har börjat misströsta i ett mediaklimat där sanningen inte längre spelar någon roll.

Pomerantsev har gjort sig känd som en skarpsinnig analytiker av modern pro-

paganda, framförallt den som kommer från Putins Ryssland – se Håkan Arvidssons recension av hans tidigare bok *Nothing is True and Everything is Possible* i *Axess* 1/2015. När jag tidigare har skrivit om honom har jag slentrianmässigt kallat Pomerantsev rysk-brittisk, men under läsningen får jag veta att han är född i Kiev och definierar sig som ukrainare. Han har en bakgrund som lämpar sig för vilda anekdoter lika bra som Delmers: i början av 2000-talet jobbade han i tv-branschen i Moskva. Dokusåpor som funkade överallt i världen floppade i Ryssland, berättar Pomerantsev i en underhållande artikel i *London Review of Books* (3/2 2011). I Ryssland ska du nämligen inte vara smart, extrovert och ambitiös – sådana personer hamnar snart i fängelse, i exil eller i graven.

Inledningsvis skriver Pomerantsev att han ofta känner sig svarslös när åhörarna efter hans föredrag frågar vad som borde göras åt dagens situation med en publik som har blivit likgiltig för fakta. ”Sedan hittade jag Sefton Delmer – och då blev det intressant.”

Det blir emellertid aldrig riktigt klart hur Pomerantsev tänker sig att Delmers metoder ska tillämpas på 2020-talet. Det är enklare – och förmodligen roligare – att vara subversiv, som Delmer och hans gäng, än att vara konstruktiv, men våra massmedier befinner sig inte i krig mot sitt eget lands invånare.

Vi behöver bygga upp en enorm, osynlig struktur – en medborgerlig offentlighet där fakta, goda argument och principer för civiliserad debatt utgör det normala. En sådan struktur uppstår inte av sig själv, och viktigast av allt: även om den ser ut att enbart bestå av språk och ord kan den aldrig byggas av ord. Den kan inte uppstå utan ett rättvist, fungerande samhälle, vars politiker och institutioner människor litat på.

Pomerantsev har själv formulerat det klart och tydligt, när han var inbjuden till Svenska Akademiens konferens ”Thought and truth under pressure” i maj 2023. Vad det handlar om, sade han då, är att de etablerade massmedierna har förlorat publikens förtroende. I motsats till flera andra talare insåg han något som borde vara självklart: man kan inte återupprätta förtroendet genom att vara en skolfröken som brännmärker andra aktörer för *hate speech*, *fake news* eller dålig faktakoll.

Så länge svenska intellektuella tror att allt kommer att bli bra igen om människor bara kunde uppfostras att använda de rätta orden, kommer de inte att kunna skriva något annat än texter som varje gång borde få rubriken *Hur man förlorar ett informationskrig*. Lita på vetenskapen, brukar Åsa

Smör: Användbart.

FOTO: UNSPLASH

Sefton Delmer: Nyskapande propagandist.

FOTO:GETTY IMAGES

Wikforss säga i sina artiklar om *fake news*. Underligt nog nämner hon aldrig de vetenskapliga studier som visar att människor har goda skäl att vara missnöjda. De senaste 40 åren har den ekonomiska ojämlikheten ökat, som om vi vandrade baklänges genom 1900-talet, och det samhällskontrakt som gjorde att man kunde lita på folkhemmets institutioner har rivits upp. Massmediernas kris är inget annat än ett uttryck för en mycket större social förtroendekris.

Fragmentariseringen och misstroendet var redan på god väg när internet bröt sönder den någorlunda välfungerande offentlighet som utvecklats under 1800- och 1900-talen. Resultatet blev en perfekt storm.

Finns det verkligen ingenting att lära sig av Pomerantsevs bok? Jo, kanske en sak. En hoppfull slutsats, menar han själv, går att utvinna ur ett annat av Delmers projekt, *Soldatensender Calais*. Även denna gång låtsades man att sändningarna kom från Tyskland, men tyskarna visste att de lyssnade på engelsmännen, och engelsmännen visste att tyskarna visste. Ändå blev sändaren populär, eftersom tyskarne insåg att den gav pålitlig information om kriget – ofta snabbare och pålitliga-

re än Goebbels partikontrollerade radio. Om folk märker att de får nyheter som har praktisk betydelse för deras vardagsliv är de beredda att lyssna på fienden.

Översatt till dagens massmediekris betyder det att medierna borde vägra att välja sida i kulturkriget. Istället borde de återvända till kärnverksamheten – att beskriva verkligheten, och att göra sina analyser tillgängliga för samtliga medborgare. Det är den lösning Pomerantsev erbjuder. Vem vågar pröva ett så radikalt förslag?

Till sist, låt mig spela cyniker ett tag.

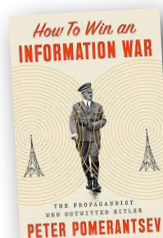
Är *fake news* och konspirationsteorier egentligen ett stort problem? Om läget var så allvarligt som det påstås, borde vi vid det här laget ha sett några seriösa försök att bygga nya kvalitetsmedier för en masspublik.

Vi har matats med påståenden om att "information wants to be free" och att professionell journalistik inte behövs eftersom alla kan skriva på nätet – men om du driver ett storföretag har du alltid vetat att det där är bullshit. Du vet att kvalificerad information kräver seriöst researcharbete, och du är beredd att betala.

När företagsledare behöver veta hur det egentligen ligger till i en viss fråga söker de inte på Google och de ber inte en AI att fantisera ihop en opålitlig text. De ringar McKinsey – eller någon av alla liknande konsultfirmor – som gör det jobb som dagstidningarna tidigare brukade göra åt hela befolkningen.

Om vår tids elit inte behöver en fungerande offentlighet ska vi inte förvänta oss att de tänker betala för den. Den nuvarande ordningen verkar fungera utmärkt: pålitlig information åt de få, medan resten badar i underhållning, skvaller och konspirationsteorier. Kanske är det rent av så att både de där uppe och de där nere är nöjda med situationen? Den frågan har Pomerantsev inte ställt sig. ✨

Håkan Lindgren

**HOW TO WIN AN
INFORMATION WAR**
**THE PROPAGANDIST WHO
OUTWITTED HITLER**
PETER POMERANTSEV
Faber & Faber 2024

Katarina Barrling

Kalla mig konservativ

KONSERVATISMEN ÄR DEN nya liberalismen. Längre svävade jag i villfarelsen att den skarpa omsvängningen vad gäller Sveriges gränser, såväl territoriella som moraliska, inte var en konservativ trend utan enbart ett liberalt korrektiv, för att främja frihet och andra liberala storheter.

Tecknen i skyn börjar dock bli för många för att man ska kunna blunda för den konservativa våg som sköljer över samhället, i stort och smått. Ungdomars vurm för lp-skivor, ungdomars vurm för *kassetter* – de där man fick spola med en penna för att spara batteri, som ohjälpligt trasslade sig, och vars främsta (möjligen enda) kvalitet ligger i att de tillhör en förgången tid. Så kallade huskvinnor som vill beundra sin man och bli försörjda. Generation Gre-ta som visade sig vara sverigedemokrater och moderater – gamla moderater. Magdalena Andersson som plötsligt hade ”Jag älskar Sverige” som främsta talepunkt, och den uttalade ambitionen att göra Sverige mer som Sverige (var förr) som främsta mål. Hennes partikamra-ter i Göteborg vill bygga upp trädgårdsstaden igen, samtidigt som de moderna Babelstorn som spritt sig över landet glänser allt mindre, i spåren av konstruktionsfel och konkurser.

Timbro ger ut en rapport där man förordar rivning av gamla nya städer, till förmån för nya gamla städer. Och glöm AI: det senaste inom digital *high tech* är ”digitala” frimärken, frimärkskoder man själv präntar ned på analoga papperskuvert med analog penna. Vanliga analoga frimärken framstår vid en jämförelse som moderna. En subversiv protest om någon, som gått hela varvet runt.

Och så den oväntade vändningen rörande könsändringslagen, vars slutliga parlamentariska öde i skrivande stund inte är klart. Istället för en klang- och jubelfest i frihetens namn, möttes förslaget av oväntat stora protester, med riksläkaren Agnes Wold i spetsen. Och när till och med Jan Guillou kritiserar lagen anar man vad klockan är slagen.

Här skulle många invända att man inte behöver vara konservativ för att tycka att 16-åringar inte ska få bestämma om de ska få gå från flicka till pojke, och vice versa, på

samma sätt som många invänder att man inte behöver vara konservativ om man är rädd för handeldvapen och bombattentat. Det må man tycka, men här är det inget mindre än en konservativ Zeitgeist på språng.

SE BARA HUR partisystemet knakar i fogarna, med nya mer eller mindre oheliga allianser. Socialister och liberaler går liksom före demokratins införande numera i takt. Moderater som försvarat SD uttrycker nu avsmak för SD, samtidigt som de går över till KD, medan kristdemokrater vänder sig till SD, för att sedan slå sig ihop med gamla socialdemokrater, samtidigt som övriga socialdemokrater tar avstånd, samtidigt som de själva förordar en politik SD tidigare hade monopol på. Här behövs ingen GAL-TAN – det är konservatismen som bryter sig in i vänster-höger-skalan. Där kan den – liksom tidigare liberalismen – placera sig till både vänster och höger,

alltmedan förskräckta social- och nyliberaler södd.

Om partierna förr slogs om att vara mest liberala, kommer de i framtiden att strida om vem som är mest konservativ. S kan åberopa att de omsatte den konservativa folkhems-

”Se bara hur partisystemet knakar i fogarna, med nya mer eller mindre oheliga allianser.”

idén i praktisk politik; C att de är det mest konservativa parti Sverige någonsin haft; KD att de föddes ur kravet på bibehållen kristendomsundervisning; V att de sedan länge tyckt att allt var bättre förr; MP att de länge varit motståndare till moderitet; SD att de kallade sig konservativa innan det blev modernt. Liberalerna kan möjligen få bekymmer. Men de har å andra sidan bekymmer oavsett Zeitgeist.

Värst blir det möjligen för M: de är verkligen konservativa men dras med uppfattningen att det är finare att vara liberal, och kommer ogärna att vilja ge upp det liberala ledet i sin liberalkonservatism. Risken finns därmed att de inte kan dra nytta av sin guldsits. Å andra sidan kan själva framhårdandet i att man inte är konservativ snart sorteras in som konservatism det med, en vemodig enträgenhet att hålla fast vid det gamla, den tid då ingen var konservativ, och ännu färre vågade erkänna det. 🌸

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Tänk om statsministern har övertygelser

Personliga övertygelser är som barn: underbara i teorin, men besvärliga i praktiken. Och precis som med barn blir det aldrig värre än när andra människor känner sig tvingade att ha synpunkter på dem.

Frågan som surrat kring Ulf Kristersson de senaste veckorna är »varför?«. Här har vi en statsminister som, tack vare Natomedlemskapet, precis kunnat gotta sig i solskenet för första gången sedan han tillträdde för ett och ett halvt år sedan. När politiska motståndare inte kan hitta en bättre angreppsvinkel än att man ser för nöjd ut när man är inbjuden gäst till den amerikanska kongressen och blir direkt omnämnd av presidenten, kan man vara rätt säker på att man tagit hem ett par poäng. En riktig framgång, alltså, och hur använder han sitt nyss intjänade kapital?

Till att tvinga sin riksdagsgrupp att rösta för ett kulturkrigsförslag som får deras skinn att knöttras.

Så frågan blir, förstås: varför?

Det säger väl en del, både om vår tid och om det samhällssegment som ägnar sig åt frågor av det här slaget, att det minst använda försöket till förklaring är att Ulf Kristersson har en stark personlig övertygelse i frågan. När det ändå dyker upp som ett alternativ, leder det mest till tystnad – förlägen? misstrogen? förbryllad? – och sedan dyker de vanliga alternativen upp igen:

Kristersson måste göra det för att blidka Liberalerna.

Kristersson måste göra det för att bibehålla de diplomatiska relationerna med hbtq-rörelsen.

Kristersson måste göra det för att visa att han inte är Sverigedemokraternas marionett.

Och så vidare.

Men tänk, bara för ett ögonblick, om han gör det av övertygelse.

Det är trots allt inte en omöjlig förklaring, även om Kristersson själv gjorde den en aning mer komplicerad genom att frivilligt förklara att han hellre hade sett en 18-årsgräns än en 16-årsgräns för könstillhörighetsbyte.

Övertygelser kan – också precis som barn – bli

till under väldigt olika förutsättningar. De kan vara intellektuella och abstrakta, som när de föds ur ett behov av ideologisk strängens. De kan tvärtom vara mycket konkreta, som när övertygelsen växer fram ur egna, formativa upplevelser, snarare än ur något filosofiskt traktat. De kan komma ur lojalitet: övertygelser som är nödvändiga att upprätthålla, för att

någon som står en nära inte ska känna sig sviken. De kan vara en blandning av allt det här och många andra motiv.

Jag vet inte vad som driver Ulf Kristersson

i den här frågan. Men jag kan lätt tänka mig att det i första hand inte är strategisk förslagenhet, utan verklig övertygelse. Kanske av den sorten som av olika skäl inte är så lätt att förklara offentligt.

Nu kan det förstås mycket väl hända att Kristersson skjuter ner den här texten innan den hinner gå i tryck. Han kanske släpper hela frågan, om det blir för bökigt. Men även om det skulle ske tycker jag att det har varit en intressant övning. Får vi frågan, så där i största allmänhet, skulle de flesta av oss säga att vi föredrar politiker med starka personliga övertygelser framför politiker som saknar sådana. Men hur är det egentligen i praktiken? Särskilt om övertygelsen inte är en sådan som vi delar.

I teorin är politiker med starka personliga övertygelser rakryggade och genuina. I praktiken framställs de ofta som bångstyriga amatörer, som inte fattat hur politik fungerar. Motsatsen till att vara »den vuxna i rummet«.

Den här historien säger förstås en del om Ulf Kristersson, men också en del om oss. ■

»I teorin är politiker med starka personliga övertygelser rakryggade och genuina.«

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatte och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sov mattor, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

Svenska Röda Korset

**Swisha till 900 80 79
eller bli månadsgivare på rodakorset.se**